

Jászai Mari

Színész és közönség

*Budapest, 1918.
Magyar Írók Társasága R.-T.
kiadása.*

Fenntartunk minden jogot, a fordítás jogát is.

Stephaneum nyomda r. t. Budapest.

SZÍNÉSZ ÉS KÖZÖNSÉG.

Rövid beszélgetés arról, amihez mindnyájan értünk, de egyikünk sem tudja megmondani, hogy micsoda is tulajdonképpen?

Senki sem tudja hova sorolja? Ipar-e, művészet-e, csúszó-mászó-e vagy repülő lény? Reprodukáló vagy alkotó?

Micsoda? Vagyis: mi a csoda? mondjuk mi magyarok, mikor kérdezzük. Nos semmi egyéb, ez a kérdésforma úgy rá nem illik, mint arra a csodálatos valamire, amit egy szóban: színésznek nevezünk; mint a madarat madárnak, a gyíkot gyíknak; de láttam egy csodalény maradványát — mintha nem volna minden teremtetten lény csoda — kőbányákban találják, márványlapok között, madár is, gyík is, hal is, sőt még többféle állat összetétele; csőre van és fogai, erős tollú szárnya, mely karmokban végződik, mint a denevéré, hosszú gyíklábai, a krokodiluséhoz hasonló pikkelyes teste ennek a csodalénynek és a neve úgy maradt meg a mesében: hogy sárkány.

Mióta ezt a csodalényt láttam, nem tudok menekülni a gondolatától, hogy ez a sokféléből összetett és mégis egy furcsa lény milyen nagyon emlékeztet az én pályámra. Színészet! Hányféle fogalom torlódik össze előttem ebben az egy szóban, aki egyszerre együtt látom benne mindazokat a tényezőket, melyekből áll: a józanul a földön taposó mesterember valamennyiének kezemunkájától kezdve fölfelé az iparművészetek produktumainak fölhasználásával,

még följobb az alkotó művészetek valamennyiének felölésével veszi körül tulajdonképeni lényegét, az éltető forrását, a költő művét: az Igét! Mert az Ige a színészet lényege.

Az én testvérem ugyan egy mondattal meg tudta mondani, hogy mi a színészet. És ha ennek a körülményeit elmondom, abban egyúttal annak a története is benne lesz, hogy lehet valakiből színész, aki soha színházat nem látott és soha színészetről nem hallott. Én magam értem legkevésbé, mi történhetett velem abban a pillanatban, melyben belém nyilallott az a gondolat, hogy színésznővé kellennem.

A bátyám pénzért szerepezett a győri színháznak. Nagyon sürgős írnivalója volt, diktálni hívott. Kilenc esztendő voltam, nem tudtam mi az. Mi az, Miska bátyám? kérdeztem. Hát az, hogy te olvasod, én meg írom — tudom már, Miska bátyám és olvastam egy kis nyomtatott könyvből — de mit? Soha nem hallott gyönyörűségeket! A szívem egyre gyorsabban vert, melegem lett, kipirultam, égett az arcom, és egyszerre csak nagyon bátor lettem és abban a pillanatban, mikor a testvérem odaszólt — a szélben levő neveket is mondd — ezt a szempillantást fölhasználtam arra, hogy meg merjem kérdezni, mi ez, Miska bátyám? Színdarab, felelte hirtelen, míg tolla csakúgy röpült a papiroson. Mi az? kérdeztem megint az első percnél szünet alatt; hát nem tudod, mi a színdarab? Színészek játsszák a színházban, felöltözik ki ennek, ki annak, azután úgy tesz, mintha az volna.

Ki mondja meg nekem, mi volt az, ami abban a pillanatban végig nyilallott rajtam, mint egy édes, tüzes villámlás, de olyan édes, amilyen soha semmi érzés többé az életemben, egy pillanatig — én nem tudom meddig — a csontjaimban és a szememben szikrázott az a kimondhatatlan édes tűz, melynek ma is merem állítani, hangja volt és szava, mert tisztán mondta bennem, minden ato-

momnak mondta: «Te olyan lesz, aki úgy tesz, mintha az volna».

És ezer akadályon keresztül az lettem, mint aki úgy tesz, mintha az volna.

Ki volt? Vagy mi volt? aki nekem azt mondta és belém égette, hogy mi leszek, holott színházról addig képzetem sem volt, nem hogy láttam volna színházat.

¥¥*

Tehát a költő műve a «művészet» a színészetben.

Ez a mi atyafiságunk a művészettel.

Ez a sárkány szárnya, melyen mi is megjárjuk néha az Olympusokat!

Egyszer már hasonlítottam a színészetet olyan tündérlányhoz, kinek feje az égig ér, de az uszályát a sárban húzkodja és mindent magán visel, ami a kettő között elfér. Csoda-e, ha az emberek nem találják helyét és majd isteni művészetnek, majd szennyes, erkölcstelen foglalkozásnak nevezik, mely miatt a szülők kitagadják gyermekeiket. És ... mindenikben igazuk van az embereknek, mert az utóbbit sem vehetjük tőlük rossz néven. Hiszen maga az egy Petőfi, aki nem állott a társadalom különböző osztályaiból, hanem egy ember volt, ugyanezt a véleményyt mondta ki róla: «Minden művészetek fején a korona a mi művészetünk», írta, mikor színész lett és megutálta és nyegle élősdieknek nevezte pályatársait, mikor hátat fordított nekik. Természetesen ekkor is különválasztotta a színészetet a színészekről. De a nagyközönség ezt nem bírja. És itt a kulcsa a nagy fogalomzavarnak a nagyközönség részéről; mert íme, van-e a földön még egy olyan foglalkozás, mely az emberi különbözőségnek, a lángeszű hivatottnak, a tehetségtelen, de furfangos törtetőnek, az együgyű fantasztának és a rosszhiszemű dologkerülőnek olyan skáláját képes volna magába foglalni és elfoglalni, mint a színészet!

«Ugyebár, kisasszony, a színészet nagyon megerőltető foglalkozás?» kérdezi a tábornokné Magdától az «Otthon» című darabban; mire a színésznő — mintha csak magamat hallanám — feleli: «Ez attól függ, nagyságos asszonyom, hogy milyen módon űzi az ember», íme, ez az! A színészetet a legkülönbözőbb módon lehet űzni; mert pl.: nem lehet egy pár olyan rosszul megvarrott csizmát vásárra vinni és eladni, mint amilyen rosszul játszva egy szerepet el lehet adni a közönségnek, aki nem fogja azt észrevenni, hogy rosszul van játszva, hanem azt hiszi, hogy a szerep rossz. Viszont úgy is lehet játszani, hogy a színész meggyűjtja magát a közönségnek és lobog neki, mint a szurokfáklya; de rosszul mondom: az ilyen színész a saját maga gyönyörűségére gyalad ki, mert amelyikünk eleve arra számít, hogy tessék valakinek, az kilép a darab szellemének keretéből a saját kis útjaira, melyek mindig ugyanazok lévén, természetesen sablonná válnak és magukban hordják a büntetésüket, mert a legmegrögzöttebb modorosságba döntik az embert, melyből nincs többé menekülés; az ilyen színész eredeti alakítást többé produkálni nem fog.

És mekkora különbség van színjátszás és színjátszás között, olyan határtalan különbségeket tapasztalunk a bánásmódban, melyben a társadalom bennünket részesít; nemcsak az egész színészetet a két végletén, hanem bennünket egyes színészeket is. Nemcsak az ó-korban vagy a múlt századokban, de ma is.

A görög kultúra fénykorában és idébb, a rómaiak már ünnepelték a színészeiket vagy megkorbácsolták, ha szerepükbe belesültek, mint Chinában még ma is.

Japánban a legjobb színészek is gyalogszerrel utaznak, maguk vontatják kis kordélyaikat drága, valódi antik ruhatárukkal; «dólábaknak» nevezik őket, csak saját fajtájukkal közlekedhetnek és megilletődve veszik tudomásul, hogy európai kollegájukkal úri ember is kezét fog.

A francia Rachel előtt királyok hajlonganak és fejdelmek vetekednek egy kézszorításáért; Chinában halállal büntetik azt a polgárleányt, aki színészhez megy férjhez, sőt — a szüleit is; — az apa megmentheti a bőrét, ha bebizonyítja, hogy nem tudott a dologról és siet följelenteni a leányát, mely esetben csak 100 korbácsütés éri a vállát. Az angol Irwinget királynője lovaggá üti; Jadowkerrel — aki, mellesleg mondva, nagyon szeretett volna Budapestre szerződni, de a neve miatt nem kellett az Operának — a német császár karonfogva sétál, a mi köszönésünk elől kelletlenül forgatják el a fejüket azok a nagyúri hölgyek, akiknek a jótékony céljaikra már untig szavaltunk díjtalanul.

A legfantasztikusabb bánásmódban részesül nemcsak különböző korszakok és különböző országok színésze és színésze, hanem egy-ugyanazon színész egy életelefolysága alatt is. Ő, erre nekem egymagámnak sok mulatságos példám van. Jótékonycélra kérnek vidéki városba; küldöttség jön föl értem, melyet mindig röstellek, fölöslegesnek tartok és ezt ki is jelentem. Megigérem, megyek. Odaérve, elnöknő, városatya vagy polgármester fogad, kézcsokkal, bokkrétával, város kocsjával, hajdúval a bakon. Édes Istenem! Másnap a hangverseny után, csak legalább azt a hajdút küldenék ki velünk a vasúthoz, akiről most úgy is kisült, hogy semmi dolguk sem volt a világon, mert lám, eltörülték őket a földszínéről. Az esteli ünneptetés után nem marad egyéb barátunk másnap reggelre, a Lohndiener-nél, aki visszacipeli a podgyászunkat a vasúthoz, megfelelő koronáért.

Más. Például: Deésre vittek bennünket, valami nyolcunkat, a Nemzeti Színház tagjait egy Emke díszgyűlésre, a főispán-rendező személyesen jött fel hozzám és feltérdre ereszkedve kért fel erre a hazafias cselekedetre. A politikus-notabilitások szalonkocsijában szállítottak bennünket odáig. Én a magam részéről sokallottam is ekkora meg-

tiszteltetést, de belenyugodtam, gondolván, az urak önmagukat kívánják megbecsülni, Hamlet tanácsa szerint, megbecsülvén a színészeket.

Érdekes ifjú pályatársnőim — volt ott még három — pompásan érezték magukat; a helyzet magaslatára emelkedtek, kecsesen ki is öltöztek az útra. Szegény kicsiny szalontopánkák és selyemharisnyák!... Nemsokára ott tapsikoltak szájalmasan a deési sárban, a kis fedetlen indóház előtt, mert az eső megeredt és mi tűrés-tagadás, ott felejtettek bennünket a honatyák az esőben. Elvágattak valami száz föllobogózott kocsin, mikből nekünk egy sem jutott. Amíg néztem őket az esernyőm alól, elgondoltam, hogy én bizony nem rendeznék kulturegyesületi gyűlést síppal, dobbal, trombitával, inkább tanulnék attól a zajtalan hódítótól, kinek kerek ezüst «érvei» oly okos nesztelenség-gel gurulnak be a mi szegény távol Erdélyünkbe.

Nem tagadhattuk: ott felejtettek bennünket a városon kívül a sárban. Rátettem kezemet az utolsó kocsira, mely elé egy félszemű zsidókának a teljesen vak gebéje volt fogva, fölpackoltam rá a pályatársaimat nyolcad magammal együtt; lettem az egy forint fuvarbért, melyet előre kért az előrelátó honfitárs, azután gyí te! húzott a szegény pára tőle telhetőleg be a föllobogózott városba. Összedugva fejünket egy esernyő alá, mint az ázott tyúkok igen kicsinyek voltunk ott azon a szekéren nyolcan, a Nemzeti Színház elsőrendű tagjai. Igaz, hogy nem is húztuk ki magunkat, hogy külön-külön észrevegyenek. So'se felejttem el az elegáns Náday Ferencet, finom fanyarságával, hogyan dugdosta lakktopánjait a hölgyek csipkés szoknyái alá, azon a kis zörgősön, és bárki megkérdezheti Márkus Emma pályatársamat, hogy kívánczik-e azóta Deésre?

Az igazság kedvéért ki kell mondanom, hogy belőlünk már nagyon hiányzik úttörő elődeink martir-hajlandósága. A mindennapi terített asztal fölfuvalkodottakká

tesz bennünket és mielőtt rászántuk magunkat a fentebbi díszes bevonulásra, megkíséreltem egy különvonatot befűtteni, melyen visszaszökjünk Budapestre, de miután azt csak este indíthatták volna, be kellett érünk azzal, hogy annyit mondtunk a térdeplő főispánnak: «Ha méltóság-toknak netalán ismét szükségük lenne reánk, jövünk megint készséggel; csak arra kérjük, hogy akkor majd mint korteseket szállítsanak bennünket, ami ki fogja zární, hogy ott felejtsenek bennünket bármelyik vasútállomáson».

A fölmagasztálás és lenézetés végletei között dobálja pályánkat velünk együtt a sorsunk: vagy kifogják a lovakat a kocsinkból, vagy a vidéki polgár nem adja ki nekünk a kiadó hónapos szobáját. Mind a kettő megtörtént velem.

Mintha csak acéllá akarna edzeni a sorsunk, úgy dobál tűzbe-vízbe. Mert acél idegekre van szükségünk, az bizonyos. Úgy hány-vet a mi furcsa, rendszerbe nem foglalható pályánk, imádtatás és lenézetés, ünneplés és megaláztatás, bőség és nyomor között, mintha arra akarna megtanítani, hogy se el ne bízzuk magunkat, se kétségbe ne essünk, de mind a kettőnek az érzése benne vibráljon az érzékeny idegeinkben, mert erre is, amarra is szükségünk van a pályánkon.

A társadalom velünkvaló bánásmódja bármily bizarr, teljesen ránk illik, teljesen megfelel a színészet mivoltának; mert semmi más hivatás művelői és művei között nincs és nem is lehet akkora különbség, mint színészek és azok munkái között.

Ismétlem: az emberi minemőségnek olyan határtalan skálája semmi más egy és ugyanazon foglalkozás kalapja alatt meg nem fér, azon egyszerű okból, mert minden egyéb pályához kell valamely kvalifikáció, csak a színészethez semmi. Egyetlen pályára sem halmoztak dologkerülő ripőkök, tudatlan nyeglék, futó bolondok és a mi kirakatunkba vágyakozó tarka madársereg — mely min-

denült a színpad festett ege alatt kering, melynek az uszályát képezi — ismétlem egyetlen pályára sem halmoztak annyi gyalázatot, mint a színészetre, mert hiszen a kapui tárva-nyitva állanak. De ennek egén viszont folyton gyulladnak ki vezérfáklyák és oltárán szüntelen lobognak rajongó szívek a lelkesedés tiszta lángjában, melynek tüze folytonosan megváltja bűneitől a világ szemében!

Nem lehet csodálni, ha ezek a szökellő nagy különbségek megzavarják a nagyközönség rólunk támadt fogalmát.

A színházkedvelő közönségnek, aki színészeit is kedveli, egészen különálló véleménye van rólunk. Ő örömet lát bennünk érdekes romantikus lényeket, aminőket a színpadon személyesítünk és nagyon gyermekes, de ebből az okból irtózik oly sok színész és színésznő ellenszenves alakot játszani, mert a közönség érdeklődik a színész napali lénye és élete iránt; örömet hall felőle minden extravaganciát és nemcsak megbocsátja túlköltekezésünket, túllöltözködésünket, adósságainkat, de némi csalódással veszi tudomásul esetleges polgári erényeinket, mert kizökkenteni a fantáziájából, ha azt hallja, hogy mi is szenvedünk a cselédnyomorúság miatt és kénytelenek vagyunk itthon is beugrani a megüresedett szobaleány szerepébe.

És a közönségnek igaza van, ha félti az illúzióját, melyet ugyancsak megnövel az a néhány fejünk felett átcikázó virtuóz primadonna, kiknek fejedelmi életmódját az újságokból olvasnia oly kielégítő érzése. Ez az irigyelt sors csábítja a mieink közül is némelyiket arra, hogy ezeket az érdekes meteoridákat, kis, greizlergazdagságunkból utánozni próbálja, holott amazok luxusát sem bírja kifizetni egész Európa, hanem kénytelenek érte Amerikát is letarolni. Ezek a száguldozó starok otthon a hazájukban is kivételek, holott marad náluk hozzájuk hasonló számtalan jó művész; csak a vállalkozó tehetség hiányzik

a színész-tehetségükből. Ezeknek az otthonmaradott külföldi művésznőknek az életmódja nem különbözik a többi művelt polgárnőétől és volt alkalmam látni Parisban, hogy ünnepelt művésznők, csinos kis csomagokban vitték haza játék után hideg vacsorájukat.

* * *

A színészpálya fantasztikus pálya, mely felől maguk a színészek élnek a legnagyobb fogalomzavarban — kivált a kezdetén és jó hosszú ideig — kinél meddig tart az ifjúság.

De csoda-e, ha megtéveszt bennünket az a megfordított pálya, mely azzal kezdődik, amivel a többi végződni szokott: tapssal, virággal, ünnepléssel. A színészet a kezdők Eldorádója. Az első föllépés a legnagyobb ünnep. Az első est mámorát, melylyel a szegény kis kezdőt, meggondolatlan jóakarók és barátok megrészegetik, mint sikert szokás hazavinni, a magasztaló kritikákkal együtt és — kész a művésznői

Minden más pályán munkálkodónak, korával és haladásával növekszik a tekintélye, munkájának megbecsülése és szavának súlya; a színész — megfordítva, a korával veszti értékét és lesz belőle a legszánalmasabb fogalom: vén színész. Ezzel fizet az éretlen dicsőségért, mellyel a színpad elkápráztatta ifjúságát.

Minden egyéb pályához valamely létra vezet tudásból vagy gyakorlatból, csak a színészethez — semmi. Aki járni és beszélni tud, színpadra léphet és kevés ember van, aki nem hiszi magáról, hogy jó színész volna. Bizonyoság, hogy mikor egy kidől közülünk, asszony vagy férfi, tucatjával jönnek az élet hajótöröttjei csak úgy az utcáról, ajánlkozni a helyére. Prielle Kornélia halála után én hozzám magamhoz a lakásomra jött ilyen élete kerékvágásából kilődített idős hölgy legalább egy féltucat, hogy ajánlanám a szerepkörére, melyre ime már elég érettek.

A protekció minden téren demoralizál, de egyetlen pálya sincs, melyre a civilizációnak ez a penésze oly szemérmetlenül ráterpeszkedne, mint a színpadra, mert sehol sem képes oly ellenőrizhetetlenül tenyészni, mint ott, ahol nagy szerepekkel nagy színészeket lehet gyártani, a darab rovására. Mert ki ítéli meg ott előadásközben, hogyan kellett volna azt a szerepet játszani? Még kevésbbé: hogyan lehetett volna játszani! A közönséget meglopták, de ezt nem tudja és ez az egy jó van a dologban. A közönség ne fárasztja magát a színházban, hanem csak gyönyörködjék. A közönség a színházban oldozza meg a lelkét és engedje magára hatni a színpadról hangzó meséket, mint a gyermek, mint az angol közönség, amely komoly nappali munkája után gyermek akar lenni a színházban, hogy ott meséljenek, meséljenek neki. Ha a közönség is a céhbeli szemével látna, az neki is olyan fárasztó volna mint nekem, aki úgy vagyok a rossz színelőadóval mint a szabó, akinek ócskából kell újat varrnia: előbb fel kell fejtenem a régit és újra játszanom a szerepet, ami nagyon fárasztó munka. Isten őrizzen meg tőle minden színházba járó! Legyen neki a színház mindig a szebbik otthona, ahol viszontlátja gyermekálmait és elégedett a szíve, mert pár órára olyan világba menekült, melyben az igazság győzedelmeskedik!

Nem hiába a társas összejövetelek koronája a színház!

Azonban kimondhatjuk, hogy minél ellenőrizhetőbb, vagyis egymás mellé nem állítható és így össze nem hasonlítható a színész munkája, annál nagyobb vétek elsikkasztani a tehetségeket az ügyesekért.

Ő ezek az utálatos «ügyesek»! Akik már első nap úgy játszanak, mint tíz év múlva, de tíz év múlva sem tudnak többet, mint első nap, csakhogy akkor már nem olyan érdekesek. Ezek a nappali színészek! Ezek uralják tulajdonképpen a színészetet; mert ők vakmerők nappal, míg a tehetség csak a színpadon bátor, az émelyítő ügye-

sek! A színészet hamiskártyásai, a nagy szerepekkel nagyra hizlalt törtetők. Mindenki tudja róluk, hogy csálnak, mégis kénytelenek együtt játszani velük. A józanok, akik áhítat nélkül végzik papi funkciójukat. Ezek egyike volt az, aki egy olyan jelenetben, melyben egész élete rombadől, mikor elhagyja otthonát, férjét, gyermekeit, az imádója által az öltözőjébe küldött csokrot kitette a színpadra és onnan elvitte magával a közönség szemeláttára, mert a közönség között ott volt az udvarló is. Ezek közül való volt az, aki egy szívszaggató jelenet alatt, mikor sírva eltakarta az arcát, a zsebkendője alól odaszólt partnerének: «Mit mond a nyakékemhez, 20.000 korona volt». Ezek miatt kegyetlen pálya a színészet épen a valódi tehetségek számára, akik nem bírnak mérközni ezek fegyvereivel, mert önrzetesek és érzékenyek.

Ne bízza el magát a legünnepeltebb színész se, mert ime, a legelső ügyessel helyettesíthetik, ha a külseje némileg megfelel a szerepére. Mint a cigányok felelték, mikor a szemükre vetettem, hogy nem is olyan jó muzsikus a primásuk, miért épen azt választották meg? «Hát csak, mert olyan jó kiállása van», felelték. így van ez velünk is. Egy kis kiállással a legnagyobb tehetséget is helyettesíthetik. Ezért nincs nevetségesebb az elbizakodott színésznél, aki máról-holnapra viráگزik és egymagában nulla, mert akkora apparátusra van szüksége, amit egymaga előteremteni nem bir, kénytelen idegen keretbe illeszkedni és csöndesen viselni magát, hogy türhető kollégának Ítéltessék; de még így sem szabad Nietzsche mondasát szem elöl tévesztenie, mely semmiféle ágára az emberi foglalkozásoknak úgy rá nem illik, mint a mienkre: «Tehetségesnek» lenni nem elég, az engedelmetek is kell hozzá, úgy-e felebarátaim?

Nagy hire van világszerte a színész irigységnek és agyarkodásnak. Ha ebben az egyben védelmére kelek a fajtámnak, úgy az egész világnak kelek a védelmére,

vagyis mindazoknak, akik csak színdarabot játszanak, mert a szerepirigység, színpadi nyelven a szerepfalás, a színjátszással együtt születik; és ahol színházasdit játszanak, ott kitör a szerepekért való elkeseredett harc is, Zubolytól, a takácsmester embertől kezdve, aki az oroszlán szerepét is reklamálja a Pirusé mellett és vehemenciával igéri, hogy oly «szelíden» fog ordítani, mint a szopós galamb. — Ó, Shakespeare! Hát mindent, a szerepfaló túlbuzgó és irigy színészig, mindent ismertél és semmi sem került el a te figyelmedet, és ezt a típust is megörökítetted három vonással, örök életet adtál neki három szóval: Adjátok ide nekem az oroszlán szerepét is — vagy nem hisszük-e magunkról mindnyájan, hogy mi tudnánk legszelídebben elordítani az oroszlán szerepét. De ha ezt nem hinnénk magunkról, megállnánk egy helyben és a világ elaludna!

A legpolgáribb elemekből összeállott kis műkedvelőig, micsoda elkeseredett harcok folynak szerepekért! Valóságos családi gyűlölségekké fajulnak és rögződnek meg ezek a háborúságok. Ó nem, a szerepfalás nem szorítkozik ránk színészekre, a szerepekért való irigykedés a színjátszással jár együtt behatol vele mindenüvé, ahova ez bejut, az iskolákba, sőt a zárdákba is.

A tizenhetedik században a színjátszás láza szállta meg az egész művelt Európát. Az etikett bilincseibe vert udvaroknak pedig, valóságos szükség és enyhületté vált, mikor egyszer-másszor az uralkodók is emberek módjára kívántak cselekedni. Ezeknek találták ki szórakozásul az úgynevezett «Wirtschaftokat»; a jobb fajta korcsmákat még ma is Wirtschaftereinek hívják Németországban. Magyarul: vendégfogadó. A német udvaroknak kedvelt játéka lett vendégfogadósdit játszani, ahol az uralkodó volt a vendéglős, az uralkodónő a vendéglősné, az udvarhölgyek és urak pedig voltak a szobaleányok, pincérek és csaposok; és szerepeikhez az egész játék tartama

alatt szigorúan hívek maradtak. Ezek a multságok nemcsak végtelenül kedveltek voltak a német udvaroknál, mint hannoveri Zsófia hercegnő írja leveleiben, hanem rendkívül hasznosaknak is bizonyultak, mert elejét vették a magas vendégek fogadásával járó végnélküli ceremóniáknak, miket az etikett előírt. És csakugyan, ezek a vendégfogadósdi játékok végre Európának legceremoniózusabb udvarainál, mint a wieni császári udvarnál, valóssággal rendszeresítettek; és mindannyiszor ehhez a módhoz menekültek, valahányszor rendkívüli látogatások alkalmával megoldhatatlannak tetsző ceremoniális nehézségek merültek fel. Például: Csakis ilyen módon találkozhatott 1698-ban Lipót császár Nagy Péter cárral. Szerepeiket mint paraszt és korcsmáros kitűnően játszották és szaporán köszöntgették egymásra a poharat, a szokásos paraszti rigmusokkal.

Nos ebben a XVII-ik században, melyben a színjátszás, talán az egyedüli társas szórakozás volt, az behatolt a klastromokba is; akiknek Rómában II. Ince pápa kegyesen engedélyt adott rá; és egy ilyen római apáca-klastromban történt, hogy egy színdarab szerepeinek kiosztása fölött Krisztus Urunk temperamentumos mennyasszonyai úgy hajba kaptak és összeverekedtek az egyik szerepen, hogy bizony-bizony egyik közülök ottmaradt halva. Már ennél mégis csak veszélytelenebb — ha kevésbé őszinte is, egy finom kis kulisszamögötti primadonna-intrika. Úgy értem, hogy mégis csak inkább vesztsek el egy szerepet, mint az életemet.

Sakkfigura vagy színész-barátom, ne feledd, melyet rokon- vagy ellenszenv huzigál, vagy zár be a láda fiába. Sakkfigurák vagyunk; a költő kellékei, aínházak rekvizitum-kamrájában, és — művészeknek gúnyolnak bennünket!

A «művész» független. Egyedül alkot, egymagában, önmagából a saját inspirációjából; alkot, mikor az Istene

megszállja és műve maradandó. A művész szabad ember. A színész száz köteléssel a földhöz kötözött rab.

Erős, megtévesztő eszköze a színésznek, ha eredeti egyéniség. Ez az, ami elragadó erővel hat a színpadon és versenyezhet a tehetséggel is, mert ép oly érdekes, mint az, azzal a különbséggel, hogy az eredeti egyéniségre mindig ki kell keresni a reáilló szerepet, míg a tehetség magát alakítja át minden újabb szerepévé.

A közönség az érzett hatás szerint ítél meg bennünket és minden szépért, amit a színpadról kap, nekünk hálás és minket szeret érte, mert mi ott állunk előtte, oly közel hozzá, hogy szinte érzi vérünk forróságát, *melynek* delejes kisugárzása belekapcsolódik a lelkébe és kényszeríti velünk jönni, ha — jó médiuma vagyunk a költőnek. Médiumai, közvetítői vagyunk annak az alkotó szellemnek, mely általunk kíván megtestesülni; de a hatást egészen mi szerencsésen élvezzük, a kik ott az író és a közönség között állunk; hogy úgy mondjam: kéznél vagyunk. Ez az ünneplés vezeti félre a színészt a saját értéke felől. Természetesen a közönség nagyobb felét is.

Azért, ha nekem szabad volna pályatársaim nevében szólanom, kiknek javarésze velem egyformán érez, azt merném mondani, hogy mi színészek, beérnénk kisebb glóriával, ha a ránkruházott dicsőséget inkább a színházunk erkölcsi tőkéjéhez csatolhatnánk! Mert minél magasabb erkölcsi fokon áll egy színház, annál hathatósabb művelődési eszköze az államnak, melynek kultúráját szolgálunk, teljes lelki kielégülés.

Mert ha az érem másik oldalát nézzük, látjuk, hogy a színészet szép foglalkozás. Szép azt az intézményt szolgálni, ahol *Schiller* szavai szerint: «Az élvezet tanulmánnyal, a pihenés gondolkodással, a multság művelődéssel párosul, ahol szellemünket nem erőltetjük egyéb érzeink rovására, ez pedig nem fizet túl az élvezett gyönyörökért».

A színészet a legnépszerűbb pálya is egyszersmind; mindenki ért hozzá; velem legalább mindenki arról beszél és senki sem a maga metiejéről. És hogy ehhez a definiálhatatlan foglalkozáshoz mindenki ért és mindenki beleszól — ez a szerencséje! Ez az általános érdeklődés biztosítja az életét, sőt örök életét! A színpad mindörökké fogja vonzani az embert, mert a mesén alapul, mely vonz bennünket a bölcsőtől a sírig; és az Utánzáson, melyre a hajlam velünk születik.

A keleti nép, Afrika és Ázsia városainak piacain, de leginkább kapuiban, mint hajdan, ma is ép úgy körülüli fehérruhás mesemondóit naplemente táján, mint a régi görög városok lakói körülülték és hallgatták Homerosukat, mikor az Iliást és Odysseát scandálta nekik.

Hogy ezen, eddig legnépszerűbb szórakozásnak ma egy még népszerűbb vetélytársa született, a mozgóképszínházban, de amely szerintem nem versenyt támaszt, hanem közönséget nevel neki, azon ne csodálkozzunk. *Shakespeare* erre is kimondta már a véleményét, mikor *Volumniával* azt mondatja *Coriolánnak* a népre célozva: «Értelmesebb a szem e tudatlanokban, mint a fül». Vagyis: még a színháznál is kényelmesebb multság, mert még odahallgatni sem kell. És valóban, melyikünk nem szereti a fejét egy kissé kipihentetni, elszórakozván a mozgóképszínházban a szemével, amely okért viszont, ma-holnap meg már nem kell a mozgóba fáradnunk, mert megkapjuk ezt a kényelmet futurista színészeinktől, akiknek egy szavát sem halljuk. Ők azok, akik moderneknek nevezik magukat, ellentétben mivelünk, akik abban a rettenetes hombárban is, melyben számkivettetésünk idejét éljük, szegény hangszerveink végsőig való megerőltetésével igyekszünk hallhatóvá tenni a szavunkat, azt az ósdi kötelességet tartván szemünk előtt, hogy a közönségnek is csak meg kell értenie bennünket. Ó, milyen nehéz, nagy áron tanuljuk meg most mi ott, ahol játszunk,

gyakorlatból, hogy a szubtilis drámai játék mindig kis színházakban fejlődött és nőit nagyra és nem a Reinhardt Miksa cirkusz-előadásain.

Nagy elégtételre szolgált annak idejében olvasnom, hogy a Reinhard Oedipus előadása ellen Londonban, az ottani komoly sajtó heves támadást intézett a művészet nevében! Azt írták: a Reinhardtizmusz Anglia számára nem művészi kinyilatkoztatás. A színpad megnagyítása és a közreműködők számának növesztése a művészet szempontjából mit sem jelent. Inkább dekadencia. Ha valaki mégegyszer akkora színpadon dolgoznék, mint Reinhardt és kétszer akkora tömeget állítana a színpadra, úgy mégegyszer akkora sikere volna a tömeg előtt. De mégegyszer akkora művészet lenne is az?

És itt elárulom egy forró vágyamat: nem szeretnék addig meghalni, míg meg nem tudom, miben különbözik az a magasból ránk olvasott «modern»-ség az eddigi színésztől? Mert én csak kétféle játékot tudok megkülönböztetni: jót és rosszat; régít és újat nem.

De hozzájárul a színész és közönség kínzásához a modern rendezők sötétség-szenvedélye. Mennyi panaszt hallunk a közönség részéről, hogy a sötétség fárasztja őket, mert az embernek a szeme is segít hallani. — De miután a rendező urak *vannak*, tehát észre akarják véteni magukat. Hozzáadni nem tudnak a darabhoz, hát elvesznek a világoasságából.

Minden tehetség zsarnoka annak, aki bírja, mert épen úgy rabszolgájává teszi, mint a legvadabb szenvedély; de a színész tehetsége valóságos csapás rá nézve, mert tantalusi kínokkal gyötri meg, hiszen a színész nemcsak hogy nem játszhatik, amikor akar, vagy amit akar, hanem néznie kell, hogyan tépi ronggyá egyik ügyes nappali színész azt a szerepet, amelyhez ő imádkozva nyúlt volna.

Továbbá a színésztehetség a legtelhetlenebb valamennyi között, melyet nem győz a tulajdonosa kiszolgálni a leg-hosszabb életen keresztül sem, annyi tudásra van szükség-e, tulajdonképen: minden-tudásra! A színésztehetség oly falánkul éhes, hogy mindent akar tudni, amit lát és hall, mert mindent fel bir használni a szerepeihez; mindenik tudását be tudja valahová illeszteni, mintegy csinos mozaik-követ a képébe. Mindent tud valamikor, valahol értékesíteni. Az igazi színész mindenét a szerepei szolgáltatára tartogatja, idejét, pénzét, tudását; nappali életével nem törődik, nem bánja, ha nappal sem szépnek, sem okosnak nem tartják, ő csak egy bezárt raktár, melyben fényes mese-élete kincseit tartogatja fölhalmozva. A saját testét is idegen, kritikus szemmel mustrálja és keresi, mit bir rajta javítani, pótolni vagy eltüntetni a legközelebbi szerepére; szóval: a szerepei rekvizitumának tartja magát mindenestől; még a saját emberi fájalmát is odaadja néha a szerepeinek, de ezért a lopásért az ember utána mindig elszégyelli magát.

Én sok olyan szerepet játszottam, melyben szépnek kellett lennem, még sem fájt soha, hogy az életben nem voltam az. Fanatikus hitem volt, hogy a szerepeimben tudok olyan lenni, amilyennek lennem kell. Hitem, hogy magamra veszem a szépséget a szerepeim ruhájával; és az a hitem, hogy szép vagyok, széppé is tett, mert úgy tudtam azt viselni, hogy elhitték. Ilyen minden valódi színész. Ez a meggyőződése volt az oka, hogy oly naiv hirtelenséggel szóltam oda annak a kecskeméti legénynek: jöjjön el estére a színházba, azután beszéljen! Ennek pedig az a története, hogy megérkezve egyszer Kecskemétre vendégszereplésre, amint a vonatból kiszálltam, azonnal behúzódtam a sűrű hófúvás elöl a kocsimba és ott vártam meg, míg kihordják a podgyászomat; pedig jókora csoport ember verődött össze, akik látni akarták azt a pesti *színésznét*... Csalódva tolakodtak a kocsi

körül, de nem goromba közelségbe, azonban egyszerre csak kiválik ám közülök egy legény olyan mozdulattal, mintha azt akarta volna mondani, ejh, mit, csak nem jöttünk ki ide hiába, odalép a kocsihoz, rálapítja az orrát az üvegtáblára, farkasszemet néz velem egy pillanatig, azután egy elhárító, kicsinylő mozdulattal, olyan megnyugtató formahangon, melyben benne volt, hogy sohse sajnálja a többi, amit veszett, odaveti nekik: au! 'iszen csuunya-e! — És ment, mint ki dolgát jól végezte. Ebből pedig az a tanulság a mi számunkra, színészek számára, hogy ők valami *szépet* várnak a színésztől; *szépet* keresnek a színészetben, szebbet a mindennapinál! Ezt nem volna szabad nekünk szem elől tévesztenünk. A földimnek pedig igaza volt már 30 évvel ezelőtt is; hanem arra mindig kíváncsi voltam, vájjon eljött-e este a színházba, hogy ő is elismételje, amit annyian mondtak ő előtte, akik nappali kinézésem után este láttak a színpadon: «hiszen ez nem az!» Ezek a csalásaim mindig a jutalmaimhoz tartoztak, annyira örültem nekik.

A szellemi foglalkozás amúgy is a színpadi festék nélkül is — ifjítólag hat az arcvonásokra. A gondolatok változatossága, amint hirtelen egymásutánban keresztüliramlik az agyvelőn, fölfrissíti a lelket, az arc pedig a lélek tükre.

Ezt megerősíti az az érdekes felelet, melyet nekem nagy tábornokunk, Görgey Artúr adott, mikor megkérdeztem tőle: mi maradt meg emlékében Petőfi Sándorról, akivel, mint tudjuk, találkozott egyszer, mert ez őt látni kívánta és fölkereste táborában. «Rendkívüli fiatalsága tűnt föl, felelte a tábornok, annyira, hogy noha be volt nálam jelentve, még egyszer megkérdeztem tőle: ön Petőfi? Mert a hírért már ismertem, de ő nem látszott többnek 18 évesnél, holott tudjuk, hogy Petőfi 1848-ban 25 éves volt.»

Nagyon hízelgőnek *találtam* Sirobi mester vélemény-

nyét, aki, mikor először látott nappal, azt mondta rólam: Csúnya szépség; mert tudtam, hogy az utóbbi jelző az estéli lényemnek szólt. Mert engem csak a színpadi életem érdekelt; a szerepeimet szolgáltam, nekik tanultam, mindenik mást akart tudni, mindenik más országba küldött utazni, mindenik fejedelmi hölgyemnek új adósságot kellett csinálnom, mikor a színház még nem adott kosztümöt; és én ezt a legtermészetesebbnek találtam, mert ők voltak az én uraim és parancsolóim, az én nagy életet élő nagyasszonyaim, akiket én ezerszerte többre becsültem magamnál és nem is volt olyan örömöm, amelyért egy 5 perces próbájukról elmaradtam volna. Hogyne csodálkoztam volna tehát, mikor észre kezdtem venni, hogy a közönség érdeklődik az én nappali személyem iránt! Hogy a közönség a színészeket nappal is meg akarja ismerni. — Elámultam. — Mi van egy színészen nappal érdekes, holott mi minden értékünket kiadjuk este a színpadon. Nappal sem oly szépek, sem oly okosak nem vagyunk, mint mikor a költők nagy gondolatait a legválasztékosabb nyelven adjuk elő. Nappal tapogatózó szürke lények vagyunk, akik úgy szólván, tudtunk és akaratunk ellenére is kénytelenek vagyunk magunkba gyűjteni az életnek körülöttünk élő képeit és hangjait, ami hallgatagokká tesz bennünket; másfelől pedig azt bizonyítja, hogy két életet egyforma tökéletességgel élni nem lehet. Két urat nem lehet szolgálni.

A legfurcsább, egyúttal megható jelenségek azok, mikor egy-egy nagy tehetség egy egészen műveletlen egyénben bukkan föl. Az ilyen szegényke maga is zavarban van a saját kiléte felől és egyáltalán nem tud viselkedni az emberek között; mert a tehetség a saját elemében otthon van és mindent *eltalál*, és már nagy művész lehet mint festő, szobrász, zenész, vagy akár a színpadon; míg egy szalonban a lábán sem tud megállani. A színpadon már neve van, tapsolják, ünneplik, a társaságban

pedig félénk és bárgyú, vagy hogy elfogultságát leplezze, túllármás; egyszóval hiányzik a modora, a gyermekszoba nevelése, mely oly kiegyenlített biztosságot ad az emberek között, melyet mi alulról jöttök, egész életünkön végig nélkülözünk és sohasem vagyunk képesek megszerezni. Egy ilyen szárnyait bontogató gyámoltalanról mondta — annak idejében — Bercsényi Bélánk: a mi M.-ünknek gyertyagyújtáskor jön meg az esze.

Hiszen, ma már bevallhatom, hogy az a gyámoltalan akkor én magam voltam.

Legtöbbször halljuk mi színészek azt a kérdést: melyik szerepét szereti legjobban? Ezzel egy kicsit úgy az igazi lényünket akarják tapogatni; a nappali lelkünket keresik a barátaink. Eleintén ez a kérdés mindig zavarba ejtett, mert magamnak sem adtam róla számot; de ráeszmélve e kérdezősködések folytán, magam is rájöttem, hogy a legutolsó. Mindig a legutolsó szerepemet szerettem legjobban. Mintha minden megelőző szerepemnek a szíve-vére ebbe futna össze és csak az éltetné. Aminthogy úgy is van. Mindig a legújabb szerepemnek adom mindenemet, csak az él bennem és én csak annak élek.

Kevés olyan szerepem volt, melyet «gereblyezésnek» nevezünk el, szegény kedves Prielle Cornéliámmal.

Hadd mondjam el, hogy 10 évig laktam vele egy házban. Szép 10 esztendő volt. Könyvekbe mélyedő, lélek-érlelő, lelket termékenyítő 10 esztendő volt. Mesélt nekem a régiekről. Ő általa tanultam meg tisztelni őket. Szeretett nekem felolvasni, amit én mohó szomjúsággal ittam. Sohasem felejttem el a Baksai Sándor Patak banyáját! Ezt minden esztendőben újra kértem tőle. Senkisémmel tudott olyan gyönyörűen fölolvasni, mint ő — és senki olyan szomjásan hallgatni, mint én. Neki mondtam el először minden szerepemet, szerette kihallgatni őket. Gyö-

nyörködött a szertelenségeimben is — szeretett kanyargó Tiszának nevezni. Ezt a nevet egykor más adta rám, de ő szívesen térített vele magamhoz, mikor hevem elragadt, leginkább igazságtalanságok miatt mert akkor még forró fejjel nem tudtam, hogy nem igazság kell a világnak, hanem csak rend. Rend kell. Az igazság nem kell senkinek sem.

Én öt cserépben nyíló fehér virágnak neveztem, mely egy Biedermayer-szoba csipkés ablakában nyílik, magával szemben gyakorlott szigorúságáért, mert még a szabadban lengő szellőt is szibaritaságnak tartotta élvezni; mikor lelke tükre még ép volt. Ő is, én is mindenünket színpadi ruhákra költöttük és gyakran megesett, csaknem havonkint, hogy utolsó forintunk is idő előtt elolvadt, ekkor kölcsönkérésre került köztünk a sor; kértünk egymástól, de sohasem szóval, annál szemérmesebbek voltunk mindketten, hanem úgy, hogy volt egy kis kék-üveg-cukortartónk, abba beletettünk egy picike leírt számot 2—4—5 és le- vagy fölküldtük egymásnak, ahol mindenikünk a saját csipet kulcsával kinyitotta és megint lezárta. Ezen módon küldtük is meg egymásnak apró adósságainkat, amikről szó sem esett közöttünk. Szórazni is együtt jártunk nagy ritkán; egyszer cirkuszba mentünk és ott azt láttuk, hogy artista kollégáink, valamennyien, a legelső is, amint a saját produkciójukat befejezték, visszajönnek — gereblyézni. Fölveszik a cirkusz libériáját és simára gereblyézik a porondot a következő számnak; azután sorfalat állnak neki, mely között az pompásan bevágat, nagyszerűen beugrat, vagy keceseőbb beszökell. Innen neveztük el «gereblyezés»-nek, ha valamelyikünk olyan szerepet játszott, melyben épenséggel nem bírt lelket verni, hanem pusztán végszavakat hozó báb volt.

Ilyen szerep, szerencsére kevés akad a színműirodalomban és csakis a tehetségtelen írónál fordulnak elő,

kiknek darabjai azonban hamar letűnnek a műsorról. Nem az apró szerepeket értem; a kis szerep, ha szervesen összefügg a darabbal, ép olyan jó, mint a nagy szerep; hanem azokat, melyek csupán azért íródnak, hogy egy névvel több jusson a színlapra.

Mikor még nagyon bátor voltam, azt állítottam, hogy nincs is rossz szerep, csak rossz színész van.

* * * ‡

Az alkotó művészé, a költővel, akitől az ígét kapjuk, a taps kever bennünket atyafiságba; a külön nem választható, szét nem osztható taps. Megtörténik ugyan, hogy egy-egy színész egyénisége megnöveszt egy szerepet; de általában igen ritkán éri föl írója fantáziáját, akik közül az egyik nagy azt mondta nekem: bizony, barátnóm, úgy van az; odaadunk a színháznak egy olajfestményt és az előadásakor visszakapunk egy — krétarajzot.

A taptól megrézszegezzünk mi színészek és nem csoda, ha abban az édes mámorban nem bírjuk kiválasztani belőle a csupán bennünket megillető részt; mert a taps olyan gyönyörű mámor, melytől az ember megsokszorozódva érzi magát, mintha az egész közönség lelkét szívná vele magába!

Én mégis elmondom, mennyi pénzembe és botránkozásomba került nekem egykor a taps! Nem a Weidinger bácsi révén került pénzembe, mert a becsületes klakkfőnök utolsó interjúján megvallotta, hogy két színésztől nem keresett soha egy garast sem és hogy ezek egyike én voltam. Nem, nem azért bántott a taps, mert rosszul esett, ha kaptam, és nem azért fizettem érte, hogy kapjam, egészen más oka volt e visszás esetnek, melyet el akarok mondani. Mikor 1872-ben a Nemzeti Színházhoz jutottam, akkor még szokásban volt itt a tapsra visszamenni jelenetek közben is a közönség elé, nemcsak a felvonások végén. És különben is, mennyire elcsodálkoz-

tarn, mikor az első tapsot meg kellett köszönnöm! De elámultam ezen, aki nem ismertem a színházi szokásokat hogy a tapsot, amit jutalmul kapunk, vissza kell mennünk megköszönnünk. Ma már tetszik nekem a taps, érzem, hogy az éleszti az est tűzét, a tapssal küldi nekünk a közönség a belőle kiáradó meleget és szereti, ha viszontlát bennünket a függöny előtt, hogy azt közelről átadhassa. De azok a jelenetek között való visszatérések és hajlongások nem fértek össze az én színpad iránt való áhítattal. Nem akartam a tapsra visszamenni. Örökké renitenskedtem; nem bírtam elviselni, hogy a benmaradt színésznek miattam abba kelljen hagynia játékát, míg én ott magammal jó tehetetlenül ostobán hajlongok; vagy pláne, ha meghalások után akartak kitudszkolni! A kulisszába kapaszkodva kapálództam. Fölírtak és megbüntettek, mert a tapsra kimenni színházi törvény. Fölírtak és megbüntettek, de hányszor! így került nekem pénzembe a taps; míg végre a színház unta meg a büntetést és Paulay igazgató jó ízlése eltörülte az illuzió-rontó visszatéréseket és hajlongásokat. Holott, bevallom, hogy nekem a taps olyan édes hang, hogy talán egy kollegám se lesi akkora félő rebegéssel, mint én, de csak egy módon; csak a rendes mindennapi módon, vagyis: par distance. Hadd maradjak én ott a magam elemében a színpadon, ahol annyi ünneplést megbírok, amennyi csak a közönségnek jól esik; de csak a köztünk megszokott távolságból; mert az a taps, amit ott kapok, nem az enyém, de megbírom-e magamat értetni, mikor ezt a subtilis érzésemet kívánom megmagyarázni, melyről még sohasem beszéltem. Tehát: a színpadra kapott taps nekem egy bűvös, delejes áradat, egy testetlen, mámorító illat, inkább hang annak a test nélküli lénynek, melyet játszom, a levegője. Azé. Ő hozzá tartozik és nem hozzám. Neki szól, az ő tulajdona és eltűnik, eljátszott szerepemmel oda, ahova az, talán az emberek lelkébe? Én magammal haza nem viszek

semmit, mert én előadás után bezáruk és elsötétedem, mint egy kioltott lámpa. Mint a színházunk.

A közlől, a szembe való ünneplés nekem fáj. Remeg tőle a szívem. Nincs hozzá közöm; túlságosan reális, túlságosan vaskos. Belemarkol a szívembe, az emberségembe, holott ennek a színészetemhez semmi köze.

A közlől való ünnepléstől kiugrom a kocsiából — melyből alattomban kifogták a lovakat — mint Nagyváradon és bután elfutok és elbújok, mert nem tudok egyebet tenni, csak igen szerencsétlennek érzem magamat és nagyon levert vagyok. Vagy kiszököm előle a vasúthoz — a festékekkel az arcomon — mint Félegyházán, ahol az ifjúság mindenáron a színpadon akarta nekem kézbesíteni a bokrétáját. Hiába üzentem könyörögve, hogy az olyan ünneplő beszédekkel járó szembe való dicsőítés csak honmentőket, nagy férfiakat illet, nem tágitottak; nekem kellett. Megszöktem. De megkaptam másnap a szomszéd Orosházán a gyönyörű csokrot, egy remek hagymakoszorúval megkoronázva, igenis, én még kaptam hagymakoszorút, melyet a mai nemzedék csak hírből ismer. Nem panaszként mondom el, sőt ellenkezőleg dicsekszem vele; mert alig hiszem, hogy volna ma még egy színész, aki ekkora indulatot bírna kiváltani egy város rajongó ifjúságából. Ők azt hitték, büntetnek vele, én pedig büszke vagyok.

A színészet egyik éltető eleme a siker, annyira fixirozhatatlan megoszló fénysugár, ahány tényező összefut és egymásra hat a színpadon. Hiszen az *egy* helyre irányuló, osztatlan sikert is mily nehéz meghatározni, hogy honnan született és minek szól? A belső, a valódi siker minden téren nehezen tisztázható, sőt az illető művész *életében* ritkán eldönthető valami, annyiféle tényező járul hozzá.

Elszomorító mondása Viktor Hugónak: utálatos siker!

Az érdemhez való hamis hasonlatossága, megcsalja a világot!

Ha tehát az egymás mellé állítható és így összehasonlítható műalkotások becsét is nehéz megállapítani, a színész játékát épenséggel lehetetlen; mert nem bírjuk külön választani az előadását sem attól, amit mond, sem attól a hangszertől, amelyen eljátsza: az egyéniségétől. Nem tudhatjuk mennyi a játékban a tudás, mennyi az istenadta szerencséje: az egyénisége!?

Az egyéniség! Elmondhatom, hogy az a legbecsebb kincse a színpadnak. Az eredeti egyéniségnek akkora a varázsa, hogy még a tehetséget is pótolja, mindaddig, míg modorosságba nem csap; amikor legkétségtelebbe kerül, árulja el a tehetség hiányát. Az érdekes egyéniség oly elkápráztató jelenség, mely minden nézőt tévedésbe ejt annak tehetsége felől. Sőt ha magára szabott szerepet játszik, a színpadon még a tehetségnél is briliánsabb.

Vannak szerepkörök, melyekre csakis rá kell születni, s ez elég. Ezek a «szerelmes» és a «naiva» szerepkörök.

Mily szívesen vesszük meg a belépő jegyünket egy *eredeti* emberi lény kedvéért, akár színházba, akár orfeumba! A teltház pedig a legbizonyosabb siker, nemde? Csakhogy: művészet-e az egyéniség? Nem; sokkal több és sokkal kevesebb. Több azért, mert hatalom, mint a szépség; a szépség és eredetiség pedig a legnagyobb erő a színész birtokában, mert a közönség elé viheti azt és hathat vele rá, mint a képzőművész a kész műveivel. Csakhogy egy eleven műretek, egy lüktető halántékú, egy forró vérű, ragyogó szemű, beszélő szobor nem elragadóbb-e egy egész múzeumra való hideg márványnál, nem szívesebben nézzük-e? Ezért *több* a szépség és eredeti egyéniség a tehetségnél és ezért *kevesebb*, mert nem kíséri a birtokosát a sírjáig, mint a tehetség és meg kell válogatni a szerepeket számára, ahelyett, hogy ő illeszkednék azokba.

A művészet, csak mint a hold fénye: «lopott fény», míg az embert maga a meglopott Isten alkotja; de ebben a versenyben mégis a művészet győzedelmeskedik a természet felett, mert hosszabb életű.

Csoda-e, ha a színház ellenállhatlanul vonz bennünket, holott a legnagyobb és a legszebb erők kelnek versenyre benne: az ipar és képzőművészetek összessége és a természet remeke: maga az istenalkotta ember!

Mint *Shakespeare* a Szt. Iváni éji álomban feloleli a fejlődés mind a három fokán álló embert: az anyaghoz tapadt munkást a kézművesekben, a föld rögetől fölemelkedett urat a hercegi udvarban és a föld kötelékéből kiszabadult szellemeket a tündérek képében, és e legkülönbözőbb elemekből teremt egy piciny új világot az ember el nem múló gyönyörűségére, — azonképen öleli magába a mi meseországunk is mindazt az emberi és isteni alkotást, mely egymásba szöve-fonva teszi a kultúra e miniatűr világát, e bizarr szerencse-gyermekét, melyet az emberi társadalmak évezredek óta nevelnek és dédelgetnek maguknak a föld minden országában, hogy életüket megszépítsék vele, melynek neve egy szóban kimondva: színészet.

Egy piciny társadalom a nagynak szívében. Elszigetelve és körülzárva a mai napig.

Miért? Erről lehetne egy szép, hosszú lélektani magyarázatot írni, de én megkíséreltem két rövid mondatba összefoglalnia: azért élt a színészet elszigetelve, elkülönítve a nagy társadalom közepében, mert nem rendszeres kenyérkereset volt, nem megüledett céh volt, a színész tehát rongyos volt és éhes; vagyis: nem tisztességes társaságba való. Viszont szellemi foglalkozás volt, intelligens koponyáknak való, a társadalom többi rongyosát tehát ő nézte le és kerülte ki. A polgári erényeknek is fittyet hányt egy cseppet és így hijjával annak, aminek a hiányát ő nem érezte, magára maradt a saját

különc eredeti fajtájával, amellyel egy közös ideál kötötte össze: a hivatása. Mert sem biztos kenyér, sem nyugdíj nem volt kilátásban számukra, tehát a színészetnek nem volt csinos megüledett formája. Így maradt minden a régiben még akkor is, mikor ezt az elszigeteltséget már csupán a szokás falai támogatták: az előítéletek; mert hiszen számtalan példa bizonyítja, hogy az előítélet nélküli főrangúak és műveltek minden időben keresték a színészek társaságát.

Azonban a kultúra, mely ma minden cégérünkön ott fényeskedik, az «áldásos kultúra», az «általánosító kultúra», már nemcsak a színészet, de a társadalom és a színészek közötti szakadékot is áthidalta, melyen ez kifogástalan topánjával már belép az úri társaságba.

Ma már a színészet kultur-eszköz és a színész kulturtényező. A civilizáció fáklyája, melyből annyi fényt sugározhat magából szerte, amennyit magába befogadni és ott földolgozni képes. Ez a színészpálya gyönyörűsége. A széppel a szépnak közelében élni! A szépet művelhetni! Mindhalálunkig! Ez sok szenvedést megér.

Régen titokban mindig csodálkoztam, sőt néha még ma is rajtakapom magamat a csodálkozáson, hogy engem fizetnek érte! Pénzt adnak azért, ami nekem a legnagyobb gyönyörűség! Istenem, gondoltam magamban, ha az igazgatók rájönnek, hogy nekem a játék mekkora élvezet, akkor nem fizetnek érte és akkor miből élek?! És valóban, számtalanszor elgondoltam, hogyha, amint mondani szokás: milliomos volnék, én fizetnék, hogy — játszhasam.

Ma a színész sorsa a nagy városokban kiegyenlített úri sors. De ki kívánja a dologkerülő élősdiektől, hogy félretört sarkú lábbelijükben, falukon hurcolják meg a színészet szent nevét!? Mert egy országnak sincs, számot számhoz arányítva, annyi e fajta szégyenfoltja a mi pályánkon, mint nálunk. Ezek a faluzó művészek abból az időből merítik létjogukat, melynek hosszúra nyúló, itt

maradt árnyékai. Abból az időből, melyben még a hivattott nagyok teljesítettek *nemzeti* hivatást. Akik büszkén viselhették lyukas csizmájukat, mint a nemzet napszámosai, mert a szívükben a hazaszeretet lángját hordozták végig az országban és odatartották honfitársaiknak, hogy annak tüzénél gyűjtsák meg saját kis világító mécseiket.

Ezeknek a mi rongyos, szent elődeinknek még nem kellett pirulniok, ha a kis közönségük azzal váltotta meg a jegyét: «mi pártoljuk a művészetet». Ma már ennek nincs jogosultsága. Nem szabad rá alkalmat adnunk.

Kezdő koromban nekem még sokszor az arcomba kergette a vért ez a kijelentés: «mi pártoljuk a művészetet». Teremtőm, gondoltam, tehát én alamizsnából élek? Tehát én egész életemben alamizsnából fogok élni! Ma, hála a terjedő művelődésnek, a színház nálunk is életszükséggé kezd válni, kezdjük szeretni a szépet magáért a szépért.

Már nem *nemzeti*, de kultur-missziót teljesít a színeszet, mint az irigyelt nagy nemzeteknél. De mikor érünk föl oda, ahová — teszem — a belga nép már eljutott; ahol a munkásnők a gyárból jövet százával, kötésükkel és kis vacsorájukkal a szatyaikban, beülnek olcsó népszínházaikba, ahol szórakoznak, esznek és kötögetnek. Ezek ugyan nem pártolásból veszik meg 50 fillérért a jegyeiket; hanem mert a szellemi táplálék már életszükségüké vált.

Azonban ma már a «pártolás» szótól sem ijedek meg annyira, mint régen, mert láttam *egy* élet folyása alatt, a magamé alatt, miként lesz a pártolásból megszokás, a megszokásból pedig életszükség, mely nem nélkülözheti annak szépségeit.

ELSŐ SZEREPEM.

Tisztelt szerkesztő uram!

Önök engem olyan keresztűzbe fogtak, hogy ha fiatal leány volnék, a lábamon se bírnék megállani. — De azonban, mert egy kérdést kihagytak, egy kényes kis kérdést — mely egy ijesztő kis dokumentumra vonatkozik. — Ah!...

Önök ott Debrecenben sokkal kitanultabbak, mint a mi budapesti barátaink. Ezek az urak, mikor tudni akarnak az életünkből valamit, mindjárt az elején kezdik a kérdéseket: hol és mikor született, asszonyom?

Persze, hogy aztán addig húzzuk-halasztjuk a kérdéseket megfelelni, míg a kíváncsi kérdezősködő bele őszülhet a várakozásba. — Hanem ön, tisztelt szerkesztő úr, ön ügyes és mindenek fölött udvarias, mert — ismer bennünket!

Ön atlasz-simasággal siklik át születésünkön, sőt úgy tesz, mintha az épen nem érdekelné; és látja: azonnal célt ér; látja, hogy sietünk válaszolni önnek! Mert szeretünk mi magunkról beszélni és kisebb-nagyobb mértékben költökké válunk, mikor ezt tehetjük, pl. ha kurucú megvallatnak! Hallgassa csak.

Mikor tehát először színpadra léptem, Székesfehérvárott, a «Peleskei Nótárius»-ban, mint néma személy, azaz statisztá, ki a kóristánékra irigykedve néztem fel és tisztelettel, mert ők tudtak énekelni, azért különben ma is irigylem őket, akkor nekem a szívem majd

kiugrott a mellemből; úgy vert, hogy azt gondoltam, az egész közönség halija; azt gondoltam minden ember, ezerszer több, mint a színházban van, lát engem, és hogy csak engem lát, hiába dugom el magamat a legesleghátul álló szűr, meg suba mögé. — A szemeim szikráztak, úgy hogy semmit sem láttam, semmit sem hallottam; semmit sem tudtam megkülönböztetni.

Oda, ahol a közönség volt, nem mertem volna nézni. Csak a föld felé néztem, de egy lángtenger volt a padló, melyről szüntelen kapkodtam föl, hol az egyik, hol a másik lábamat, mint a szegény medvék a tüzes vasfazékban, melyben a svéd és norvég cigányok táncolni tanítják őket.

Leírhatatlan érzések cikáztak a mellemben és a fejemben úgy lüktetett a vér, mintha két kalapács verte volna a két halántékomat. Azt éreztem, hogy ilyen dolog még nem történt emberrel a világon!

Hogyne! Nyolc éves korom óta a legmélyebb titokban imádozt és keresett tündérvilágomat megvalósulni láttam!

Még ma sem tudom másképen megértetni azt a lelki állapotot, minthogy elmondom, hogy klastromban tanultam és apám apácának szánt. Színházat sohase láttam, de nyolc éves koromban egy színdarabot kellett diktálnom a bátyámnak, aki diák volt és színházi jegyekért szerepezett. Ez a diktálás adott irányt életemnek, mert attól az órától fogva, soha egy pillanatra sem tévesztettem el lelkem elől, hogy én «olyan» leszek, aki mindig másnak meg másnak «teszi» magát és mindig csak a leggyönyörűbb dolgokat teszi és mondja.

De nincs olyan bűn a világon, amit annyira titkolnak, mint én gyermek, azt az elhatározásomat. Tudtam, hogy apám megöl, csak ha álmomban kibeszélem is. Amint hogy egy hajszálon függött az életem a keze közt, mikor 11 éves koromban először mentem tudta nélkül a színházba.

És most színházban, sőt a színpadon voltam!

Számot adni nem tudtam magamnak óriási fölindulásom okáról, csak itt-ott cikázott bele elragadtatásomba egy-egy villámszerű világosság: — ha most az apám elém toppanna és kézen fogva hazavinne és — örökre bezárna!

Igaz, hogy Székesfehérvárt Győrtől roppant távolságnak képzeltem, mert én lázban, fogvacogva tettem meg hazulról szökve a színtársulat után ezt az utat, és ez vigasztalt egy kissé.

Mily tisztán emlékszem arra, hogy mekkora áhítattal és komolysággal lestem, hogyan festik magukat régibb kollégáim; és hogy soha egy pillanatig sem jutott eszembe arra gondolni, hogy a kifestés a szépségért történik! Azt egy olyan misztériumnak tekintetem, mely e magasztos pályához hozzá tartozik; nem tudtam miért és nem kérdeztem, hanem ma, engem magamat is megható buzgalommal mázoltam 14 éves, hamvas piros-barna bőrömet az olcsó pirossal és fehérrel be vastagon, óriási szemöldököket kenve a homlokomra; és igen-igen szerencsétlen lettem, mikor fejemet a tükrömtől fölemelve, nagy kacagás fogadta új arcomat.

Első szerepem előtti szerepemet — a «Cigány»-ban kaptam.

Ennyiből állt:

«Tudjuk a piros kendőt a kilincsen!»

Hogy micsoda félelemteljes önérettel vittem én haza azt a szerepet, az leírhatatlan! — Éreztem, hogy végre helyzetem magaslatára jutottam! — Fölvatnak. — De a felelősség terhe alatt összeroskadtam. — Éreztem, hogy eddig túlbecsültem magamat; hogy sohasem fogok megküzdeni föladatom nagyságával. — Elmondtam én azt a szerepet az éj csöndjében kétezerszer, ugyanannyiféleképen, de távolról sem voltam magammal megelégedve; sőt ellenkezőleg: minél közelebb jött az este, annál nyo-

morultabb lettem annyira, hogy az elől a borzalom elől a halálba akartam menekülni, mint a marosvásárhelyi suszter a kolera elől a Szamosba.

Egy kis tör volt egész vagyonom. Azt hittem még otthon Győrben, hogy az az egy rekviziciom nélkülözhetetlen lesz új pályámon. Egy nagyon helyes kis tör alakú papírvágót vettem, mielőtt az apai háztól elbúcsúztam; ez volt kísérőm és most menedékem. Letérdeltem egy «Miatyánk»-ot elmondani. — Még soká szokásom maradt az imádság, miután hazulról elszakadtam, most már csak az otthon maradtak imádkoznak értem és helyettem. Minél többet olvasnak rólam az újságokban, minél több dicséretet, kitüntetést, annál több «Miatyánk»-ot rebegnek «a szegény Marinkért».

Szegény jó öregember, te, ott abban a csendes kis faluban, el sem képzeled, milyen igazad van! — Imádkozz, imádkozz szegény, szorongatott gyermekedért, egyebet úgy sem tehetsz érte.

De vissza, vissza az első szerepemhez.

Valósággal és ugyancsak megszúrtam magamat azzal az ostoba kis törrel, ott, amint letérdepeltem, hogy ne essem nagyot.

Igen fáj, folyt a vérem, megijedtem és — inkább elmentem játszani. — Mélyen eltitkoltam minden élő lény előtt ezt a keserű küzdelmet, mert azt hittem, hogy ez az önbizalom hiány elvette volna az ő bizalmukat is, és ők tőlem a szerepet!

A színpadon csak arra emlékszem, hogy böködtek: No, no beszéljen! és hogy megint vérvörösbe folyt össze a világ és a torkom összeszorult és tántorogtam; aztán minden fekete lett előttem. — Más mondta el helyettem.

Azután megint csak meghalni; a szégyen és elkese-redettségtől enni, inni nem kellett. — Igaz, hogy nem is volt, de ez oly mellékes volt. Ma a kezdők nem hiszik

el, hogy mi még 30 év előtt, igazán, komolyan koplaltunk. — Én azt oly természetesnek találtam.

Mikor aztán kisírtam, kiszégyenkeztem magamat, jött az elbizakodottság stádiuma, azt éreztem, hogy nem igaz, hogy én nem tudok; én minden szerepet el tudok játszani, csak adnák ide, hogy megmutathatnám! Fogcsikorgatva néztem a hősnőt, meg a komikánét a kulisszák közt, hogy bitorolják az én szerepeimet!

És csakugyan jött a második szerepem, mely rám nézve nagyjelentőségű lett. Báró Jósika Kálmán Rákóczi Júliája volt. Én Júliának a barátnőjét játsztam. Egy szó szerepem volt. Legalább én csak egy szóra emlékezem belőle, de tudom, hogy folyton vele voltam a színpadon és játékkal kísértem minden szavát, egészen beleélve magamat nagy föladatomba, ugyanis egy pillanatra sem jutott eszembe az, hogy az kicsi szerep; ellenkezőleg: engem agyon nyomott a nagyságával, hogy mit személyesíték! Rákóczi Júliának, gyermekkorom óta bálványozott nagy Rákóczink leányának barátnőjét!

Én így fogtam fel alakjaimat és erőlködtem nappal is, az életben is hasonlítani hozzájuk, hogy méltóbban fölvehessem alakjaikat este. Mikor egyedül voltam velük: apám is mindig jelen volt képzeletemben és disputáltam vele; elmondtam, megmutattam neki nagy, fenséges alakjaimat: «Nézze, édesapám! Ezek is olyan vallásosak, igazak, irgalmasak, mint maga. Hát miért átkozott el engem? Miért szégyenli, hogy a gyermeke vagyok? Hiszen tiszta, nagy emberek között élek és végre majd magam is olyan tökéletes leszek, mint ezek!»

Igaz, hogy mikor «Orpheuszban félmeztelenül álltam ki és «Dunanan apó»-ban a kankan közben a férfiak szoknyáinkat a fejünkre rugdosták, mert a nagyemlékezetű Molnár Györgynek, a nagy tragikusnak, ki az operettet és vele a kankant bekultiválta szép Magyarországra, ahol az operett- és kankan-kultusz előtt a színészet pusztán

hivatását teljesítette, mert csak a népszínműveket, drámákat és vígjátékokat adott és a színészetbe többnyire csak hivatott népet olvasztott be, de nem ismerte, mert nem használhatta a professzionátus, nagy gázsis operetté-énekes osztályt, mely a színésztől oly távol áll, mint én a csillagvizsgálástól. Tehát a «nagy» Molnárnak a kankan sohasem volt elég «tüzes», elég «sikkes»; följebb, még följebb kellett rúgnunk a lábunk hegyével. Szegény öreg Perrei táncmesterünk a próbákon százszor is megverte a padlót nagy botjával és nyöszörögte «eleibu»; azt értette vele, hogy előlről. Ilyen napokon aztán igazat adtam szegény édesapámnak; nem perlekedtem vele, alig mertem rágondolni, hanem a falhoz szorulva szégyenkeztem haza, hogy valaki föl ne ismerjen, hogy én is azon szemérmetlen leányzók közül való vagyok, akik ma este térdig is megmutatták a harisnyáikat annyi ember előtt! Több «Miatyánk»-ot imádkoztam azok az éjjeleken és igen őszintén megfogadtam, hogy mihelyt első művésznő leszek, igazán sohasem táncolok kankant.

Önök tanúim, hogy szótartó vagyok-e?

Hogy mennyi lelket és testet mérgezett meg a nálunk még neki éretlen talajon, az operett és értelmetlen frivolsága, azt azon a mérgezésen látom, amit rajtam akkor végbevitt! Erről a hatásról egy jó kötetet lehetne írni.

De vissza, második, illetőleg első, valóban elmondott szerepemhez.

Naívu beleélve magamat, elfelejtettem, hogy azt a szerepet tanultam is, oly őszintén követtem lelkemmel és szemeimmel Rákóczi Júliának minden szavát és hangját, hogy mikor végre nekem tett méltatlan szemrehányásaira a sértett önértett hangján elkiáltottam magamat: «Julia!!» és az egy szónál önkénytelenül fölugrottam: a budai közönség óriási tapsban tört ki és én azt a tapsot egészen természetesnek és odaillőnek találtam; de nehogy valaki azt találja hinni, hogy én magamra vettem, hogy magam-

nak tulajdonítottam! Isten őrizz! Azt hittem, hogy az tetszik, hogy a Rákóczi Julia barátnőjének az önérzete annyira kidomborodott. Nekem is nagyon tetszett.

Nos, most jön aztán az, mit a világért sem bírtam megérteni: jöttek a dicséretetek. Sohasem felejttem el, mennyire szégyenlettem magamat, mikor ott szemtől-szembe dicsértek. Mindenkinek megmondtam, hogy én azt úgy a szerepből tanultam, nem én csináltam olyanra. Nem használt. Még jobban dicsértek. Ma már tudom: miért?

Épen olyan szokatlanul hatott rám az első kritika. Meg keil itt jegyezmem, hogy arról épen fogalmam sem volt, hogy az is létezik; hogy az micsoda?

Rákóczi Julia előadása után való nap a színháznál hangosan olvassák egy újságból nekem a következőket:

«Nem szoktunk babérokat előlegezni, de azt hisszük, hogy bátran nyújthatunk egy levelet annak a kis leánynak abból a koszorúból, amit majd egykor az ország fejére tesz.

Hiador».

Jámbor Pál írta ezt akkor és én 25 év után megcsókoltam érte reszkető kezét, reszkető ajakkal, bőven omló forró könnyeimmal hálálva meg azt a nagy érzést, amit bennem ébresztett és amit még ma is ébreszt, valahányszor földézttem azt a napot lelkemben.

Újságról én még akkor nem tudtam semmit, csak a szentek életét olvastuk otthon. Elbújtam azzal az édes, drága «nekem szóló» levéllel és úgy éreztem, hogy az a papír szárnyammá válik és én repülök vele fényes célom felé.

Hányszor volt nekem az a pár szó ebédem, vacsorám, tűz a kályhában, ruhám, cipőm, takaróm és azonkívül titkos boldogságom. Megacélozott, emelt, vitt, visz még most is, nagy, igen nagy kötelességet róva rám és folyton erőt is adva hozzá.

A papírka rég szétmállott, már ama lap címét sem tudom, de a szárnyas szavak itt élnek a lelkemben elevenebben, mint valaha.

Ez volt az én első felléptem és első kritikám története.

Hálám az első kritikusom iránt örökké él lelkemben és ez élő hálából fakad ez a pár sor.

MŰVÉSZET-E A SZÍNÉSZET?

Napóleon azt mondta a sakkjátékról, hogy játéknak komoly, komoly munkának játék.

A színészet is ilyenformán lebeg a művészet és a többi foglalkozás között. Olyan istenasszonyka, akinek a feje az égbe ér, de az uszályát, vagy azt a részét, ahol az uszályának illenék lenni, azt a pocsolyákban húzkozza maga után.

Föl lehetne emelni az égit, a többi művészet segítségével. Ha a színész eltanulta a zenésztől az összhangot, a szobrásztól a formai szépséget, a festőtől a színharmóniát, azután megkapja a költőtől a szövegét — vagyis: ha az alkotó művészekről eltanulta a művészetüket, akkor ezzel a kelengyével útnak indul a reprodukáló színész.

Mert a jó színészetnek mindenik művészetre szüksége van. Ezt érezte Petőfi, mikor kurta színészkedése alatt így ír színészdalában: «Minden művészetek fején a korona a mi művészetünk». Csak épen hogy megfordítva írta le a gondolatot; szépíteni akarta saját lelke előtt az új pályát.

Nem, a valódi művészet nem függ rajtunk kívül álló dolgoktól, mint a színészet.

Az alkotó művész, zenész, író, szobrász és festő megalkothatja a lelke szülötteit, amikor inspirálva van. Formába öntheti lelke szülötteit születésük pillanatában. Hogy nem bírja pénzzé tenni, azért nem kisebb művész. Vár, amíg megértik. Ha ő meg nem éri, megérik, megérhetik a művei, miket a lelkéből alkotott.

De mit merít saját magából a színész? A formaérzket és a lelkesedést.

Ha a legtisztultabb szellemi magaslaton áll is a színész, formába öntheti-e a gondolatait? Kiszabadulhat-e a lelkéből valami önálló és maradandó? Vagy egyáltalán csak szóhoz juthat-e, mikor lelke megihletődik? Eljátszhatja csak azt a szerepet is, melyért talán sóvárog? Szó sincs róla. A színész csak sakkfigura, amelyet a játzók, az igazgatók húzigálnak előre-hátra, szükségből vagy gráciából, de mindenik esetben kitüntetésnek kell tartanunk, ha munkát kapunk.

Intrikálni, hízelegni, tombolni vagy alázkodni kell, hogy dolgot kapjunk. Hová lesz így az emberi méltóság? A művészi önérték? Ha volna, csak vesztünkre szolgálna.

Lehet az művészet, amiből protekcióval annyit lehet csinálni, amennyit akarunk?

Tudott már valaki protekcióból szobrot faragni, vagy egy Beethoven-zenét eljátszani?

De szerepet lám, játszatunk bárkivel, aki járni és beszélni bír.

A színésztehetséget nem lehet megfogni, sem a hiányát csalásnak bélyegezni, mert nem lehet fixírozni.

Nem kell hozzá csak egy csipet szimpátia az egyik és egy parányi antipátia a másik oldalra és megteszünk művészeknek a színpadon olyanokat, akiknek lelkében még annyi emelkedettség sincs, hogy ezt az érdemetlen fölmagasztalást megröstelljék.

És érdekes, hogy egyetlen valódi művészetről sem beszélnek, írnak és vitatkoznak annyit az emberek, mint épen a színészetről. -- Azt hiszem ugyanazon okból, amelynél fogva olyan bőven ontja a «művészeket». Utóbbi időben pedig felbukkant egy-két ifjú óriás, aki pláne egészen a komédiára vetette magát; akkörüli tülekszik és azon köszörüli nagyreményű agyaráit.

Én meglehetősen tudok «színházat játszani». Szükséges mondanom, hogy: Nur die Lumpen sind beschei-

den? Szomorú volna, ha nem tudnám, hogy tudok — már tíz éves koromban megírástam és megnevettettem vele otthon Győrben a gyereksereget, pedig akkor még hírét sem hallottam a színháznak. Sőt magam találtam ki hozzá szavakat is ott az előadás pillanatában és a hatás olyan volt, hogy a gyerekek majd velem zokogtak, majd a levegőbe ugráltak neveltükben. Még ma is látom némelyiknek az arcát. — Tudok színházat játszani, hiszen rólam írta Beöthy Zsolt: Jászai nemcsak a saját homlokára, de a Nemzeti Színházéra is egy fényes csillagot hozott le az égről. Sőt, ha szabad rá emlékezmem, rólam írta Berlin nagy esztétikusa, dr. prof. Hofrath Lauser: «Különös név nekünk Jászai: de Berlin meg fogja tanulni kiejteni». Azon télen három meghívót kaptam Berlinből vendégszereplésre; de akkori igazgatónk, Festetich, kitért előle. Tudom, hogy tudok játszani, de olyan büszke még sem vagyok rá, mint ifjú, modern — «műbírálóim» egy-egy férfias nemes hangú cikkük után, amelyben azt bizonyítják, hogy: nem tudok.

Ha művészet volna a színészet, akkor nem lehetne ekkora ellentmondásokkal nevetségessé tenni. Az igazi művészet tiszteletet kelt, melyhez legalább is akkora tudással közeledik, aki ír róla, mint aki foglalkozik vele; ellenben a mi foglalkozásunkról minden ember beszélhet és írhat, mert azt mindenki meg tudja mondani, hogy ő rá hogyan hatott az előadás. A színészet oly közel áll a közönséghez, mint a tudományos munkák népszerű, képes kiadásai. Még sokkal közelebb. Annak köszöni nagy népszerűségét. Ha magas művészet volna, amelyet csak hosszas előtanulmányok árán lehetne megközelíteni, akkor nem adhatnánk a közönségnek mindennapi szórakozásul. Nem teremnének a papjai sem gombamódra, mint terem a «színművész» manapság. Valóban nem lehet komolyan venni, még kevésbé művészetnek nevezni oly foglalkozást, amelynek révén rá lehet fogni teszem föl: egy üres

szárdíniás dobozra, hogy az műremek! Nem tehetek róla, hogy örökké a fakó, hideg, értéktelen pléh jut eszembe, ha Després kisasszonyra gondolok. Jó lesz példának ez a Balkánjáró hölgy, a színészet csodabogár-volta mellett: értékének meg nem határozható volta mellett: bizonyítványnak.

Nórában láttam. Ismerem Nórát, tehát megmondom, hogy milyennek kell lennie. Milyennek írta, kívánta, hangsúlyozta Ibsen. Olaszul a darab neve Casa di bambino. Babaház; mert Nórát a férje a negyedik gyermekének nevezi. Kicsi, éneklő madarának is nevezi, gondtalan és gondatlan, kis torkos babának — és Nóra mindezen elnevezésre nem néz mélyen «sokatmondólag» a férjére. Ó, dehogy «hozza ki a szemében a végzetét», a «tragédiát», ezzel a kijelentéssel különben maga az a nagy műveltségű úr, aki ezt írta róla, jobban elverte rajta a port, mint én bírnám, ellenkezőleg: a kis Nóra gyermek-lelke egész őszinte vidámságában hempereg a gyerekeivel és ropogtatja suttyomban a cukrosmandulát; — derűs lelke csupa felséges bizalom, villámszerű csalódásának pillanatáig, melyre annyira nem volt elkészülve, hogy kis madár-lelke diribekre törik férje képével, múltjával, egész világával egyetemben és ő huü-hull a feneketlen mélybe, mintegy a saját mérhetetlen fájdalomába, mint egy vérző madárka és estében még fogózkodni sem próbál. Nekünk különben van is ilyenforma Nóránk. — Már most keresztül nyargal rajtunk egy Balkán-bolondító hölgy. — Francia. — A Balkánon imádják a franciát magáért a francia nyelvért. Rokonnak tekintik; de mi jó stáció vagyunk, tehát elmondja nekünk is a Nórát. A napsugár Nórát ez a kemény, hideg, üres, rút és kellemetlen asszony, aki olyan józan, férfire emlékeztető okos, számító fejével, hogy cselekedetét, mint igenis tudatosat, nagyon is bűnnek és büntetésre méltónak tartjuk a férjével együtt, igenis. Nórára nagy színészi adományok mellett még rá is kell teremve lenni! Bájos-

nak, elragadónak kell lennie — és mily kecsnélküli, macacs arcú egy lény ez a józan francia! A tánca? Az Isten bocsássa meg! Egy ruhafogas bukdácsolása, — mikor pedig a végleszámlásra szólítja a férjét? — Hármunknak egyszerre, ugyanaz a hasonlat jutott eszünkbe, amint az asztalhoz ült: «Pincér fizetni! Két krigli és három sós-kifli». Ilyen volt a kis Nóra búcsúja összetört élete romjaitól.

És mi történik? Fölhangzanak a megszokott himnuszok minden oldalról. — Szavamra, azt hiszem csakis udvariasság: «A lovagias magyar nemzet!» és kényelem szeretetéből. Gondolják a mi uraink: ejh, dicsérni könnyebb. — Talán mi tanítsuk ezt az idegent játszani.

Valahogy ilyenformán lehet a dolog, mert komolyan csak nem tetszett nekik? De, hogy így írtak, csak megint egy bizonyítvány a színészet meghatározhatatlan, furcsa volta mellett.

Különben a száguldozó idegen művészeknek ez a mindig beváló szemfényvesztése nemcsak nálunk kábít így. Teljes kárörömmel adom tovább, hogy mikor Sarah egy ízben Olaszországban vendégszerepelt, épen úgy le-söpörték a diadalútja elől Dúsét, mint minálunk minket szoktak Duse előtt. Sőt tovább ment egy buzgóbb francia-imádó, azt írván, hogy Sarah mellett Duse — konyhaszolgáló.

Amilyen brutális és igaztalan és ízléstelen irka az volt, nekem olyan jól esett: sajnálom, szégyenlem, de igaz. Úgy kell egyszer neked is, mondtam magamban, — ízleld meg te is, hogy mi az egyszer: igaztalanság! De hát ez is csak egyik példa állításom mellett: komoly művészet keretében ilyesmi meg nem eshetik. Ekkora tévedés sem önkényes, sem önkéntelen, tartalmas művészet felbecsülése körül nem lehetséges. A tiszta művészet nincs az anyaghoz kötve. Egy púpos, béna, vagy süket ember nem lehet színész, ha akkora lángész lakik is benne,

mint Mendelssohn, Beethoven vagy a bezúzott arcú Michetangelóban. Ha ezek a géniuszok színészi tehetségek lettek volna, elvesztek volna érvényesülés nélkül, de a lángésznek nem volt akadály sem a púpja, sem a süketsége; alkotott, mert Isten lakott benne.

Meg vagyok róla győződve, hogy ha egy lángész születik színésznek az más terepnumot fog keresni alkotás-vágyának, mely lelkében isteni parancs, isteni küldetés gyanánt lobog.

* * *

De, édes pályatársaim! Nem marad-e meg azért a színészet gyönyörű foglalkozásnak?

Bár így is tudnánk méltók lenni hozzá! A pap sem Isten, de az Isten igéjét közvetíti idelent a földön és nem a legmagasztosabb hivatás volt-e, mióta csak az emberek társadalmakat alkottak meg?

Istenek nem lehetünk — a lángész nem fér meg a színészet rámájában, de lehetünk a szépnek, jónak és igaznak papjai! Lehetünk «Apostolok». (L. Petőfi színész dalát.)

Bár ezt a mértéket tudnánk méltóan betölteni; nem volna hiábavaló az életünk. Én a magam részéről, hosszú színészi pályámon nem bírtam megszokni a «művész» címet. Olyan szégyenkezéssel vegyes ijedtség üt meg a hallatára, mintha egy óriási váltót prezentálnának, melyet sohasem bírnék kifizetni és rám fognák, hogy aláírtam. Igaz, hogy a teljes értelmét adom meg. Mindig az arcomba szökik tőle a vér és azt gondolom — ha azzal titulál valaki — «Vagy nem tudja mi a művészet, vagy oly korlátoltnak tart, hogy azt hiszi, én nem tudom».

De rajongom a pályámért és oly nagyra tartom, oly áhítattal művelem, mintha művészet volna! De hiszen szabadságunkban is áll a művészetig emelni, csak tehetőségünkben is álljon!

Gyönyörű pálya! Szép színészet! amely megengeded nekünk, hogy mindig a széppel foglalkozzunk, hogy a remekműveket a mi ajkunk közvetítse és a nagy költők Prometheusi lángjánál melegedjünk és fényeskedjünk, — én hálával és hódolattal szeretlek és büszke vagyok a «színész» névre. Színész testvéreim, akiket hivatottság, tehetség szentelt fel erre a pályára, akik letértünk a társadalom rendes, frekventált útjáról, annál a kis szikránál fogva, mely elválasztott, kiválasztott bennünket a mieink köréből; amely eltérített bennünket a szüleink által számkra kijelölt ösvényről; akik színészekké lettünk volna a múlt század elején is, mikor még nem kecsegtetett ezen a pályán sem biztos fizetés, sem a nyugdíj kilátása, — mi, úgy-e, mi nem formálunk jogot a fényes «művész» elnevezésre, van nekünk szép hivatásunk; nem szégyeljük, hogy színészek vagyunk. Mi Isten kegyelméből vagyunk színészek; hadd bitorolják a művész nevet a mű-színészek. A csinált nagyságok, akiket a protekció fujt nagyra, akiket a szerepek csináltak. Mert a szerepek több «művészt» csinálnak ám, mint ahány szerepet színész megalkot!

Hogy a közönség beveszi, elfogadja, tapsolja, a közönségnek nem feladata szétválasztani a szemet a polyvától, neki a kész élvezethez van joga. Lelke rajta, aki becsapja.

Magánvállalkozó kezében a «művészi» viszonyok egészségesebbek. Annak életkérdése, hogy színpadjára a legtehetségesebb színészeket bocsássa, mert tudja, hogy a jó darab, meg a jó színész több jövedelmet hajt, mint a mondvacsinált «művésznők».

Hadd hangsúlyozzam úgy, ahogy van: művésznőt mondok, mert nem kezd egy kicsit feltűnővé válni, hogy ezen a téren mennyivel több a hölgy «genie», mint a férfi? Hogy a «művész»-teremtő hatalmak mennyivel inkább a szívükön viselik a hölgyművészek fajtáját, hogy

az ki ne pusztuljon, mint a férfinembéliét. — Miért nem születik vajjon ugyanannyival több szobrász, vagy festő művész is, mint férfi-művész?

Egy kis fejcsóválás és — hagyján. — Nem ez a kicsi család az igazi vétkük a kis csalóknak, hanem azok a csöndes gyilkosságok, amellyel eltesznek láb alól ugyanannyi tehetséget, mint ahány faragott bálványt állítanak a színház ezerféle képen bitorolt oltárára. Ezt a bajt még neveli, hogy a tehetséggel megvert ember, minden téren önértetesebb, keményebb hátgerincű, mint a becsmérszettek.

A művészetnek tiszta égi arca van. A színházé zavaros, meghatározhatatlan a nagyközönség számára. Különbözik nem élhetne vele vissza annyi nyegle. És minél nyeglőbb, annál vakmerőbb. Megeshetnék-e pl. valamely igaz művészet világán belül a következő kijelentés: «Amit ezen téren eddig írtak, faragtak, festettek, vagy muzsikáltak, az mind a sutra való, az mind hazugság. — Most jövünk mi, a «Modernek» és zenélünk, faragunk és festünk «idegéletet»! Ezt a csodabogarat tényleg szélnek eresztette a mi furcsa kis világunk számára egy még furcsább emberke, aki emberemlékezet óta a színházak beéletében nyüzsög. Nyüzsög, mintha harminc élete volna. Mindenütt ott van, ahol nem várják; dicsér, gáncsol, megfélemlít és protezsál; — oly nevetséges volna, ha tényleg nem látnók, hogy valami mágikus hatalma van a nagy színházak életére, melyekbe az apró ördögök segedelmével belekanalaz. Ez a kis nagyhatalom kiadta a jelszót: Idegéletet kell játszani a színházaknak! Hiába vettem ellen: bocsánat, idegélet, az idegbetegség. Azt a kórházak lakói mindig jobban fogják tudni csinálni, mint mi, színészek. Igen, mert kegyetek nem «Modern» művészek. — Majd pótolni fogjuk kegyeteket «modernekkel.» — Mert van már egy egész kis generációra való, «modern» jelszóval megmaszlagosított művész-apostol,

akik készülnek megváltani a világot mitőlünk, akiknek a pulzusunk nagy indulatok ábrázolásánál még százon fölül ver; akik még oly hangosan beszélünk a színpadon, hogy a közönség is meghallja! Piha, milyen közönséges; hiszen a színpad egy szoba, tanítják őket és ami abban történik, ahhoz a közönségnek semmi köze. Oly hangosan beszélni, hogy a karzat is meghallja, nem «természetes». Parisban jogot formál a közönség annak a megértéséhez, ami a színpadon történik és magam hallottam, hogy felkiáltottak a színészek: plus hauti — Hangosabban!

Ezek a kis modernjeink hallottak valamit harangozni az egykori német bombasztikus színpadi ágálásról, mely annak idején tényleg fenyegette a magyar színjátszást is, de hol van az már! — A rossz színész, természetes, hogy mindig hamis páthoszba fog esni, de nem minden páthosz hamis ám kicsikéim! A legközönségesebb élet sokszor oly pathetikus, hogy megáll tőle a szívverésünk. És ahány ember, annyiféleképen siratja a halottját, vagy az eltemetett érzését. Sőt ugyanazon ember ugyanazon veszteségét minden korban másféleképen. — De ez a tárgy a végtelenbe vinne, ha folytatni akarnám. Charles Chincholle már 16 esztendővel ezelőtt írta a természetesség túlhajtóinak fékezésére: «J'ai entendu des imbéciles qui demandaient a l'art de représenter la nature!» Ime...

Hiszen akkor öszerintük a szobroknak járni, a képeknek beszélni kellene tudniok és a festett déli napnak, napszúrás kellene okoznia!

Miért nem követelik e dolgokat a komoly művésztől?

Mert azokba nem kotnyeleskedik bele minden föltűnni vágyó félművelt, mint a színészetbe.

Csak még egyetlen csipet példát mondok, ha már kereket akasztottunk az Idegélet játzókkal: föltéve és előrebocsátva, hogy ők tesznek nekem annyi engedményt, hogy elismerik, hogy a közönségért vagyunk? Hogy annak

játszunk, aki — fizet? Tehát igen? Koncedálják ezt a tényt? Köszönöm. Tehát lássuk: ha már annak az alkalmatlan közönségnek is meg kell bennünket érteni, akkor, ugy-e bár, a darabban az instrukció szerint «félre», vagyis magunkban tett megjegyzéseinket is olyan természetellenesen, olyan «színpadiasan», oly hangosan kell mondanunk, hogy ne csak a közönség, hanem a — színpad túlsó sarkában tartózkodó színésztársunk is megértse, akinek az a mi mondatunk talán épen a végszava, amire neki felelni kell, különben megáll a darab...

Nos, és hogy csináljuk a színpadon a mérgeledést, a gyilkolást, alvást, halált? Természetesen, vagyis igazán? Vagy csak színészek módjára — színleg ugye.

Az ember könye és mosolya mindig ugyanaz. Új neveket találhatunk ki a színjátszásra, de új érzelmeket, újmódi könyet és mosolyt nem.

Csak a «méreteit» redukálhatjuk a színpadi eszközeinknek, a lényegét soha. Hogy pedig azokat a korunk kívánalmaihoz szabjuk, azt hirdetni nem kellene a berlini táltosok beaux reste-jei, melyek között az új idegélet-játszók csetlenek-botlanak.

Hiszen igazuk van a pályatársaimnak: «Feleletre sem érdemes» az a félkegyelmű beszéd, hogy: «Idegéletet csak X Y asszonyság tud játszani». Igen, igazatok volna kollégáim, ha nem volna a színészet az a furcsa szerzet, ahol egy bolond százat csinál. Addig-addig ismétli, hogy idegéletet csak az ő kis tanítványfelesége tud játszani, míg maga is elhiszi, azután elhiszi neki az a bizonyos száz, ennek pedig mindeniknek, megint a maga száza, hogy végre úgy járunk vele, mint a bodajkiak a koldusbírójukkal: eleintén csak elfogadta, hogy a koldus-sereg «koldusbíró úr»azta; de mikor tekintélyben már igen megnövekedett, le legyintette a kezével a titulusa elejét és kegyesen kiigazította az alattvalóit: «Mondja csak — hm — bíró. Mondja — csak — bíró.»

Hátha mi is úgy találunk jární a mi buzgó Queen-maker kis nagyhatalmunkkal! Ma még hozzáteszi, hogy «idegéletet» csak az ő tanítvány felesége tud játszani. De, kerül-fordul, seritt egyet és ő is elengedi a jelzöt és marad — hogy játszani csak ő tud!

«Művészetben» ez lehetetlen volna. De a színészetben minél képtelenebb valami, annál inkább fenyeget, elkészülhetünk rá.

A KIVESZŐ SZÍNÉSZET.

Nem, nem úgy értem, hogy velem pusztul ki. Nem azokkal az öregekkel nézem a világot, — a magam kis, lécből és vászonból ragasztott világát sem, akik azt hiszik, hogy ő utánuk már semmi szép és okos dolog nem következik.

De azt látom, hogy ha száz esztendő múlva születnék a mai lelkemmel, már nem vonzaná a színpad. Már nem lennék színész. Elmondom miért

Színész, szintjátész, színeket-játészó, színeket-cserélgető, egyik szint, vagyis egyik látszatot magára öltő meg levető, színeskedő ugyebár, ez a mi mesterségünk meghatározása magyarul.

Az olasz, francia és angol messzebről hozza a nevét; annyival régibb időből, amennyivel azokban az országokban régebben gyakorolják a fogalmát.

«Attore», «acteur» és actornak nevezik. Érezni e nevek izén, hogy a színészetet primitív korából kisérték el máig; mert azt jelentik, hogy: ágálni. Nagy, túlzott, naiv gesztusokat vél az ember látni e név vagyis e szó hallatára. Az olaszok négyszázéves pantomímiáit képzelel maga elé. De mindenesetre valamennyi név, a német is, «látványjátészó» — Schauspieler — a tettetés fogalmát fejezi ki.

Színésznek lenni tehát annyi, mint: más meg más alakokban szórakoztatni az emberiséget.

Ha gazdag volnék: állítanék színházakat tisztán egy harmadik okért. A gyermeklelkűeknek. De nem árulnám el nekik, hogy tanulni, művelődni csalom őket oda. Mu-

latság ízével lopnám lelkükbe a szépnek megszokását és végre szükségérzetét. Mert ahol a szép nem olyan szükséges, mint a tiszta ing, ott nem is kell.

Ahol én azt hallom: ó, mi «pártoljuk a színészetet!» ott a szívem ellankad. Ott érzem, hogy a szellemi táplálék még nem életszükség. Nem ingyenelemléseket rendeznék az én színházamban, mert azt lenéznék a szegény emberek, hanem 20—30—50 krajcáros belépődíjért csinálnék nekik bájos előadásokat, mely a lelküket gyönyörködtetné és fölemelné. Brüsszelben van ilyen színház. A gyári munkások beviszik oda kis szatyorokban vacsorájukat és még kézimunkájukat is és ezenközben hallgatják a lelket elandalító, szép tündérmeséket.

Ez olyan szép kép egy főváros életéből, amit megirrigyel az ember más nemzettől.

Azoknak a szegény embereknek már életszükség a szép; a színház ép úgy, mint az a cserép virág a ablakokban, mint a hófehér kis fejkötőjük. Igaz, hogy nem ott is minden harmadik ajtó nyílik pálinkásboltba. ..

Engem a színészethez az a nagy darab világ vonzott, amit a neve alatt értettem. Az a világ, amelyik az enyim fölfelé is, lefelé is, szélteben és hosszában, ameddig csak elérem a szívemmel. Az a világ, amelyikben én sok-sok ember lehetek. Minden lehetek, ami akarok!

Éreztem én gyermekkoromban az ösztönömmel, hogy a szellemvilágban nincs kasztrendszer. Abba vágyakoztam én! És csakugyan: akármilyen gögös Bizánc Iréné császárnéja, mégsem tartja magához méltatlannak, ha ugyanaz a lélek eleveníti meg a kevély fejét, amelyik a Patty szorgáló nyelvét pörgeti.

Oly kevéssé, mint a festő ecsetje és vászna nem bánja, hogy urat, vagy csavargót fest-e vele a gazdája. Mint a kő nem törődik vele, hogy szentet farag-e ki belőle a művésze vagy majmot. Az én alakom, az én testem, ha színész vagyok, az én szerszámom.

Ha én kibírom tölteni lélekkel Volumniát, a Coriolanus anyját és össze bírom zsugorítani magamat a «Romeo és Julia»-beli dajkára; ha lebírom fokozni a lelkem és a testem pátozát a terefere karatyolásáig; akkor annyit jöttem csak itt lefelé, mit szálltam amott fölfelé. Jártamkeltem a szellemvilágban; különböző lelkekkel kötöttem ismeretséget és társalogtam a nyelvükön. Színészkedtem. Azt tettem, amiért erre pályára léptem, amiért e pálya föl-szívta az életemet. Amiért ma is szeretem, bármint sebeznek a velejáráó hitványságok.

És íme, ma egyszerre azt mondják nagytudású esztétikusok: hogy kár a dajkát, kár a Patty cselédet, kár a házmesternét játszanom.

Épen, mintha szobrász volnék és azt mondanák, hogy csakis márványból, vagy csakis terméskőből, vagy csupán csak fából szabad faragnom szobraimat.

Tehát én ma sem tudnám mi a színészet, amivel az az életemet eltöltöttem?

Elszomorodom olyan vélemény hallatára, amelyik a színészt egyetlen «szerepkörre» utasítja. Eltiltja a mester-sége változataitól. Megvonja tőle a jogot, hogy palettájának valamennyi színével festhessen. Miért?

Ha sok a pályatárs, ezek részéről esetleg lehet kenyér-irigység. De az esztétikusoktól nem értem. Így nem érde-mes színészkedni.

Vagy legalább eddig nem volt érdemes: addig, míg az lenézéssel és nélkülözésekkel járt.

Hiszen ez a falanszter-rendszer a színészetben.

Angliában nemsokára elérik. Már megkezdték. Ott már ma sem kívánnék színész lenni. Ott a lélektan ismerete máris fölösleges a színészeknek, mert fölösleges az «alakítás» érdekes munkája is.

A színházak és színészek sokasága miatt válik fölös-legessé, a színészet egyedüli érdekes oldala: az alakítás. Annyi a színház és színészzel foglalkozó Londonban,

hogy a színműirodalom összes alakjaira készen találják a rátermett egyéniséget. És szerződtek is. Nem évekre; szerepekre megy a szerződés. Vagyis: egy-egy új darab sikerének a tartamára.

Megszerez egy színigazgató egy színdarabot, amelyhez bízik. Körülülteti a hozzáértők egy kis csoportjával és fölolvassa nekik. Mert, noha ez a vállalkozó maga mindig művelt, többnyire szakember, legtöbbször egy kedvelt egyéniségű színész, mint Terrys, Beerbohm, Tree. A nagy Irving egész életében a Lyceum-színház bérlője volt, azért mégsem tartja magát csálthatatlannak, sőt: noha a saját zsebére megy a játék. Talán csak nem épen azért olyan lelkiismeretes? Nem bízik egyedül, egymagában. Nem dolgozik titokban, meglepetésekre; máról holnapra, éretlenül, éretlent produkálva. Igenis; a mi legújabb rendszerünket értem ezalatt: melynek pusztulnia kell, vagy a szép pusztul ki; ki a színpadról, ki a színészetből! Épen az, amiért léteznie szabad.

De, ó, magyar színészet minden élő és jövődő patrónusai, miért nézitek le annyira a színházat, mintha az valami fényűző háznak a majma volna? A nyakára, vagy a lágyékára köttök egy arany láncot, annak végét a kezébe nyomjátok valamely furcsa, kizökkent existenciának, olyannak, aki a színházra szorult, nem olyanra, akire a színház rászorult és — és amikor nem így van, akkor még ennél az állapotnál is — rosszabbul van. Rosszabbul van.

Hiszen a színészetet lehetne nálunk is, egy felelősségképes komoly egyénnek tekinteni, aki jó kulturszolgálatokra termett. Ezt olyan országokban is latba vetik, ahol a kultúra nem szorult oly igen rá, mint nálunk. Épen, mert a színház olyan paragrafusok alá nem fogható, meghatározhatatlan, romantikus Circe szigete, azért kellene Odysseusokra bízni, akik szilárd erkölcsi árbocaikhoz kötötték a lelküket. Épen, mert a színház szertelen, rendszertelen és különc világ, azért kellene a legbölcsebbre

bízni, mint missziót, nem pedig csak olyanokra, akikkel a saját kis fogatuk is elszabadult.

De azóta olvasták azok az urak ott Londonban azt a színdarabot és én tovább mondhatom, hogy mi történik. Megismerték a személyeket, és most végig rostálják London hetven színházának a színjátszóit. Próbálgatják, hogy a darabjuk alakjaira melyik-másik termett rá inkább. Ha az egyik le van kötve, jön a másik-harmadik. Oda tartják a «módiit», amelyik színész éppen beleillik, azt találják ki.

Ha még egy kicsit várunk, a rakoncátlan, fantasztikus színésznép helyett nálunk is nyugodt, okos hivatalnokok fogják kitölteni az élesen különválasztott szerepköröket. A színházak szépen kicseréítik a színészeiket egymással és mindenki csak a ráillőt fogja játszani.

Olyan lesz a színház, mint egy szép siflisátor. Szép huszárok, szép pólyásbabák, gyönyörű szívek, mind az ismert, kedves formára; és ami kényelmes lesz ebben a rendszerben az, hogy a közönség a színlap láttán már előre tudja, hogy mit kap, mert minden név csak azt az egy bizonyos ízű ételt jelenti. A szerepeikre így rátermett színészcsapat azután — melyen se vésni, sem toldani nem kell — megkezdí a próbáit, és próbál két-három hónapig, míg a szöveg vérvé nem válik. Ezért látunk az angol színpadokon megdöbbenő élethű előadásokat, melyek láttára azt kezdjük hinni, hogy ott csupa óriás színész van! Hogyne, mikor mindenik maga-magát játsza, mert két három másik szereppel nem volna tanácsos próbára tenni őket.

Különösen pedig parlagon marad ezzel a rendszerrel a tragikus szerepkör. Shakespeare-hős van legkevesebb Angliában. Nem lévén rá szükség, az alakító tehetség lassacskán letűnik a színpadról; mint lekopik mindenünk, amit nem használunk. Mint lefogy a haj fejünkről, mert a kalappal nincs kedve versenyezni; mint lefognak a körmeink, mert nem kapaszkodunk többé vele. Mint kivesznek a fogaink, ha nem rágunk vele kemény eledelt.

Egyszóval, amire akár a természetben, akár a szellemvilágban szükség nincs: az kipusztul. De én nem segítenék nivellálni a lélek szökelléseit. Nem korlátoznám a mozgását, ami életet jelent.

Én sohasem tartottam igényt a büszke «művész» névre, megelégedtem a foglalkozásom fogalmának a nevével: a színész névvel.

De színész teljes mértékben akartam lenni egész életemben. Ezért nem ismertem én soha különbséget kis és nagy szerep között, mert úgy néztem, hogy mindenikre egész ember kell. Ezért játsztam én már 17 esztendőskoromban örömet bárkinek a nagyanyját; nem válogattam rokonszenves vagy ellenszenves szerepek között és emlékszem arra az igazi, nagy naiv csodálkozásomra, amellyel először láttam, hogy színésznők, még férfi színészek is, ezt megteszik.

Azt mondtam akkor magamban: Nini ez nem igazi színész; ez azt akarja, hogy a szerep csinálja őt, ne ő alkossa meg a szerepet! Hisz ez csalás. Szemfényvesztés. Hát az a sok parádés színész mind azt hiszi, hogy azokat a remek, kész sikerű szerepeket mind ők alkották?!

Ó, sok nagy meglepetésem volt a színészet világában, de nem hittem, hogy még mindig jönnek újak.

Az esztétikus urak már most is holtra unják magukat a színielőadásokon, nem csodálkozom, ha úgy örülnek egy-egy kis idegen íznek, és mégis ők utasítanak vissza bennünket a kitaposott, megszokott együgyűnazon ösvényünkre, melyen már bekötött szemmel is unjuk a keringelést?

Nos hát, ezért viszonzásul én azt kívánom nekik, hogy értsék meg a Stuart Mill munkafelosztásának rendszerét a színészetre alkalmazva és nézzék azt még egypár évtizedig.

De akkorra találjanak ki valami új nevet a mai «színész» helyett!

HOGYAN KÉSZÜL EL EGY SZEREP.

Az én eleven motollám, akinek se keze, se nyelve meg nem áll egész nap, Csongrádi Bugya Anna, hivatására nézve szakácsné, azt mondja: «Látom én, a nagyságáék is csak úgy vannak a szerepükkel, mint mi a hússal, amit a mészáros elibénk ad. Ő nekik is elejbéjük teszik a szerepüket, aztán annak is mindenik színész kezében más íze lesz, mint annak a húsnak, ahány szakácsné megfőzi. Némelyik bizony ott is ízetlen marad, a másik meg elsózza, hogy a kutyának se kell.»

Nekem imponál ez a csongrádi Bugya Anna. Annyi bizonyos, hogy jobban félek a kritikájától, mint ő az enyémtől... Vájjon nem sóztam-e el ma a szerepemet? Bugya Anna azt tartja, inkább legyen egy csipetet sótalan, akkor segíthetnek még rajta az asztalon. Igaz ez! Minden ember hoz magával egy kis «sót», egy kis «borsot» a színházba és ha a színész csak körvonalaz, vagy halvány a játéka, a közönség azt kiszínezi, önkénytelenül kiegészíti magának a saját lelkéből, kiki a saját lelkülete szerint, de a túlhalmozott erőszakoskodó előadás az tolakodó és fárasztja a nézőt.

Igen, a «kunszt» abból áll, hogy túl ne fűszerezzük, amit föltálalunk.

Kimérik tehát a porciónkat, kiosztják a szerepeinket. Hajh, nem mindig étvágyunk és gusztusunk szerint! Némelyik azt hiszi, hogy egy kiló vesepecsenye illette volna meg és kap egy fertály kiló csontot.

Mi lecsapunk rá, mint a saskeselyű a prédájára —

vagy mint Michel Angeló a márvány blockjaira, miket műhelyébe görgettek és ő nem bírta bevárni, hogy a hordárjai kicihelődjenek, hanem kettesével kapdosta őket föl és hordta ki az ajtaja elé, hogy maga maradjon a márvány darabjával.

Minden színészben van ennyi Michel Angeló! Ennyi türelmetlen mohóság, mellyel a szerepével négyszemközt akar lenni.

Ennyit tudok, ennyit el is mondhatok valamennyi kollégámról. Ami azután a műhelyben megy végbe, az már titok.

A saját műhelyemet azonban ismerem és beszélhetek róla.

Az én érzésem, valamennyi szereppemmel való első találkozásom alkalmával az elragadtatás.

Kisebb jelzöt nem találok rá. Szerelmes vagyok valamennyibe. Stuart Máriába úgy, mint Fadet anyóba. Óriásnak látom valamennyit, lázban vagyok, míg meg nem ismerkedem vele annyira, hogy beleélem magamat; — akkor megszáll az ijedtség. El kezdek félni tőle, épen úgy, mint mikor távolról gyönyörködöm egy fölséges szép hegységben. Igen, így voltam a lomnici csúccsal; csodáltam és mikor elkezdtem rá fölmászni, akkor megijedtem tőle. Talán föl sem bírok rá kapaszkodni!? Félek.

Ebben a második stádiumban talált szegény Paulai, mikor tudtomra adta, hogy az Ember tragédiájában Évát fogom játszani. A szerepet, a darabot ismertem — ki nem ismeri? és rajongtam érte; így szólít meg egyszer: «nos, hát asszony, azt a tragédiát adjuk és Évát maga játssza». Ma sem tudom elképzelni, milyen képet vághattam, csak abból találgatom, amit Paulai panaszkép beszélt el a színháznál: «nem lehet ezen a Jászain eligazodni — rajongott ezért az Éváért és tessék, most, hogy megkapta, azt hiszik, örül neki?... szó nélkül meregeti rám a szemeit.»

Olyan túlságos nagynak, oly hatalmasnak látom minden egyes alkalommal a föladatomat, hogy amint egyedül maradok vele, megrémülök tőle, mint a menyasszony a várva-várt vőlegényétől, akivel a lakodalom estéjén egyedül hagyják.

Azt hiszem, kétféleképen építjük föl alakjainkat mi színészek. Az egyik alulról fölfelé, a másik, én, fölülről lefelé. Nem úgy értem, mint ahogy a piramisokat építették, hanem például úgy, mintha az egyik kapna egy üres telket és arra rá építi a maga palotáját, házat vagy kunyhóját, kiki a «tehetsége» szerint. Én, én úgy érzem, hogy egy hegy áll elém, melyből ki kell faragnom az egyéneimet! Úgy, ahogy elém állnak, oly óriások, oly emberfölöttiek vagy emberalattiak, hogy sehogy se ille- nek az emberek közé. Faragom őket le, le, le, hogy hozzáférhetők legyenek, egyszerűek, könnyen érthetők, mint mi magunk látszunk lenni. Folyton azon dolgozom, hogy szedek el belőlük, mert még mindig olyanok, mint gyermekkorom meséinek alakjai, szertelenek, óriások, angyalok, ördögök, tündérek, sárkányok. — Faragok, csi- szolok; végre kényszerítem őket velem szembe nézni; megkísértem beszélni velük, olyan arcot kell ölteniök, amilyent már láttam valamikor, — valahol — és olyan feleleteket kell adniok, aminőt már hallottam — vagy hiszem, hogy hallottam.

Leültetem az én énjeimet velem szembe, vallatom kicsoda, micsoda, mi járatban van, mi dolga itt az élők között és mi joga van én belém költözni?

Kifürkészem az Ízlését a legapróbb részletekig. Végre mikor megelevenedett, nem illik öltözék nélkül hagynom a szerencsétlen hölgyet. Kikérem ízlését földi élete alatt viselendő toilettjeire nézve. Mindjárt azonnal, veszedel- mesen megélnkül és bőbeszédűvé válik az én hölgyem. Határozott ízlése és kívánságai vannak. — Csak a szabót is elhozta volna magával a képzelet világából, ahonnan

ide csöppent, mert ezzel a toilette pretenzióval a fejemre zúdította életem legkeservesebb szenvedéseit!

Tulajdonképen ezt akarom elpanaszolni, mert tovább nem bírom hallgatással, béketúréssal ezt a martyrságot, melyért ő szentsége a pápa atyánk, nekem már minden skrupulus nélkül «fölordozást» küldhetné elkövetett és még Isten segítségével elkövetendő vétkeimért!

Hiszen ha ruha nem kellene a mi újszülött asszonyaink számára! akkor a színésznők élete csakugyan olyan «idyll» volna, amilyenek a legtöbb ember hiszi.

Nem irigylem modern ruhákkal dolgozó asszonykollegáimat.

Nekem eddig csak három modern asszonyom van. «Idegennő», az Otthonban, «Magda» és a «Padovani hercegné», de ez a három asszony tönkre tesz; «vagyonilag» így hallottam ezt kifejezni, — olyan uras — és egészségileg. Ezt nem tudom jól van-e mondva, nem hiszem, hanem úgy illik a másikhöz.

Ez a három asszony mindenemet felöltözte. Úgy értem, hogy minden hitelemet.

De milyen semmi volna, hacsak «anyagilag» ruházna! Hiszen a kis Kassai már nem ellenőrzi a «jólétemet» és nem aggódik miattam, hogy «koldusbotra» jutok. Általában senkisésem aggódik emiatt pardon, hacsak Monaszterli és Kuzmik utódai, Petrik és Geszler urak nem? — Áldásom reájok! Nem tudom, hogy is ezt a legkövetelőbb Padovani hercegnémet hogy küldtem volna ki a színpadra, ha ők egy nap alatt oly fényesen ki nem öltöztetik, félretéve — mint igazi hivatott szakemberek — azt a kis neheztelést is, amire rászolgáltam nekik többszöri hűtlenségemmel. — Igen, de menekülni akartam az igazuk alól. Aki egyszer az ő kezük varrtát megízlelte, az meg van babonázva. Az rugdalózhatnak egy kissé, tüntethet, hogy nem szorult rájuk, de az nem igazi büszkeség, csak a szerelmes durcássága. Hogy milyen rettenetes

casus, kérem egy ilyen ruhakérdés egy színésznőnek, azt ítélje meg abból, hogy noha az én Padovanimat egy hónappal az előadás előtt kézen fogva vittem egy előkelő szabóhoz, és azt mondtam neki: «Asszonyom (a hercegnőnek, nem a szabónak mondtam, hogy asszonyom), ime kívánjon ami szemének, szívének kedves, rendelkezék, van egy hónap ideje és a ruha árát sem kérdezzük, mint hercegnőhöz illik. Úgy képzelem legalább, hogy egy hercegnő a viláért sem kérdezné meg, hogy mi az ára annak, amit megvesz?... Valamiben csak kell neki különbözni a többi közönséges halandótól — hát nem is kérdeztük, csak könyörögtünk szépen a szabó úrnak, hogy két hét alatt tessék megcsinálni, hogy a főpróbáim alatt már ne kelljen oda szaladgálnom a külsőmet próbálgatni, mikor a színpadon a belvilágomat kell egyensúlyba hoznom, mert melleleg szólva, ha sok jó bácsi és nénike az ismerőseim közül meg is van velem elégedve és így szól: ó kegyednek csak nem kell már «próba», azért én igazán nem vagyok elbizakodott, és néha-néha mégis csak elmegyek a próbára. — Nos, így kértem azt a «jónevű» «Confection»-os bácsit is, hogy, mert muszáj kicsit a darabból is próbálni, hát egy héttel előbb kegyeskedjék felöltöztetni ezt a kényes hercegnőmet. Hát jártam én aztán próbálni ruhát, a nap és éj minden órájában, kifáradt velem a confection-üzletnek minden ép-kéz-láb embere és én is valamennyivel, de a chaos a Padovani és a Confectiosok között napról-napra növekedett.

Ugyanis Padovani hercegnő kész tervvel, határozott követeléssel lépett föl; de ám a Confectióséknak is van határozott akarata a — «divat». Ezzel a szóval szétmorzsolnak, megsemmisítenek és a szelekbe fújnak egyéniségestül, mindenestől, úgy, hogy te artikulátlan hangokon nyöszörögsz előttük: kérem, igen szeretnék egy ilyen és ilyen ruhát; «kérem az nem divat», feleli a Confectio

olyan hangon, mintha mindenét kegyelemből adná neked, «ez a divat»; de kérem, protestál Padovánim, abban nem bírom a karomat emelni, «de ez a divat»; de ebben nem tudok leülni, «de ez a divat»; de ez nekem nagyon csillog — «ez az új divat»; de bocsánat, nyár van, nem vehetek prémet, «de ez a legújabb divat»; kérem, nem akarok két kemény léggömböt ujjaknak, az komikus az én komoly jeleneteimben is: «de — mélységes lenézéssel — az a legeslegújabb divat». Végre valami kényszer-egyezmény történik, mit a Confectionos úr tudomásul vesz, így, «kérem». — Punktum. — És csakugyan, a mindennapi próbák dacára, az előadás előtt való nap ki van ugyan nyomtatva az újságokba, hogy a Nemzeti színház primadonnáinak ez és ez a Confectió készítette a ruhákat, valósággal pedig, ha tőlük függ az én féltett Padovani hercegnőm a «Létért való küzdelemben» egy pöndölyben maradt volna, ha Monaszterli utódai nincsenek. 24 óra alatt csinálták meg a két nagy toillettemet.

Meg tudnák velem gyűlöltetni a «kérem, ez nem divat», «kérem, ez a divat»-jokkal isten bocsássa meg! — a színészetet és kivenné a békességes türéséből a boldogságos szűz Máriát, ha ugyan nem volna olyan «boldogságos», hogy beéri ruházatnak egy darab sötétkék gyapjúszővettel, amit a dereka körül csavar és aminek az a menyeyi előnye van, hogy nem múlja divatját.

Bizony, bizony, hogy egy szerepünknek megadhasuk a savát-borsát, össze kell hordanunk eget-poklot. Csak az a könnyebbség, hogy mi színészek — egy végből mérjük.

INTERVIEWS

Úgy vannak velünk az újságírók, mint a gyermek a babajátékával; — míg a szemét ki nem piszkálta az ujjacskáival, hogy megnézze mi van mögötte, — és a gyomrából ki nem húzkodta a kenderkócot, addig szereti; azután földhöz vágja és keres új babát; kivált idegen átutazókat, kikhez nehéz, vagy pláne lehetetlen bejutni. Akikhez lehetetlen bejutni, azok az egész Istennők!

Egy elsőrangú zszurnaliszta suttogó áhítattal beszélt nekem egy ilyenről, amiért «semmi kincsért» sem tudott bejutni hozzá, amiért az misztikus ködbe burkolózik előttük, és sem zszurnalisztát nem fogad, sem újságot nem olvas! Ellenben egy 70 fitos könyvszámláján ennek a külföldinek extasisba esett az a magyar zszurnaliszta a lapja hasábjain. — Ha tudtam volna, hogy ez oly igen imponál neki — majdnem annyira, mint az, hogy sírás-közben a puszta kezével törülgette az orrát, szalon ruhában! akkor meghívtam volna magamhoz, ahol gyönyörködhetett volna a könyvszekrényeimben nem egy olyan munkában, melynek egy-egy kötete kerül annyiba, holott Isten bocsássa meg, csak azok vagyunk, amik ők, a külföldiért ájuldozó kritikus urak: magyarok; ha meg nem sértem vele? —

Mint fölényes nagy tulajdonságát emlegetik csodálói ezen idegen nagyságnak, hogy újságot nem olvas! (Éppen az újságírók!)

Ezzel szemben én azt merem állítani, hogy nagyobb bátorság kell ahhoz, hogy az ember mindent elolvasson.

Újságot nem olvasni óriási kényelem, könyveket olvasni gyönyörűség!

Újságot olvasni a legfárasztóbb kötelesség.

A mindennapi küzdelem megkezdése az. Az eleven levegő beszívása, mely életet és öl. Abból érzem meg a velem együtt élő embertársaim szíve lüktetését, az örömet és fájdalmát, valamint embertestvéreim az enyémet, melyet egymással megosztunk.

Elzárkózni az eleven élet küzdelme elől nem lehet érdeme, dicsősége senkinek, aki ennek a társadalomnak a javait elfogadja és élvezi.

És önök maguk mondják, hogy annyival érdekesebb, amennyivel inkább elzárkózik önök elől. — Ezt értem. Ez örök emberi. De bocsássák meg nekünk, hogy mi nem tehetjük; a felhő-takaró nagyon sok pénzbe kerül. Az Olympus drága! Magyarországon nem tellik arra a fejedelmi kényelemre, hogy elzárkózhassunk. Egy ilyen, rajtunk keresztül száguldó üstökös csillagét is csak pár napra bírjuk kifizetni, — otthon ők is olcsóbban adják. - De itt a körútjuk kifizeti a titkárt, impresszáriót, komornákat, akik elállják körülöttük az utat a közeledők előtt.

A mi vendégszereplési körülményeink ezt a luxust meg nem engedik. Mihozzánk az újságíró urak egyszerűen bekopognak és benyitnak patriarchálisán; bemutatkoznak, beszélgetünk — kész az intervjú. Lehull a saisi fátyol, vége a misztériumnak, a baba gyomra kifordítva, abban is csak fűrészpör volt.

Fiatal koromban, — míg mindent roppant komolyan vettem, — nekem minden intervjú vesszőfutás volt. Ijedtséget és szívdobogást okozott, mert azt éreztem, hogy: «most olyannak kell lennem, amilyen lenni nem tudok: érdekesnek, briliánsnak, rendkívülinek!» Kevés tudással, nagy naivitással, éreztem én úgy homályosan, hogy ez ember-kínzás, hogy külömb úgy sem tudok lenni itt a szobámban, mint a színpadon, ahol a lelkem javát

adom, ahol egyedül érzem magamat otthon — míg itt gyalogszerrel, lefegyverezve bátortalan és ügyetlen vagyok?

Ez az érzésem idővel határozott tudattá vált, sőt nagy tekintély nyomta rá az igazság pecsétjét. Oszkár Wilde mondta ki a művészekről, hadd húzzam rá ezt a törvényt a mi hivatásunkra is: «Azok a művészek, akik (nappali társaságban) föllépésükkel másokat elbájolnak, rossz művészek. Jó művészek mindenüket a művészetüknek adják és ezért magukban érdektelenek.»

Tovább pedig: «Egy valóban nagy művész a legköltőieüenebb lény minden élő lény között».

Okvetlenül ennek igazságát érzi a fönn említett külföldi diva, azért nem száll le olympusi magaslatáról az intervju profán közelségére.

Mióta az emberség, nem pedig csak a színészet a legmagasabb ideálom, mióta nem tartom kötelességemnek minden áron és erővel-estetten érdekesnek látszani, azóta nincs lámpalázam az intervjúk alatt. Nem félek olyan embernek látszani nappali viselkedésemben, amilyennek az Isién megteremtett; sőt mióta tudom, hogy nem kell csodabogarat csinálnom magamból, igen örömet beszélgetek minden felebaráttal, az ellenségeimmel is. Nem félttem tőlük sem a tudásomat, sem a tudatlanságomat. Ahol az én tudásom véget ér, oít kezdem én a kérdezősködést és a látogatás végével kvittek vagyunk.

ÉLETEMBŐL.

Nincs mentség, nincs kibúvó, magamnak kell magamról beszélnem, különben, mint tisztelt barátom fenyegetődzik, maguk írnak rólam életrajzi adatokat. Ettől pedig: Ments meg Uram minket — színészeket.

Nem mintha azt bánnám, hogy az apámat az érdekesség kedvéért megteszik «parasztnek», istenáldotta földművesnek. — Bár lett volna az! Akkor lett volna egy talpalattnyi földje, otthon maradtunk volna a kis falunkban, a gyönyörű fiatal anyám nem sorvadt volna el túlfeszített munka, kevés alvás és hiányos táplálkozás következtében, harminchárom esztendő korában, itthagya a hideg nyomornak hét pelyhes árvát. — Más, napsugarasabb, bár öntudatlanabb sors lett volna osztályrészünk.

De különben is, én a parasztot tisztelem elsősorban. Nem hiába csókolta meg Széchenyi István, a magyarok vezérlő csillaga, apja legöregebb jobbágyának kérges kezét. Nem az bánt engem, hogy a születésemet lekicsinyítik vagy fölmagasztalják. Hála Istennek, nem születtem a muszka cárnak, a többi mindegy. De miután valaminek, valaki által, okvetetlenül meg kell íródni és miután az igazat úgy sem tudják rólam, tehát majd inkább csak magam «költök», a magam számlájára. Mert azt mondják: a saját élettörténetét elbeszélve, kisebb-nagyobb mértékben mindenki költővé válik. Erre ugyan nekem nincs szükségem, ellenkezőleg, ha én a puszta igazságot írnám le, vagyis: leírnám az igazat, akkor vádolnának regényírással.

Bizony, hihetetlen mennyiségű és minéműségű esemény fér bele egy olyan ember életébe, akire ötesztendőskorától csak az «őrangyala» vigyáz!

Oscar Wilde, Dorien Gray-jében azt mondja, hogy az ember lelke öregnek születik és éveivel fiatalodik. Ez a legszellemesebb igazságok egyike azok közül, amikre az a modern mártír bennünket megtanít.

Én például, aki minden gázságért, sőt igazságtalanságért, kiabáltam, tomboltam — ma már csak a — napos oldalon járok. De ez nem közöny, vagy életuntság, sem embergyűlölet. Ellenkezőleg, tele van a lelkem csodálattal és szeretettel az emberek jósága és hogy *úgy* mondom — emelkedettsége iránt, mert folyton az áll a szemem előtt, hogy — honnan indultunk el! Amíg azt hittem, hogy az embert a Teremtő a saját kezével a saját képére gyúrta, a saját lehelletét lehelte be lélek gyanánt és hófehér angyalkákként bocsátott bennünket utunkra, addig rettentő követelő voltam az emberekkel szemben és igen nagyon szenvedtem a bűneink miatt. Valóban nem nagyon volna szabad a gyermek hívő lelkét ilyen tortúráknak kitenni. Meg kellene mindjárt mondani neki, hogy a bibliának az a szép meséje csak mese. Én esküszöm, hogy legnagyobb, sajtó szenvedéseimet ez életben a jóról és igazról belém oltott hitnek szószerint való fölfogása okozta.

Tehát igen, én is ott tartok, hogy rnár csak a derűs oldalát szeretem nézni az életnek; annál inkább magamról elmondani. Azért írom le gyermek-koromnak csak három szép emlékét. Ami különben untig megvilágítja egész környezetemet.

Ami e szép emlékeim egy-kettejéhez jajkiáltás és szomorúság mégis hozzátapad, az nem tartozik a «szép»-hez, csak az «emlék»-kel jár vele.

Azonban az ígért három lelki emóció elbeszélése előtt elmondok egy negyediket, a legelső, egy csodát,

de amelyről azóta tudom, hogy a legkétségbevonhatatlanabb telepátia volt.

Ezzel kezdem. Ez az emlék a lelkem életének úgy a kezdete.

Öt esztendőös voltam — nem kell megijedni, nem vezetem végig magammal olvasóimat mai napig — a városon kívül a kálvária-dombon játszottunk egyik kis bátyámmal, mikor a pici kápolnában mellettünk megszólal a lélekharang. Amint megcsendült, én elfeledve a játszást, belekapaszkodtam nagyobbacska testvérembe és húzkodtam hazafelé, egyre kiabálva:

— Szaladjunk haza, most hal meg édesanyánk. Meggyőződésem, úgy látszik, rá is átragadt és futni kezdtünk együtt, ahogy csak apró lábaink bírták, amelyeket cipő súlya nem gátolt. Bár most is úgy járhatnék! És csakugyan. — Mily elevenen emlékezem rá! Akár csak tegnap történt volna. A kapuba érve, valaki fölkap az ölébe és visz befelé ezzel a szóval:

— Gyertek már, az anyátok nem tud meghalni.

Tágra nyílt szemmel az ajtóra meredve találtuk édesanyámat, aki éppen csak hogy a fejemre bírta még ejteni a kezét, már le is hunyta örökre égszínű, lelkes szemeit. Az ajkai mozogtak még, de a szavát nem értettem.

Az anyám akaratereje vezetett akkor engem a játék mellől haza, és az Ő akaratereje vezetett el azok fölött a feneketlen örvények fölött, amelyek az én öntudatlan utamat kitették.

Nincs abban érdemem, ha célhoz értem, valamint nem lett volna vétkem, ha a szeméten pusztultam volna el. Amihez, mellesleg szólva, közelebb voltam tizenhétéves koromig, mint ehhez, amíg észre nem vett a Nemzeti Színház intendánsa, báró Orczy Bódog, aki később mint karmester halt meg Londonban. Az utána következő intendánsokkal már ilyesmi nem történhetett volna meg. Miért? Utánam jött bizony ez az intendáns

Kolozsvárra harmadmagával, hogy megnézzen és szerződtessen, mert «semmi szóra, semmi biztatásra» én föl nem jöttem Budapestre játszani, kétségbeejtve Deák Farkast, a titkárt, monoton válaszaikkal, melyekben csak azt hajtogattam, hogy alázattal köszönöm az igen nagy megtiszteltetést, de én még (1872) semmi sem vagyok, semmit sem tudok, hogy jöhetnék én ide «félistenek» — így írtam: félistenek közé! Igen, igen, százszor jártam közelebb végpusztulásomhoz, mint ahhoz, hogy a Nemzeti Színház tagja legyek.

Hát nem az anyám akarata, melyet utolsó érintésével küldött át belém, vezérelt és őrzött meg azokon a poklokon keresztül, melyeken sorsom áthajszolt?

... De lássuk a szép gyermekkori emlékeket!

Mikor észrevettem, hogy olvasni tudok, frissen szedett körtét vittem a tanítónak. Ez volt első boldogságom.

Árván maradván, majd az egész fészekalja gyereket széthordták az atyafiak, apánk második házasságáig. Engem egy szegény özvegy ángyom vett magához Pannónhalmán és beadott a kis iskolába. Most is látom magamat az alacsony vályogház napsütötte küszöbén üldögélni, látom azt az abcés könyvet az ölemben és most is érzem annak a meglepetésnek a bennem átrezzenő érzését, amivel bekiáltottam csipke-fejkötős ángyomnak:

— Ángyi! Hiszen én tudok olvasni!

Nekem az ő fehér csipke-fejkötője olyan feltűnő pompa volt, amelyet nem győztem csodálni és minden kezemügyébe eső anyagból utánozni. De szomorú vége is lett rám nézve.

Mint mondom, még ma is átsuhan bennem az az édes, győzedelmes érzés, amit afölött éreztem, hogy ni: én tudok olvasni. Ahányszor egy új, idegen nyelvnek első lapját olvasva, szótár nélkül megértem, ilyenformát érzek: Úgy tetszik, mintha egy kőfal állna az utamban, melyen

haladok és azon a kőfalon se ajtó, se rés, kis vártatva azonban kitárul rajta egy kapu, túl pedig gyönyörűséges tájak, remek egyengetett utakkal és mind-mind az enyém, ameddig a szemem ellát...

Másnap ángyom leszedte kis udvara egyetlen fájának gyönyörű termését és elküldte velem Szöllösi tanító úrnak. Akkor ébredt föl bennem először megsértett igazság-érzetem, persze csak csodálkozás formájában. Szöllösi tanító úr az előtte való napon engemet iszonyúan meg-nádpálcázott, olyan cselekedetért, amiért, mikor elkövettem, dicséretet reméltem, mert szép picci fejkötőket raggattam össze papirosból az iskolában. Nem tudtam, hogy ott nem szabad. Csináltam úgy, ahogy az ángyomtól láttam, aki azzal kereste a kenyérét és igen büszke voltam rá.

Sokszor gondolok erre és kérdezem magamtól:

— Vájjon még ma is megverik a tanítók a kis leányokat ilyenmiért?

Én azt hiszem, beteg elfajulása lehet gonosz lények idegrendszerének, akik kínozott gyermekek sikoltozásában már gyönyörködnek, sőt szükséges nekik, mint a kínai tanítóknak.

Még egy apáca vert meg később Győrben, a harmadik osztályban ilyen irgalmatlanul és ilyen igaztalanul. Mert ami büntetésre okot adtam, azt a büntetést el is felejtettem.

Most következik második boldog érzésem története, ami életemnek is célt tűzött.

Legidősebb bátyám, aki iskolába járása mellett tanítással és írással is kereste meg a ruházatra valót, egyszer, amint sebesen ír, odaszólt:

— Gyere csak, te kis lány, igen sürgős az írivalóm, diktálj.

— Nem tudok én azt, Miska bácsi kérem, nem tudom, mi az.

— Dehogy is nem tudsz, csak gyere, olvasd ezt hangoosan, én pedig írom.

— Hát az a diktálás? Akkor tudok.

Hiszen én olvastam fel apánknak a szentek életéből, pedig én voltam a legkisebb, aki olvasni tudott a háznál. Azért szánt apácának is. Meg Simor győri püspök is azért mondta a legelső vizsgámon a fejedelemsasszonynak:

— Das Kind hat Talent.

Amit én hazáig ismételtam, hogy apámtól megkérdezzem, mit jelent, de ő nem mondta meg, azt hitte azzal elkényeztet.

Én tehát «diktáltam» a bátyámnak, az ő tolla meg repült. De csakhamar nem bírtam a kíváncsiságommal és félénken megkérdeztem, hogy mi az, amit én olvasok?

— Színdarab! — veti oda bátyám hirtelen és ír tovább. Ebből még kevesebbet tudtam. Egy kis idő múlva megint nekibátorkodtam és tovább kérdeztem:

— Mi az a színdarab?

— A színdarab olyan történet, amit a színészek eljátszanak.

— Hogyan? Hát felöltöznek, ki ennek, ki annak, aztán úgy tesznek, mintha igazán azok volnának.

Így magyarázták meg nekem a színészetet. De nekem nem is kellett ennél több. Abban a pillanatban megértettem a színészet mivoltát és láttam egész jövődő sorsomat. Nyolc vagy kilenc esztendő voltam. Leírhatatlan érzés cikkázott rajtam át abban a pillanatban, olyan, amit sem leírni, sem elmondani soha nem voltam képes.

Különben is olyan szent titoknak tartottam egész életemen keresztül, hogy nem is magyaráztam.

Azt éreztem, hogy tűz lobog bennem, ami kimondhatatlanul édes. Az a tűz, az az édességek édessége futkosott egész testemben, minden porcikámban, míg minden csöpp véremnek, minden parányomnak, a fejem tetejétől a lábam ujjáig tudtul nem adta, hogy te, te olyan leszel, aki «úgy tesz».

Nos, olyan is lettem, aki úgy tesz, mintha az volna, aminek föl-fölöltözik, de arra fogadást merek ajánlani, hogy kacskaringósabb utakon még nem érte el a célját ember ezen a furcsa földgolyóbison. Úgy kapott minden ízem, egész kicsi mivoltom a színészet fogalmán, tudatán, mint a delejjel telített villámhárító a villámon. Igazán valamelyes komolyabb, nagyobb hivatásra lett volna méltó az a nagyszabású előérzet, mint épen az ephemer színészet.

Az volt tehát a színészet, amit én öntudatlanul, addig is űztem az «úri» gyerekek mulattatására, minden vasárnap délután.

Kis Mari — szokták volt mondani a Karray gyerekek valamelyik függő képre mutatva — nézd, ez meghalt!

Nekem sem kellett több, elkezdtem én az előtt a kép előtt jajgatni, sírni, zokogni, a hajamat tépni és magamat annak rendje és módja szerint a földhöz verni mindaddig, míg csak valamennyi velem nem sírt és a jó Vörös Lídia úrnő, a nagynénjük meg nem sokalta és azt nem mondta:

— No, no, elég már, kis leány, ne sírj; nézd, emez itt még él.

És én negyven esztendővel a Csiky remek fordítása előtt olyan elektra 4-ik felvonását rögtönöztem, hogy öt perc alatt az egész gyereksereg velem kacagott és táncolt s ujjongott! Nos igen, tudom, hogy ez velem született talentum volt a színészetre. Isten neki! Ha szobrász, író, festőművész nem lehetek, ha az alkotás tehetsége nem adatott meg, csakis színészi, hát ezt is köszönöm, ez is jobb a semminél, beérem vele és igyekszem jókora melegágyat vetni a szerepeim alá, vagyis jól megművelni azt a talajt, amibe a szerepeim magját elvetem, hogy minél pompásabb virágok nyíljanak ki belőlük, mert ez már tőlem függ.

Azonban, mielőtt ez a bennem élő eleven tűz, ez a «tehetség» el bírt volna vezérelni a budai lánchídtéri Molnár György-féle «Hazafiság a nemzetiségnek» című,

«Ördög piluláival» élőködő es kankánt járó színészetig, még azelőtt száz meg száz kisebb-nagyobb gödörbe bugdácsoltam bele, amelyek egyike még odahaza ért, az apai háznál, tehát tizenkétéves koromig és ez az a harmadik örömteljes érzésem, amit még elmondani ígértem.

Az egyik ágy végében, egy ruhásládán kucorogtam hetekig. Mert a szegény embereknél csak az fekszik ágyban, akihez már orvost hívnak. A szomszédok néha benéztek, ritkán egy-egy falusi rokon és a legegyszerűbb és a legközbönsőbb szavakban tárgyalták a halálat. Mert vért hánytam és össze voltam törve-zúzva. Hogy az édesapám vert halálra, hogy rajtam, a mellemen tipródott, míg orromon, számon a vér ömlött és azóta, attól hánytam vért, azon senki meg nem ütközött, ép úgy nem, mint én magam. Mivel ő mondta, tehát természetesen találtam, hogy halálos bűnt követtem el azzal, hogy elszöktem egy este a színházba. Az volt a bűnöm. Színházba szöktem és azért meg akart ölni Szent József, így hívták, mert ács és igen szent életű volt.

Nos, mikor én azt meghallottam, hogy meghalok! Nem volt olyan boldog gyermek több, mint a kis Ács Mari! Milyen boldog voltam! És büszke! Lenéztem az egészséges testvéreimet. Csak a mennyországról, angyalokról, Máriáról álmodtam, még pedig napról-napra gyönyörűbbeket, a Szűz Mária meg az angyalok összekeveredtek a fejemben Tündér Ilonával, meg Árgyirus királyfival, aki én értem eljön.

Egyszóval, nem hiába állítom én, hogy a nyomorult gyermek századrészen sem olyan szerencsétlen, mint a nyomorult öreg, aki már tudja, hogy mi történik vele.

Ó hogy összeszorul a szívem szenvedő öreg látásán. Az én szegényeim az öregek!

Ez volt az én életemnek harmadik és leggyönyörűbb érzése. Ezekből, hozzávetőleg elképzeld, aki ezt olvassa, hogy honnan jöttem én.

Kis híja volt, hogy első színházba-menetelemért nem fizettem az életemmel.

Megéltem, de életem a színházé maradt. Föltétlenül, egészen őszintén a pályámnak éltem. Ez volt a szerelmem és a családom. Örömöm és bánatom. A boldogságom is, a kenyerem is. Milyen irigylendő ember, azzal keresheti egyszersmind kenyerét is, amivel foglalkozni szeret!

Szerencsémre elég korán észrevettem, hogy a tehetőség csak olyan fegyver a pályámon, mint az a petrence-rúd, amihez az ember a kis szénáját erősíti. Hogy szénát kell gyűjteni. Tanulni kell. Ezzel a gyűjtögetéssel azután gyönyörűen eltelt az élet. Félek még most is, gyűjtögetek, még ma is.

Meghalni nem akarok addig, míg nálunk is föl nem állítják a krematóriumot, a halottégetőt.

Azt óhajtom, hogy elégessenek, sőt, hogy faragjanak jó budapesti erkölcsök szerint az «égetni való vénasszonyokról» szóló, minél megérdemeltebb vicceket halálomkor, vagyis minél későbbben történjék az, pl.: olyan formán, mint a Józsi öcsém írja: «Érd meg a százesztendőt és akkor halj meg szépen az én karomban». Ez egyúttal magamagának is megkívánja a 90 esztendőcskáját. Azt hiszi, hogy ha az enyémmel együtt kéri, ezen kis protekció révén ő is megkapja, mert a falusiak azt hiszik, hogy mi fővárosiak még az Úristenhez is közelebb férköztünk, mint ők. Isten neki, szakadjon rám a jó és rossz élcek özöne. Rajta leszek, hogy minél inkább rászolgáljak ama bizonyos, olcsó jelzőre, csak tűz emésszen meg, hirtelen, ne a lassú, hideg föld sötétje.

Ha ezt megérhetném, akkor örömet mondanám el: «Dalma, az Avarok utolsó kagánja» szerzőjével (ez volt az első színdarab, amiből megtudtam, hogy mi a színészet), amit egy másik színdarabjában mond:

Az élet szép volt, megfizettünk érte; a halál szép lesz, azt megérdemeljük.

PETŐFI ÉS A SZÍNÉSZET.

«Fölszedtem sátorfám és világnak mentem,
Homályos sejtések munkálódtak bennem,
Hogy ha elindulok, találok valamit,
Találok; hanem a sejtés nem mondta: mit?»

Petőfi.

Tudok egy kertet, alacsony kis kerítése van. Csábító is, mert ami virág megterem benne, az mind kívül fut a sövényen. Majd minden eltévedt rajongó átlépi. Majd minden romantikus gyermeklélek vágyik bele, mert a dicsőség délibábja lebeg fölötte; de minden érett lélek kikíváncozik belőle, mert annak a kertnek belsejében nincs egyéb futóhomoknál, melybe rajongó gyermekek, ifjú és öreg gyermekek rajzolgatnak alakokat, miket napról-napra elsöpör a szellő. A szellő széthordja és ők minden-nap újra kezdik. Ez a színészet.

Akiben «sejtések munkálódnak», akinek a lelke nem találja helyét és keresni indul, hogy találjon «valamit», az többnyire beletéved a mi csalóka világunkba.

Oly könnyű a belejutás, amely körülírhatlanok a megkívántató kellékei. Hány lángészt csábított Goethétől kezdve! Hány lángésznek volt tranbulinja, aki beleszökött, hogy földet fogjon a talpa és fölpattanhasson róla a dicsőség útjára. Mennyivel több célt és pályát tévesztett, «félreismert» lángész és félreismerhetetlen élnetlenség is meghúzódott már a kerítése mögött! Romantikus egy darab föld igazi földanyánk ölen a színészet, az bizonyos. Elfér a köpönyege alatt király és koldus, a lángész és az együgyű, és a kibékítő az benne, hogy mindeniknek

megtalálja a helyét. Munkát ad a kiválasztottaknak, a jóakarátú hivatottaknak és a kenyérért izzadó ügyefogyottaknak is.

A fejedelmi szellemek hamarosan hátat fordítanak neki Goethével, aki bár csak műkedvelőként, de szinte engedett a varázsnak.

Shakespearenek is a színészet volt a legkönnyebben megközelíthető földrész, melyen kiköthetett. Talajába megkapaszkodván, egy egész nemzedékre való lélekkel telt koponyája, pálma módjára, sekély földjébe bocsátott kevés gyökérrel akkora lombot hajtott, melyet évszázadok múltán is csodálva nézünk.

Természetes, hogy őt a színháznál fogták színdarabjai; mert otthona Londontól épen egy heti járóföld, lóháton, ahogy utazni szokott; és ez az utazás is, társak híján, kevésbé volt biztonságos. Ötvenéves korában azonban, élete javában, mégis otthagya a színházat; pedig mennyivel közelebb volt az még akkor tiszta forrásához, az eredetéhez!

Akkor még Petőfi sem írhatta volna meg a «Szín és való» című költeményét, tudvalévő okok hiányában.

Petőfi is elszállt, fölszállt a kertünkéből, csak egy pár könyecseppje jelzi itt az útját. Hála a sorsnak, nem adott neki a színészethez tehetséget.

Mi hasznunk volna ma belőle, ha akkora színész lett volna is, mint amekkora költővé vált?

Hol vannak ma homokba írt alakításai? Megérnék ma nekünk az ő elpárolgott kódalakai a «Homer és Ossziánt» vagy a «Talpra magyart», melynek tüzével életünk fogytáig acélozza a lelkünket?

Mi maradt volna a szabadság költőjének villámterhes mennydörgés-szózatából a színpadon? Intendáns uraknak mondott volna vele selymes üdvészónoklatokat?

Színész létére nem írta volna meg a verseit.

A színészet megolvastja és aprópénzre váltja az

ember lelkét. Nem marad benne nagyság, csak félenkség és — még valami; amivel szükségtelen eldicsekedünk, úgy-e pályatársaim? Ezt az egyet úgysis untig tudják különben rólunk.

A színésznek sok a gazdája; az egész közönség. Sok urat érez maga fölött, akinek nemcsak a pénzéből, hanem a jóindulatából növekszik, ez a körülmény fosztja meg a bátorságától.

Nincs mindnyájunknak olyan kevés félténivalója, mint a szegény, nagy Szathmárynének, akinek másfél inge maradt halála után.

Igaz, hogy ő volt az, aki, mikor 1850-ben fölment a Nemzeti Színház intendánsához fizetésjavítást kérni, «mert 25 forint havi fizetésből nem bír megélni», ezt a választ kapta: «Asszonyságod a zászlót vitte! Asszonyságod hallgasson!» és ezt mindaddig ismételte, fölhúzott szemöldökkel, dühösré sétálva magát, «gutgesinnt» fölháborodásában az akkori méltóságos urunk, míg a megriadt kérelmező ki nem hátrált az ajtón. Attól az órától fogva sohasem jött meg többé szegénykének a bátorsága. Nem is tett egész hosszú élete alatt többé kísérletet fizetésjavítás iránt. Nem is volt egyebe egy kis kutyájánál, amit azért tartott, hogy a hitelezőknek az sírjon. Fölállt a Pamela két lábra, körülnézett, hol van a legközelebbi fal, annak nekidült és keservesen sírt. Rendesen célt is értek; a hitelezők nem mindig olyan gutgesinntek, mint az intendánsok.

Szegény jó Szathmáryné! Igaz, hogy biz ő vitte 1848 március 15-ikén a diákoknak a «zászlót» át a Lánchídon, föl Budára, de másodszor már ő se vitte volna, ha a Nemzeti Színház tagja marad.

Itt az a másik nagy művész, az a bécsi zeneköltő is eszembe jut, akit kommunista érzelmeiből főrangú barátai egy értékes porcellán-szervisszel gyógyítottak ki, melyet neki ajándékoztak. Így ni, mondták megnyugodva, most már neki is van mit félténie, már nyugodt polgár lesz.

Nagy kár lett volna, ha Petőfinek színésztehetsége lett volna. Elvesztettük volna «Petőfit».

Kétségtelennek látom, hogy korán megismerte Shakespeare-t. Bizonyos, hogy ennek példája járt előtte, ennek nyomdokaiban óhajtott haladni, azért ismétli szívós következetességgel, valahányszor jövőjéről beszél, hogy «színész és literátor» lesz. Mind a három színpadi próbálkozását megelőzte az a körülmény, hogy egész addigi világa kigurult az ő lábai alól is.

* * *

Sem szándékom, sem célom dátumokkal szövegezni meg színészkedése szakaszait; én csak elkísérem annak határáig, fölfogom egy-két szívdobogását, megkísértem azt a magaméban megeleveníteni és úgy tovább adni.

Élete rendes folyását és ezzel együtt iskolázása rendes menetét megzavarta első ízben Selmecen átszenvedett tele, mely alatt magyartalan érzelmű tanárainak üldözése összeesett apja tönkrejutásával; oly módon, hogy a sors és az emberek igazságtalansága egyszerre zúdult a 16 esztendősfő ifjú egyenes, érzékeny lelkére, és kiemelte egyensúlyából.

Egyszerre tört alatta össze testi és szellemi támpontja: tanárait megutálta és apja kitagadta. Abból a körülményből, hogy ugyanez idő alatt Selmecen «nagyon összebarátkozott a német színészekkel», azt következtetem, hogy Shakespeart már akkor megismerte és az ő példáján haladt, mikor innen távozva, a Nemzeti Színházhoz színpadi szolgának állt be. Mert az, hogy ott két hónapon keresztül bár «a színészeknek sört és tormás kolbászt hord, az asszonyságokat pedig előadás után lámpással hazakíséri», színészetnek nem mondható; és Petőfi lelkéből, ama fantasztikus nagyságú és mesés példánykép ismerete nélkül meg nem magyarázható. Nem is számolva azzal a körülménnyel, hogy ekkor már a latin és német klasszikusokat eredetiben olvasta.

Ekkor akasztotta először nyakába azt a vászon-tarisznyát, mely hat esztendőn keresztül úgyszólván le nem szakadt többé onnan.

Hat esztendőn keresztül az a vászoniszák, görcsös botja és az ország útja az övé. Ezek nélkül e hat év alatt, 1844-ig, míg debreceni irtózatot tele után a színészettel végkép nem szakít, Petőfit elképzelné nem lehet.

Az ember elfárad követni még papiroson is, még képzeletben is azt a rongyos, vézna, didergő gyermeket, amint bunkós botjával csontos öklében, rója az ország útjait. Néha fölkapaszkodik egy-egy vásáros szekérré, aki jó szóért egy faluval odább viszi; tarisznyájába pedig hol egyszerű jó emberek egyszerű nyíltsággal, hol gyöngéd úri pajtások szemérmes aggódással csúsztatják a nem «mindennapi» kenyérkét.

Ez a kép Petőfi képe hat hosszú éven keresztül: «kidült csizma, melyből kapcája kilóg», rongyos porlepte ruha, akár kurta, szellős galléroköpenyegé van rajta, akár selejtes obsitos ruhája; nyakában mindig a vászon szatyor, talán egy darab kenyérrel, de bizonyosan kedves Horatiusával a fenekén. Csontig aszva, alamizsnakenyéren él és testét rongyok fedik: ilyen a külseje; belül fény lobog és önérzet él. Mikor azt mondja, rongyos, közlegényi — obsitos — zubbonyában: «Érzem, nem születtem közön-séges embernek», pajtása egy lámpás alá állítja, hogy: «Hadd lássa, nem pirul-e ily hallatlan elbizakodottságán?» O fölveti fejét és még büszkébben ismétli lelke sugallatát.

Mekkora világosság és erő volt az a gyermeklélek, amely mindent és mindenkit tudott nélkülözni!

Egész világát a saját lelke tette ki. Az hordozta őt magányos vándorlásain, melyeken «keresett, nem tudta mit?»

Saját magát kereste. Magában hordta, amit keresett, csakhogy vándorlásai és egyedülléte észlelték meg.

Selmecről való szökésével kezdődnek vándorlásai; alá s fel, keresztül-kasul az országban — keresztül-kasul, meg vissza míg végre az ember nem bírja követni a képzeletével, csak a csodálatával.

Először tehát megpróbálta a pesti Nemzeti Színház-nál. Rónai álnéven, hogy apját megtévessze. Két hónapot töltött ott. Csak szolgálai munkára alkalmazták. Ismétlem, nem bírom elképzelni, hogy e büszke, gyöngéd lélek vállalkozott volna cselédmunkára, bár 16 ½ esztendő korában, Shakespeare példája nélkül, aki: «Londonba érve, mint 19 éves ifjú, szolgálai munkákat végzett a színház körül».

Két versével szegte be színészi pályáját. Rálépését örömmujjongás és büszkeség hirdeti.

«Minden művészetek fején a korona
A mi művészetünk!»

Apostolok vagyunk az erkölcs mezején,
Apostoli szavunk téged kiált érény!

Azokban ezt a versét ő maga kihagyta kötetéből a színpadról távoztában; gondolom, némi tapasztalatok szerzése után.

De ő beszélhetett velünk ilyen hangon, mert hinnünk kell neki, mikor magáról azt mondja:

Tiszta e kebelnek mélye,
Égi kéz lövellt beléje
Lángokat.

Határtalan tiszteletet kelt határtalan lelkiismeretesége, mellyel mindent, amihez fogott, fölmagasztalt. A színeszetet is.

Balzac volt egyik kedvence; bizonyos, hogy erős mély erkölcsi nagyságáért, mellyel azt mondja: «J'abhorre la raillerie: elle flétrit le coeur, froisse tous les sentiments».

Petőfi is mindent megdöbrentően igazán és egészen cselekedett.

Lényének ez a szublimitása — a sok között — egy oly hatalmas mondásában kulminál, amely mindenki másnak a szájából mosolyt csalna az ember ajkára, csak ő tőle megdöbrentő, annyira elhisszük neki:

«Ha senki sem védné is a hazát,
Magannak ötet védni kellene!»

Így csak óriások beszélnek.

Így beszélnek a nagy rajongók, akik mind az öt sebükből vérezhetnek, elbukhatnak, de mégis csak ők viszik előbbre az emberiséget és soha, sohasem a cinikusok, akiknek szellemes jelszavaitól az ember lelke elalél.*

Azért jelzik az ő útját színészpályáján végig csillogó könnyei:

«Kényért keresni színészek leszünk
Nem a művészet szent szerelmiből
S haladni nincsen semmi ösztönünk.»

Nem is hiszem, hogy a színészetet
«Becsülni fogjuk, míg az befogad
Minden bitangot, gaz sehonnait,
Kik a világnak söpredékei . . .»

Így jajdult föl már akkor is. Tehát ugyanaz a mizéria járta, ami ma, de azonkívül nem suhogtatná meg ma azt a bizonyos korbácsot is, amellyel egykor egyik őse a templomszentségtelenítőket ostorozta, ha meglátná pl. a saját «János vitézét» — selyemtrikóban?

* A mienket, az utolsó legkedveltebbet érdemes ide jegyezni: «Sebaj, gyerekek, azt mondja: tizenegy órára minden gyalázatnak vége». Ugyanis a «mi művészetünk» manapság a sűgolyukban van.

Igen. Elég jókor kiábrándult belőlünk ő is és színészetének a túlsó szélét már nem könnyezve, már nem áhítatos rajongással foglalta az elejével össze; hanem mint olyan szerelmes, aki ismeretlenül rajong a kacér leányért, de megismervén őt, megkönnyült szívvel int búcsút neki; ő is:

«Isten veled regényes élet,
Kalandok, Isten veletek!»

mondja nekünk.

És megy, száll csillagútjain.

Az a hat esztendő azonban, amely Selmecen félbenhagyott iskolái és «segédszerkesztősége» közé esik, — 1844 ősze — hajmeresztő mélységek fölött hordozza őt át.

Ezek legrettenetesebbike, katonáskodása. Itt félti őt az ember leginkább.

Dacból lett katona. Iskolába készült Sopronba.

Az év őszén történt, hogy szülei a Nemzeti Színház-tól, egy véletlen folytán rátalálván, hazavitték, onnan pedig, a nyári szünidőre, az a mérnök rokon veszi magához, aki megígérte apjának, hogy «bizonyos kárnak jóvátétele fejében Sándort saját fiával együtt küldi Sopronba tanulni». Itt történik vele a második nagy igazságtalanság, melyet nem bir megtorlás nélkül elviselni, csak úgy, hogy élet maga ellen fordítja. Ez a rokon ugyanis, minden indokolás nélkül, megszegte a szavát. Nemcsak: de azt írta haza a feleségének, ahol akkor Petőfi időzött: «Sándorból úgy sem lesz egyéb komédiásnál, adj neki egy pár forintot és menjen amerre lát». Jellemző, hogy a «nagybátya» felesége «nem merte» ezt a levelet a szegény fiúnak odaadni, sem tartalmáról értesíteni, hanem kiterítette a zongorára, mely elé Petőfi «ötször-hatszor leült napjában játszani». Ott el is olvasta; és mint beszólított unokatestvére följegyezte: «halotthalvány» lett tőle. Nem tartják érdemesnek a taníttatásra! Erre az igazságtalanságra, erre

a szószegésre elsötétült előtte a világ; és ebből a sötétből ugrott abba a mélységbe, csak mert érezte, hogy valami szörnyűt kell cselekednie, valami nagy oktalanságot, igazságtalanságot, mely fölérjen a szószegő rokonával: de nem azt, amit ő jósol. Nem azt fogom cselekedni, amit az ellenségeim jósolnak; nem adok nekik igazat, igen megkönnyülne a lelkiismeretük; még mélyebbre ugrom és veszem essék az ő lelkükre. Mert ennek a gyermeknek már akkor voltak ellenségei bátyja környezetében is.

Én ezt a gondolkozást érzem ki kétségbeesett elhatározásából.

Elszorult szívvel kíséri az ember a 17 esztendő «vézna» fiút brutális sorsa felé.

Különösen itt döbbenünk meg: Hat esztendőre katonának! és majdnem azt mondjuk: Ne, az Istenért! Hisz abból a gyermekből még Petőfi Sándornak kell lennie!

Hogy fogja ezt véghezvinni a sors!

Az, hogy a katonaságnál főz, mos, mosogat, söpör és havat lapátol, csak jó testgyakorlat és szinte enyhület olvasnunk olyan tények mellett, hogy a «vesszőésekben» kell részt vennie!

Horatius és Shakespeare olvasása mellől rendelik ki Petőfit társai fölszaggatott húsát korbácsolni! Csak egy ballépés indulatos természetéből, mint például az, hogy bajonettjét egyik társa után vágta, mert az elfújta gyerityáját, melynél a tilalom ellenére olvasott — és kis híja, hogy az ő vézna testét nem hasogatja a vessző. Társai úgyis gyűlölik, mert más, mint ők.

Föllélegzünk, mikor végre másfél esztendő elteltével ebből a pokolból, habár vért köp és szívbajos, kiaszott és elerőtlenedett, mégis kiszabadul. Talán még így is annak a pár emberséges orvosnak a külön gráciája kellett hozzá, hogy ne ott pusztuljon el egy számmal megjelölve. Obsitjával az iszákjában, azon rongyos katoná-

ruhástól megy iskoláit folytatni. Nem színésznek. Pajtásai visszakönyörgik a « VII-ik osztályba» Pápán, hova még háromszor viszik és hozzák lábai a következő három év alatt. Mindig azért, hogy újra meg újra megkísértse tanulmányát folytatni.

Egy télen át ez sikerül is neki, más évben csak részben.

Ezen közben megy két ízben színésznek. Vagyis színészek közé.

Apró keresetforrásai, melyekből magát Pápán mint diák, «bár sokat koplalt», de fönntartotta, úgyszólván egyszerűre kiapadtak és ő pajtásai kérdésére, hogy mittevő lesz: «Nem tudom», «Nincs célom»-mal felel. «Az iskolában se künn, se benn», ismételve arra szánja magát, hogy: «Színész és literátor» lesz.

Szegény rajongó! «Színész és literátor» a jelszava, a valóságban pedig megtalálja valami Sepsi «hat tagból álló» társulatát, akik közé beáll — szincéduelahordónak, miket maga ír és kellékesnek, hogy a kellékeket maga hordja össze.

Ezzel a hat tagból álló «színésztársulattal» csetlett-botlott az a sasfiók, Cecén, Simontornyán, Sárbogárdon és Szilas-Balháson. Ezzel az utóbbi két névvel szoktuk mi egymást kulisszahasogatásért csúfolni; és én sokáig nem is hittem a létezésükben.

Ezeken a helyeken volt Petőfi színész és kellékes.

Én még tudom, mit tesz kelléket összehordani kis helyen. Mennyi ügyesség, szókészség, találékonyság és fúrfang kell hozzá, hogy a gazdasszony a félretört sarkú, félig szolgál, félig színész könyörgésére ágyterítőket kölcsönözzön! Mert ágyterítőre legnagyobb szükség van az «archaikus» színpadokon. Ágyterítőből mindent lehet csinálni. Kell azután még szék, asztal, tányér, poharak, «eszécájg» és férfiruha. Fürgén kell ott a szóval bánni tudni, hogy a gazdasszony vagy a leányasszony mindezt színházi «bilétáért» kiadja a házból!

Értem, hogy Petőfit küldözték az élehetetlenek «requisitumért». '.

Elképzelhetjük, meddig elmulattatta a tésztát gyúró menyecské a konyhában, míg az beleegyezett, hogy az első szobából elvihessék a kanapét, melynek fejében azonban a kellékesnek meg kellett Ígérnie, hogy az előadást addig nem kezdik, míg a kanapétulajdonosék nem vacsoráltak.

De minő kaleidoszkóp, micsoda mozgó panoráma volt ez az élet Petőfinek!

Hány olyan eleven alak vésődik azalatt a lelkébe, akiket azóta mind ismerünk a verseiből.

Meg lehet érteni, hogy egy időre szórakoztatta és verssé vált benne. Hisz «Magvában él, hogy milyen formát öltson».

Nem is igen feszíti meg haragja íjját, amint otthagya az élősdieket, egy nyilat mégis visszalövi rájuk.

«Egy ideig csak elvalék velük;
Faluzgatánk jó s balszerencse közt.
De a barátság végre megszakadt,
Mert én utáltam a nyegléskedést,
A sok «utószort», a görögtüzet,
S tudj' a manó, mily csábításokat.»

Ezzel fordít ezúttal hátat a színpadnak és megy rengeteg kerülő utakon, temérdek kísérlet után, újra Pápara iskolázni.

Általában sokkal többször, kitartóbban és nagyobb nehézségek árán kereste iskoláit, mint a színészetet.

Ezúttal is; mikor tantárgyai mellett «rengeteget olvas németül és latinul».

Ebben az évben 1842 — ismerkedik ott meg különben a Komáromy-Szákfy színtársulatával és noha csak a legnagyobb nehézséggel, emberfeletti munkával bírja ott magát fönntartani, semmi kísérletet nem tesz, hogy közójük álljon; sőt ellenkezőleg! Ebből az ismerettségből

származik «Szín és való» című verse, melyet nem teszünk az ablakunkba. De hajszájra megismétlődik múlt évi nyomorúsága, egymásután veszi el ebédjét, vacsoráját és pár forintnyi havi keresetét.

Annyira szerencsétlennek érzi magát, hogy ilyen panaszokra fakad: «Engem rettenetesen üldöz a sors», «Egy borzasztó mélység előtt állok, melyet át kell lépnem; színésszé kellennem, kell, nincs semmi menedék; szüleim nem segíthetnek és Pápán nincs semmi alkalom, mellyel a nyomorult filléreket életem tengetésére megszerezhetném». Tovább pedig: «Miután táplált reményeimben csalódtam, mit tehettem egyebet, mint fölöttem sapkámot és amerre a sildje esett, arra indultam», írja egyik levelében. «Most már harmadszor színésszé! Lássuk mit ad a végzet. Mondjam-e, hogy nemcsak a mindennapi kenyér keresése a céloim, mert úgy kocsissá vagy béreissé lennék és bizonyosabb kenyeret enném».

Ilyen nehéz szívvel, nagy küzdelem árán jön vissza a színészethez, melynek keserű íze már a szájában van.

De rossz sejtelmek ezúttal is teljesedtek. A színpad, melyen ezúttal egy egész telet töltött, Székesfehérváron és Kecskeméten, csak kevés kenyeret és temérdek keserűséget termelt számára. Mindjárt Székesfehérváron sűgői állással, dehogyan is, ülésel kínálta meg az igazgatója, amit semmiesetre sem tett volna, ha Petőfinek színészi tehetsége van, mert a vonzó színész mindenkor becsesebb volt és lesz az igazgatóknak a legintelligensebb sűgónál.

Mily haragra lobbant ezért dicsőségre szomjas lelke! Milyen keserű gűnyversben adott utat méltatlankodásának. Kár, hogy kibékítették és ő a verset elégette.

Kár. Örökké lett volna a színészet hamupipókéinek, a sűgóknak egy tromfjuk ellenűnk, akik ott fejük fölött ágálunk, többnyire az ő jóvoltukból.

Nem, a végzet őt nem kegyelte a színpadon. Mintha egyáltalában kegyelte volna életében!

Sőt halála után is üldözi. Avagy melyikünk örülne olyan szobrának, mint az ott a Dunaparton?

Valósággal az az érc aninai vas korában is ékesebben beszélt, mint ez a szegény bombasztikus szobor. Mintha Petőfi zöld színészecske korában az «Ólmos botok»-at szavalná.

Ez az «Ólmos botok» igaz, hogy kedvenc produkciója volt már pápai diák korában, ahol egy önképzőkori előadáson akkora sikert aratott az előadásával, hogy a verseivel megnyert két arany mellé a jelenvolt Eszterházy gróf még egy harmadikat csúsztatott.

Szerette szavalni. Valósággal eljátszotta, neki öltözve, ling-lobogós ingbe, fokossal a kezében, nagyokat dobantva sarkantyús csizmájával. Eljátszotta színpadokon is. Például Kecskeméten, ahol a diákság, köztük Jókai, igen megtapsolta érte.

Ennek az alakításának ugyanis nem ártott szertelen heve és páthosza, sem lényegének szögletessége.

Bizonyosan előadta, mint diák, Mezőberényen is, ahol egy szünideje alatt átutaztában, műkedvelőképen párszor föllépett. Egyszer a Peleskei nótáriusban mint Baczur Gazsi, másszor pedig fölvonások között szavalt.

Itt történt meg vele az a kedves eset, melyért ma jókora belépti díjat fizetne sokunk és ami lelkiismeretességének is megható bizonyítványa, hogy Vörösmarty «Az uri hölgyhöz» című költeményét egyetlenegy asszonynak, egy tót kalapos feleségének szavalta el, mert a nagy égháború miatt több nem jött a színházba.

* * *

A székesfehérvári balsiker után volt azonban Kecskeméten egy igazi sikere.

A véletlen juttatta hozzá, mert hiszen ott is csak mint statiszta és színlaphordó volt alkalmazva.

Nem azt a sikert értem, mikor a Griseldis drámában

kardövébe dugott furkósbotjával akkora nevetést keltett színészek és közönség között, hogy «majdnem le kellett bocsátani a függönyt», ámbár nem hiszem, hogy egy kicsit jól ne esett volna az elkeseredett statisztának a színészek számára ez a kis multság; hisz ép ez időben mondja rólunk, hogy többnyire «asini ad lyram», hanem volt egy valódi, nagy és megható színpadi sikere a Lear király bolondjában.

Akkora szökések jelzik pályáját, miket csak a lángész magyaráz meg. Mint egész élete, mesébe illő ez egy estéli színészkedése is! Mert én azt hiszem, hogy ez egy szerep eljátszásából állt az ő színészete. Ebben úgy képezelem, hogy tökéletes volt.

A szerephordó és színlapragasztó statiszta véletlenül hozzájut egy este a «Lear» bolondjához és azt diadalra viszi! Komoly, művészi diadalra. Deézi színész, Lear személyesítője «össze-vissza csókolja». Becsületére válik, hogy meglátta és el nem titkolta.

Megkísértem elképzelni, és látom ebben a szerepben. Megvolt hozzá a lelke és külső hiányai nem váltak hátrányára; sőt ellenkezőleg, ami szögletes és félszeg volt sovány, csontos alakján, inkább illett a bolondnak; és hozzátartozónak, «alakításnak» tetszett. Ha előadása túlzott is, de hangja mélyről tör föl és igaz. Keserű nevetése, mialatt a könnye pereg, mély vonzalma, melyet csúfondárosság alá rejt, a szerep szökellő egyenetlensége, teljesen ráillettek Petőfi Sándorra. Ez a szerep a lényében volt meg, sikerült neki és azért talán őt magát is megtévesztette színészi tehetségére nézve, mint ő utána annyi százat!

Mert az nem színész még, akire egy szerep ráillik és azt el tudja játszani.

Egy színháznak azonban okos dolog fölhasználnia a színészek természeti tulajdonságait a hasonló szerepekhez, mert a jó szerepkiosztás már fél siker.*

* Angol színpadok.

Egy boldog estéje tehát bizonyos, hogy volt Petőfi-nek a színészetnél Shakespeare Lear királyában.

Egészen azonban nem bírok egy hasonlattól szabaddulni, ha színészkedésére gondolok: úgy úszkált ő a mi vizeinken, mint az a szegény ruca, melyet egyszer a lagúnák vizén láttam és igen sajnáltam. Hiszen a víz — víz volt, ő meg ruca, mégsem illettek össze; valahányszor a csőrét, természetéhez képest, belemártotta, mindig megbánta, oly ijedten kapta vissza és fejét oly soká rázta utána, hogy szánalom volt nézni. Ő is, megint igen keserűnek találta és hátat fordított neki.

Sokat koplalt és szerepeket nem kapott.

Pedig amit kapott, «csak ami másnak nem kellett», azokat a legnagyobb ambícióval és lelkiismeretességgel «alakította». Igen szeretett alakítani. Erre nézve egy meghatározható kis jelenetet mond el Ács Károly, akkor kecskeméti diák és poéta, ami Petőfi lelkének előkelőségéről beszél, melyet apró dolgokban sem tagadott meg. Csipp-csupp szerepeire, mikhez hozzájutott, Ácstól szokott ruhákat kölcsön kérni. Egyszer valami kis iskolamester-szerepre egy hosszú kabátért ment, amit megkapván, szépen összehajtogat, karjára veti és indulni akar; Ács pedig kikapja a kezéből és kényszeríti, hogy a kabátot fölvegye, de a csikorgó hideg dacára nem volt erre rábírható, bár csak szellős vászonzubony volt rajta. Nem elég, szólt, hogy a színpadon nyűvöm a ruháját, még viseljem is!... s hóna alá fogván azt, dideregve távozott.

Ezúttal elkeseredve fordít hátat Kecskemétnek és a színészetnek, mert szerepekhez nem bír jutni és — koplal.

Valósággal, mintha csak az ő számára nem teremne kenyeret az «Arany kalással ékes rónaság», ismét előkerül a görcsös bot és a vászoniszák, melyről még ma is jól esik tudni, hogy ezúttal nem üresen került a vállra, hanem annak a «kecskeméti polgárnak» az útravalójával, azzal a bizonyos ürücombbal és cipóval, melyért ma oly

örömet öntenénk egy kosár virágot a sírjára, ha tudnánk, ki volt.

Ezúttal nagyokat hörpintett a keserűség poharából; búcsúja is keserűbb: «Gyakran jajdulok föl: Isteni művészet, mért ördögök a papjaid!»

Mert a színészetet még mindig összetéveszti az alkotó művészettel, a saját magáéval.

Rábízta magát ismét «két jó csikajára», a jobblábára, meg a ballábára, és azok viszik, hordják megint a fél országon át és újra Pápán állapodnak meg vele; mert ott egy pár rokona jár még az iskolába. Nem kísérti meg többé oda beiratkozni, de idejét «szünetlen olvasással tölti». «Egészen hajnalig könyveivel van ébren». Lázasan tanul. Azonban már előre tudhatjuk, hogy soká nem marad. Nem azért, mert az Orlay kis ködmenén hál a földön a Domanovszky párnájával a feje alatt, a Domanovszky lakásán; mert a Bocsor tanárék ebédjét eszi és a Bocsor elviselt ruháiban jár, miket az a jó asszony, a tanár felesége, saját kezével varr kisebbre neki, hanem mert szállnia kell, mert repülni akar a lelke, de nem találja az útját.

Én értem azt az ismeretlen, parancsoló kényszert, mely megállni nem engedi. Érzem azt a lázas sietséget a csontjaiban, amely hajtja egy helyről a másikra, valami cél után, melyet sejt, érez, keres, de elérni nem bír életében. Hogyan? hisz nem volt az megfogható.

* * *

Ezután már csak három hete, de harminc évre elég szenvedése van hátra a színészetnél. Ezt Debreczen vidékén, Diószegen tölti, mert ahova onnan átmentek, Székelyhidján már lázba esett és többet nem játszhatott.

Erre az útjára készült pedig legtöbb reménnyel és garderóbbal. Színpadi ruhákat, trikót is szerzett Pesten. Természetesen írói munkáiból, sokat dolgozott érte, két

regényt fordított le és valósággal nekikészült ez egyszer a színészkedésnek.

Debreczenbe ment tulajdonképen Komlóssy igazgatóhoz, aki — írja dicsekedve — szerelmes szerepeket szánt neki! Föl is lépteti egyszer a «Velencei kalmár»-ban mint «Marokkói herceg»-et, de ez egy föllépése után csak mint kóristát ígéri bevinni Kolozsvárra, hova a télre szándékozott.

Iszonyú csalódás ez ránézve, mely annyira elkeseríti, hogy elfogadja egy «kis» direktor nagy Ígéreteit, kivel véletlenül találkozik.

Diószegre mentek három hétre. Talán ott játszta Petőfi azt a «Schiller»-szerepet, valószínűleg a «Haramiakéban, melyből «kosztümös» képe is volt, melyet igen nagyra tartott.

Ez a «Schiller»-féle szerep lett volna az utolsó lépése Petőfinek, a mi alacsony bolthajtása, festett egünk alatt, hol oly fullasztó az a kevés levegő, melyben zsúfoltan nyüzsgünk, ha még egyetlenegyszer föl nem lépett volna Egressi Gábor jutalomjátékán Budapesten, hogy ezzel ott végezze, ahol kezdte.

Csakhogy mielőtt ide ért, élte át debreceni irtózatos telét, mely mintha az ember nem is valóságot, hanem valami rémregény összeválogatott borzalmait olvasná!

De már ekkor tudjuk, hogy mint a mese hőségnek, akinek háromszoros próbát kell tennie bátorságáról, a tarsolyában van a talizmánja, tudjuk órála is, hogy e rémletek között, mikor Debreczenből végre Pestre vánszorog ereje végső megfeszítésével, mert az utón már-már össze-rogy és ott hal meg; hiszen az irtózatos hózivatarban «egyetlen lényel, még egy kutyával sem találkozik», mondom, épen mint ahogy a mesebeli királyfi, a veszedelem végső pillanatában belefúj a tündérsipocskába és megmenekül, úgy érinti meg Petőfi is ereje fogytán talizmánját, gyöngybetűivel írott versfüzetét és ettől átmele-

gesznek dermedő tagjai és tovább elhosszítják a sötét, jeges, végtelennek tetsző országutakon. Az, az volt az ő bűvös talizmánja, nem a színpad, mely csak keserű csalódást termelt a számára.

Ne is bízzuk el magunkat, ha néha egy Genius is betéved hozzánk, mert az bizonyosan csak az újtát keresi, mint az üstökösök.

HOGYAN TANULTAM ÉN PETŐFIT SZAVALNI.

Petőfit szavalni a legnehezebb minden költő között; de Petőfi verseit mondani, a legkönnyebb a világon, ha rájöttünk a nyitjára.

Én csak néhány éve találtam rá, egy ragyogó szeptemberi vasárnapnak a delén, szép, szarkalábtól kéklő réteken.

Nekem sohasem tetszett, ha én Petőfi verseit hangosan mondtam. Nem tetszett és nem tudtam az okát, de ez okból kerültem a Petőfi-verseket nyilvánosan mondani. Az egy «Homer és Ossziánt» kivéve, nem is szavaltam soha.

Azon a gyönyörű vasárnapon, csak úgy öntötte a Nap a sugarait a szalatkai fennsíkra, melyen én egy kis leánnyal kézen-fogva jártam. Mentünk — mentünk a távol nyires felé — ifjú társam önkénytelenül, csöndesen himbálni kezdte összefogódzott kezünket, mint a gyermekek szokták egymáséit, mikor lassacskán mendegélnek.

Petőfiről beszélgettünk — kifogyhatatlanul...

Az a kevés beszédű fiatal leány áttüzesedett és ékes-szólóvá lett tőle. Észrevétlenül a verseit kezdtük mondani — hol egyikünk, hol a másikunk — csöndesen, majdnem csak maga magának mindenikünk. Az én kis Magdám olyan zárkózott természetű leány, aki a saját érzéseit alig hogy sejteti, de az ezredrészét sem mondja ki.

Intensív, nem expansív lélek. Bizonyosan igen rossz színész válnék belőle, mint Petőfiből. Különben is alkotó tehetség! Isten-adta művész ez a gyermekleány. Művész-íélek, festőtehetség, de beszélni nem tud. Ettől tanultam én meg Petőfit szavalni. Amint ott mondta, mondta csak

úgy maga elé, a napnak, mezőnek, a szellőnek azt a muzsikát, egyszerre csak éreztem valami üdét, valami újat, ami jól esett és amitől elhallgattam, hogy jobban birjam érezni, elhallgattam végkép és hagytam őt beszélni, csak mikor egy versnek vége volt, szoritottam meg a kezemben lévő kezeckét és suttogva, hogy a varázs szét ne rebbenjen, mondtam: még, — Magduskám mondj még — és az én gyermek-barátnőm mondta a gyönyörű zenét, halkán, forrón, hosszan — a messze nyírestől egész házáig — ahonnan jól megkéstünk azon a napfényes vasárnapon, úgy-e, Magduskám, mert mire betoppantunk, a kastély harangja már rég elkongatta az ebédre-hívót. De nem abban az otthonban voltunk-e, melyben a házigazda jeligéje: «Szalatnán mindenki azt teheti, amit akar, és még azt se muszáj».

Egy szóval, mire hazaértünk, nemcsak a legszebb napok egyikének a gyönyörűsége maradt a lelkemben, hanem a Petőfi versei szavalásának a kulcsa is!

Annak a zárkózott, mimóza-léleknek az előadásából — még pedig odakünn, a nagy szabad mezőkön — ó, de-hogy tudta volna ő is, szobában, emberek előtt elmondani — csak odakünn, a nagy napfényben, a «réti virágok» között érezte magát egynek Petőfivel és én csak ott és csak ezen a hamvaslelkű médiumon keresztül, voltam oly szerencsés meglophatni Petőfi lelke mélyét. Most már tudom a titkát: Petőfihez nem szabad hozzátennünk magunkból semmit.

Őbenne minden benne van.

Petőfit nem lehet elég egyszerűen mondani.

Ez az ő titka.

Mióta ezt tudom, azóta szeretem szavalni, mert csak azóta tudom szavalni. Azóta nem is szavalok mást.

Gyönyörű és boldog vasárnap volt az ott Magduskám, a szalatnai mezőkön — megérdemli, hogy ebben az emlékezésben éljen veled együtt, aki engem megtanítottál Petőfit szavalni.

A DIVATRÓL.

Csak egy szó van még, amit a divatnál is inkább gyűlölök: a politika. Ez a két szó takarja a legtöbb hazugságot. Jó még az a ruha, édes feleségem, nem kopott, nem rongyos. — De nem divat, duzzogja vissza a szegény asszonyka, akinek nincs erkölcsi bátorsága föltűnni a harmadéves téli felöltőjével, mert annak nincsenek akós-hordó ujjai. Mindjárt két hazugság: hogy ruha kell és hogy olyan ruha kell. Hát a karra van szabva az az ujj? Olyan a kar formája? Kitölti a kar azt a ballont, mint a kéz a keztyűt? Isten őrizz! Vagy talán szép? Isten ments! Egy nagy hazugság, mert az emberi test semmiféle formájának nem felel meg. Nem hasznos, nem szép, tehát nem jogos.

Pedig ha jóízlésű emberek volnánk, csak ennek a két szempontnak szabadna vezetni bennünket öltözködésünkben. Nincs jogunk lenézni fekete és rézbőrű nővéreinket öltözködési különbségek miatt.

Népviseletünk is határozottan a mienk fölött áll okosság dolgában. Hát még a japániai és kínaiak kényelmes öltözetei! Nem a tétlenségre kárhoztatott főúrnők topánkait értem, ámbár kínai cipők mindenütt vannak, ha nem is mindenütt viselik a lábon. De azok a kedves, kényelmes, okos ruhák, amelyeken alig van szabás, hanem amennyivel bővebb, mint kell, azt az ember elől átsapja egymáson és átköti egy-két arasznyi széles övvel. Ezekben az övekben fejtenek ki a japáni nők pompát és ízlést. Ezt gyakran változtatják. Ezeket ajándékozzák egy-

másnak. Előttünk jóformán ismeretlen fejedelmi selyemszövetek ezek, a középosztálynál is, mesteri hímzésekkel; de kiszolgál három generációt.

Pierre Lotti, a francia akadémia tagja, elragadtatással ír ezekről az övekről, miket a fiatal japáni hölgyek baráti szolgálatul kötnek meg egymásnak a hátán, keces, röpke óriás-pillangó alakokra, amint nálunk a parasztlányok különféle formákra fonják be egymás haját ünnepek előtt.

De hadd kezdem az elején ezt a Divat-ot, azaz a fejen. Ámbár édesapám mindig azt mondja: a láb az első! Akinek a lábbelije nincs rendben, azon hiába van drága meg szép ruha, az rendetlen ember, sőt, teszi hozzá: rendetlen lelkű ember.

Ezt tartja az én édesapám és még ma sem tud neki senki elég fényesre subickolni csizmát, csak ő maga, de azt aztán meg is nézheti akárki, mert meg is látja magát benne. De én mégis csak fölülről kezdem most, a kalapnál.

Úristen! Milyenek is kell lenni annak a kalapnak, amelyben az embert, már az asszonyt meg nem csodálják?! Bármilyen formájú lehet a kalap, csak a fej formájához ne hasonlítson. Szaladhat az a fejtől jobbra, balra, lefelé, hátra vagy az égnek, nem lesz föltűnő senkinek, hanem tégy föl egy okos, sima, fejedhez illő kalapot — ha kapsz — hát minden ember megfordul utánad, mosolyog és azt mondja: külön.

Télen a fülünk lefagyhat, nyáron a szemünk kiszülhet, de a divatnak engedelmeskedni — hazudni kell. Azt kell viselnünk, amit egy pár bolond, agyafúrt vagy hisztérikus tétlen milliomosné vagy milliókra éhes szabó ott kétszáz mértföldnyire tőlünk kitalál.

Hallatlan, lealázó dolog ez!

Nem szégyeljük magunkat felhajtva, kritika nélkül elfogadni minden párisi divatot, akár illik az egyénisé-

günkhöz, akár nem. Az egyéniségnek, az eredetiségnek semmi szabadsága sincs. Büszkélkedünk abban, hogy a párisiak divatját ő utánuk harmad évre viselhetjük.

Mert minálunk ő utánuk éppen három esztendőre tör ki teljes együgyűségében minden divat; nos — és akkorra adnak túl az ottani boltosok is a megmaradt divatcikkeiken, akkor jön hozzánk, a pénzünk meg folyik ki érte özönnel.

De gyerünk lejjebb.

Nézzük meg csak a modern, művelt európai asszonyt — bocsánat azért kell így körülírnom, mert sem a műveletlen, sem a nem-európai, sem a nem-modern asszony nem oly oktalan, hogy olyan bolond ruhákat fölszedjen, mint mi. Tehát a szegény, művelt, modern európai asszony derekát lássuk hát. E fölött is természetesen úr a francia divat, a fűző. A fűző ezekkel a szavakkal veszi birtokába a női derekat:

Je contiens les fortes
 Je soutiens les faibles
 Je remplace les absens
 Je ramènes les égarées.

És ezt a zsarnokot viseli ifjú és vén, vékony és vastag. Emlékezzenek csak kedves olvasóim, amikor egy-egy kedélyes vacsora után éjfél tájban haza indulnak, kedves feleségük, úgy-e, a zsebredugandó keztyű, zsebkendő, egy pár kulcs, pénztárca, stb. egyszóval a megszokott zsebredugandókon kívül még egy ujságpapirosba csavart, szokatlanul nagy csomagot is nyom a kezükbe nagy titkolódzva? Úgy-e igen — nos az az, az a míder,

Mindenütt ott van, pedig sehol sem kell. A vékonyak fölösleges, a vastagnak mártíromság. Hány szegény jó tyúk, aki a csibéit viszi a bálókba, hány szegény anya ájuldzik az ülőhelyén, — mert éppen ülni kínos

benne míg a leánykája ugrál, nevet, nem is képzelve, hogy a szegény anyja kéket-zöldet játszik a kintól, mert fűzőben van az illendőség kedvéért. A vastagot szebbé nem teszi, mert «valahol csak ki kell jönnie» annak a soknak ugyebár és ha természetellenes helyen szorítjuk ki, akár fölfelé, akár lefelé, szebbé nem tesz bennünket.

Az ifjúnak, a karcsúnak még fölöslegesebb és bűn is használnia, mert teste legbájosabb vonalát rútitja el vele. A leggyöngédebb, a legkecsesebb vonal a női testen a csípőtől a karöltőig, oly gyöngéd, oly finom az a hajlás, mint a friss zöld vetés hullámozása a kedves tavaszi szellő játéka alatt. A fűző durva, mondhatnám, brutális kiugrásra kényszeríti a csípőt, amely termés szertelen, szemérmetlen és hazug. A görög nők, ha kellett nekik, pólyát használtak a mellükre.

A szoknya nemkevésbé gyakorlatlan, oktalan ruhadarab; nem ajánlok azért nadrágot, ne mosolyogjanak előre, de százszor okosabb viselet a mi szélföllebegtető szoknyánknál a török bugyogó. Nem olyan, amilyent az operettekben tetszik látni, mert az nem az igazi, hanem épen olyan bő, mint a mi legbővebb szoknyánk, csak hogy alul össze van varrva és a két bokához megerősítve. Ez decens és praktikus. Hisz láthatták a bosnyák pavilonban a kiállításon! Hogy irigyeltem azt az okos ruházódást azoktól a barbároktól.

A szoknya már maga szerencsétlenség; mi csapás a városainkra! Húzzuk, vonszoljuk az utcán, fölverjük vele a port, fölszedjük a hosszú szoknyáinkkal, behordjuk a lakásokba, ahol a szegény kis angyalok, a csipet gyermekek beszívják tüdejükbe és kész a szerencsétlenség. Kivált az undok katarust cipeljük így mindenüvé hogy a tuberkulózisról ne is beszéljek!

És ne higyjük, hogy otthon a szőnyeges szobákban nem veszélyes a hosszú szoknya. A szőnyegből folyton

verünk föl vele láthatatlan apró szőrpihéket, melyek orrba, szembe, tüdőbe szállnak és esetleg mételyeznek. A hosszú szoknya épen olyan durvaság embertársunk iránt, akinek megmérgezzük vele a levegőjét, mint a dohányzás nyilvános helyeken, ahol bepiszkolják a tüdőmbe szívott levegőmet fojtó dohányfüsttel és azt mondják, hogy affektálok, ha kérem őket, hogy nem bírom el. Ha a lábam ujjára lép egy úr, bocsánatot kér, hanem ha óraszámra fojtogatja a torkomat és csípi a szememet a szivar füstjével, hát azt kötelességem túrni tőle és zúg, morog, ha nagy félve megkérem, hogy kíméljen meg tőle.

Ó, csúf, hazug formái az illemnek! Igazán: au le bon ton arrive lés bon sens se retire.

Ami még hátra van, a topán, arról beszéltesen magának kedves szerkesztőm az orvos urak által. Mondják el önnek azok, hogy hogyan undorítja el a magas sarkú cipő a lábszár formáját, hogyan gyöngíti meg az inakat és hogyan adja meg az árát az ilyen oktalan hóbortnak a szegény ártatlan újszülött: mert a magas sarok minden inra káros hatással van. A tömérdék rosszkedv és keserves arckifejezésről, félnék, félszegjárásról, melyet a szűk cipő okoz, minek beszélni, azt mindenki tudja és a szenvedőt — mindenki neveti.

A szűk cipő is hazugság akar lenni, de oly ostoba, hogy magán kívül senkit sem szed rá, aki él vele, de megkeseríti nemcsak a viselője, hanem a környezete életét, a «cipőbetegség». Különösen elterjedt betegség ez a cselédjeink között, de mi adjuk meg az árát. Gondolják csak el szegény barátnőim, mikor a Kati, látszólag minden ok nélkül, olyan feleleteket ad, hogy ha az embernek gyermeke volna, hát két pofonnal tenné helyre a fejét, de mert csak fizetjük és etetjük, tehát csak neki szabad velünk szemtelenkedni — emlékezzenek csak, mikor a Kati úgy keresi a veszekedést, hogy mi elámulunk a vakmerőségén és igazságtalanságán és nem tudunk neki

egyebet mondani, mint azt, hogy: megőrült maga? Amire ő csap egy hisztériás jelenetet, amelyre csak a végszót várta, — fölmond, ajtót csapkod, nem issza meg a kávéját, csak — egy óra múlva — az ilyen jelenetek — elején én azt mondom neki: Jöjjön csak ide Kató, üljön csak le egy kicsit, hadd látom a lábát mire lecsöndesedik, mert csudálkozni kezd, már fölényben vagyok, mert azt hiszi, hogy én bolondultam meg — no persze, szegény Katókám, folytatom, persze, hogy maga beteg, mennyire fáj a lába! A topánjának a talpa fele olyan széles, mint a lába. Nézze édes lányom, itt van egy pár finom kis posztó félcipő, viselje ezt idehaza, az utcára megint föl húzhatja a maga magassarkú csinos cipőjét, bánom is én, ha az utcán akárkinek az orrát harapja le, de nekem öt korona árán békességem van.

A cipőbetegség olyan nagy baj, hogy arra törvényt kellene hozni, hogy a cipőtalpnak nem szabad keskenyebbnek lenni a lábnál! Igen, a lábon kellene kezdeni az eszünk használatát a divat ellen.

A MI KOPONYÁNK.

Azért kisebb-e azzal az «egyharmaddal» a mi asszonyi agyvelőnk, mert a férfiak a teremtetésünk óta nem engedték azt használnunk, nehogy mi járjunk túl az ő eszükön, vagy ezt is csak ránk fogják, mert hiszen ők méreccsökkenték és mondhattak annyi unciát, amennyit a saját érdekükben jónak láttak konstatálni — ámbár nem hiszem, hogy Lenhossék bácsi akkora ellenségünk lett volna, neki nem volt rá oka, ismerem az élete párját — vagy csakugyan a természet tartotta vissza azt a hiányzó harmadot, bölcseségből, olyan hivatásra szánva bennünket, amelynek nem vetnénk alá magunkat, ha — mint mifelénk, mondják — ki volna mind a négy fertályunk?

A koponyák belsejét még nem láttam, de ha a külsejét nézem és az után Ítélek, akkor jaj nekünk!

Ha akkora a különbség a fejünk belseje, mint a külseje között: akkor megijedünk és féltjük az egész jövő generációk szellemi nivóját, mióta tudjuk, hogy azok lélekbeli tehetségeiket az anyától is öröklik. Mert miben különbözünk így lenézett, lesajnált, vad nővéreinktől, akik semmivel sem raknak több tücsköt-bogarat a fejükre, mint mi. Igaz, hogy ők nem is követelnek szavazati jogot, mint mi.

Nehogy azonban valaki rám olvassa, hogy én vizet prédikálok és — cifra kalapban járok.

Szó sincs róla. Én a magam kalapjait is mindig úgy szégyenlem, mint a többi asszonyságét, de egyszerű kalapot Budapesten nem kapok. Ha pedig férfias kalapot

teszek föl, mint az északiak, finn, dán, norvég asszonyok, akkor mindenki megfordul utánam és nevet; ez pedig nekem annyira kényelmetlen, hogy inkább viselem a budapesti divatot, amelynek a fejemhez semmi köze. Nem véd nyáron a nap és télen a fagy ellen.

Divat! Viseljük, mert divat. Mert párisi.

Ha a budapesti hölgyek tudnák, hogy Parisban az igazi előkelő nő gyalogjáráshoz sohasem tesz föl «fantasie»-kalapot, tollas, madaras, virágos, istencsudákat, hanem jár egyszerű, fejéhez simuló kis kerek vagy keskenykarimájú kalapba, amit a divat évtizedeken át alig befolyásol és amit Budapestre sohasem hoz a marchande-modes, mert az nem «mutat;» ha ezt tudnák, hiszem, hogy ők is így tennének. A párisi művelt nő csak délután és csak kocsiban hord strucctollas kalapot. Utcán, gyalog soha.

Mihozzánk, a Balkánra, hozzák a félvilági hölgyek kalapjait, mint a színházaink a nekik való szindarabokat.

A választójogunkkal várjunk addig, míg mi is a kalapunk mellé tűzhetjük a kortestollat és azt nem takarja el ott a strucctoll.

De lám: most, hogy ezt írom, egyszerre előttem teremnek a választások képei. Látom a föllobogózt kocsikat, melyek szállítják szavazójoggal fölruházott, magasabb rendű polgártársainkat férfijogaik gyakorlására.

Igen lélekemelő látvány.

Kipirosodott arccal, bizonytalan vigyorgással pislognak, súlyos szempilláik alól vérben forgó szemekkel maguk körül ezek a felsőbb lények; a fejük oldalt nyeklik, a karjuk kifityeg a lobogós fiakkerből, úgy lötyögtetik őket szemérmetlen jókedvükben, a nemes honatyák a városon végig, valószínűleg csak azért, mert gyalogszerrel nem találnának oda a szavazóládához. Nem, csakugyan

nem vagyunk egy színvonalon álló lények, én meg ők, gondolom magamban és az a tréfás ötlet ingerel, ha ugyan elbírnám alkohol- és dohánylégkörüket, hogy közel menve hozzájuk, egy cseppet kikérdezzem a világ urait polgári jogaik és kötelességeik felől?

Szeretnék szóba állni velük és kivenni belőlük, hogy mennyivel intelligensebb és hasznosabb tagjai ők annak a társadalomnak, melynek eme kiváltságait és jogait azok fölött az asszonyok fölött élvezik, akik például X-szerte nagyobb szellemi vagy kézbeli munkával, X-szerte nagyobb erkölcsi és anyagi felelősség terhével küzdve, X-szerte nagyobb adót fizetnek az államnak? és akiknek sorsa fölött, szintén ők, a tucatszámra beteretelt szavazópolgárok hivatvák dönten.

Azonban ne csaljunk. Se mást, se magunkat. Magunkat épen ne.

Az asszonyok fölét ne hasonlítsuk össze a férfipolyvával. Ez nekünk asszonyoknak sem tisztesség.

Az egyik részen a kivételek, a másikon a közönséges többség, vagy épen az alja, ez nem összehasonlításra való anyag.

A kivétel, akár férfi, akár nő, mindig kiküzd a maga fölényét.

A nagyobb tudással pedig, melytől — határtalan hála legyen érte a sorsnak! már senki sincs elzárva, mindig több és több asszony foglalhatja el a társadalomban megillető helyét.

De ezek a sikerek ne tegyenek elhízottakká és túlkapókká bennünket.

Érjük be azzal a természetes sikerrel, hogy a kivételek érvényesüljenek; mert bizony mondom, hogy a tanulásban a versenyt a gyakorlott férfielmével és bátran hozzátehetem, fizikummal, még az erősebb átlagasszony

sem bírja meg. Fájdalom, az utóbbi tíz esztendő alatt, ifjú tanulóleányoknak oly súlyos percentjét láttam a tudomány művelésének áldozatául esni, mely kegyetlen bizonyítványa szavaim igazságának. De talán, talán, évszázadok folytonos gyakorlata folytán, ha ugyan addig egyébbel elfoglalva nem leszünk, az anyaság csekélyke munkáját értem — az asszony koponyája is megtömörül, megsúlyosodik, annyira, hogy versenyre kelhet a férfinemmel, anélkül, hogy magában épen kárt tenne.

Addig és azalatt, marad a nőkérdés a munkaelosztás kérdése olyanformában, mint azt ma a társadalom már gyakorolja. A nőkérdésnek különben egyik legellenszenvesebb oldala az a türelmetlenség, amivel tárgyalják és föltolják.

Nehogy valaki arra gondoljon ennél a passzusnál, hogy én az asszonyt teljesen a férfi kényére utalom. Ezt nem is hiheti rólam, aki megtudja, hogy én magam, tizenegy éves koromtól fogva, saját erőmre támaszkodva, segítség és protekció nélkül éltem az életemet.

Ha átalakulásnak kell végbemennie, azt csak a természet hajthatja végre. A természet pedig nem siet és mindig logikusát hoz létre. A természettudósok is csak egyetlenegy «hamis experimentumot» vethetnek a szemére: de ez a botlása a természetnek már régecskén történt. Már három millió éve annak, hogy jóvá tette! Vagyis kipusztította az élők sorából tévedésének szégyenfoltját, az Atlantosaurust, mellyel azt a félszeg tréfát követte el, hogy harmincezer kilogramm súlyával szárazföldre helyezte lakosnak. A vízben élhetett volna, mert abban nem érezte volna a súlyát. A szárazon kipusztult.

Ne maradnánk mi meg az elemünkben? Mihálykovics, a nagy tudós olyan csúnya jövőt jósol a férfival egyformán dolgozó asszonynak: görbe hát -- kopasz fej. Ámbár ki kell mondanom, hogy azt még akkora tudós-nak sem hiszem el, mint Mihálykovics, akinek pedig a

volt berlini rektora és tanára később itt Budapesten, egy előadása után — kezét csókolt!

De azt még neki sem hiszem el, hogy az ő hajuk csupán a tudományuk művelésétől távolodik el érdemdús fejükről. Három millió esztendő óta a Természet is megokosodott, nem fog oktalanságot elkövetni az asszony továbbfejlesztésében.

Bízzunk benne. A magot elvetettük, műveljük a földjét úgy, mintha túl akarnók szárnyalni a férfit tudásban, erőben és erényekben.

De miután addig még van egy kis időnk, nézzünk szét magunk között.

Nézzük meg, mi jogosít bennünket az egyenlőség oly vehemens követelésére.

Hadd ismételjem azonban előbb ezen a helyen azt, amit egyszer már pár szóval ebben a kérdésben elmondtam: hogy ha a férfinak jó sorsa van, azt úgyis velünk osztja meg, ha fölöslege van, azzal úgyis minket ékesít föl; ha tűzhelyt, fészket verhet, abban úgyis asszonyt melenget. Viszont, ahány férfit elütünk ügyeskedésünk vagy tehetségünkkel egy-egy kenyérkereső állástól, annyi fosztunk meg a családalapítás képességétől, annyi leányt a családanyaság egészséges hivatásától.

Mert azok a családalapító férfiak, akiket állásba jutott hölgyek vesznek maguknak a tűzhelyük mellé, egyelőre, még nem bírják sem tiszteletünket, sem rokonszenvünket.

* * *

«A ruha teszi az embert». Nézzük hát meg először a külsőnket: az öltözködésünket!

Szégyenletesen oktalan az európai nő ruhája — épen a kevély európaié! — kínai, a japán, a török mellett! A célszerűnek meg épen az ellentéte. A szépnek a torzképe. Vastagítja a vastagot, soványítja a soványát. A japáni, kínai kiton, a régi görögökéhez hasonlóan, kiegyenlíti

hosszú vonalával a kövér test formátlanságát, kitölti a csontos test hiányait.

Legfőbb érdemét pedig alig merem szóvá tenni, mert ez egy egész kötetet involvál: nincs alávetve divatnak! Mégis mindenik asszonyon más. Egyéni. Eredeti!

Viselhetünk mi oly becses, valódi nehéz selyem és művészileg hímzett ruhákat, mint ők, akik azokat anyáik, nagyanyáik, dédanyáiktól kincsek gyanánt öröklik?

Mi? Szánalmas életünknek egyharmadát a szabóinkkal való küzködésben töltjük el, hogy félig-meddig sikerült vagy nem sikerült rongyainkat tőlük, szörnyű pénzért kicsikarjuk. Először a szabóinktól a ruháinkat, azután férjeinktől az árát! És sokszor milyen áron!

És ez a lelki testi gyötrelem minden évadban ismétlődik! Elégtelen fizikumunk összes energiáját utálatos «divatos» rongyaink beszerzésére vesztegetjük. F fiatal férfiak emiatt a csapás miatt nem mernek idejében megházasodni. Kísértsük meg elképzelni, mi európai nők, mennyi megtakarított időt és pénzt jelent a keletiek változatlan formájú ruhája? És mily valódi, értékes szöveteket viselhetnek, nem máról-holnapig tartó örökös utánzatoakat, szégyenletes olcsó cafatot, ami okvetlenül visszahat a lelkületünkre, a jellemünkre is.

A jelszó: csak sokat mutasson. Olcsó pénzért sokat mutasson. Piha! milyen lealázó csalás, örökös csalás! Nevetségesek és rabszolgák vagyunk divatrongyaink révén.

«Nagysád kissé «erős» csípőben», mondja markába nevetve a szabónk, mert azt a kifejezést, hogy «kövér» meg «vastag», ami az igazság, azt nem bírjuk meg. És azt kívánjuk, hogy komolyan vegyenek bennünket?

Vagy törekszünk komoly emberi jogokért és akkor nem maradhatunk irrezonábilis bábuk; vagy szétkócoljuk a hajunkat, mint a vadak, madarakat, bogarakat tűzünk bele és keressük a férfiak kedvét, akik eddig ilyeneknek neveltek bennünket. Így is vették hasznunkat.

CLEOPATRÁRÓL.

A három Hilier bárónőnek,
Aurélia, Adél és Iphigenir
úrhölgyeknek ajánlva.

(Emlékezésül Rajeczre.)

Londonban a Themze partján áll egy karcsú monolith: a Cleopatra tűje. Forró hazájából, a száraz Afrikából hozták el mint kuriózumot, leírhatatlan fáradtság és oly roppant költséggel, amit még az angolok is felpanaszolnak neki! Külön kovácsoltak számára légmentes, halformájú vasburkot, azt hajókhoz erősítették és úgy vontatták északra; de ő nem akart jönni, a spanyol partokon innen nem birtak vele; csökönyösen alámerült a tenger fenekére és ott elrejtőzött.

Az angol asszonyok azt sem bocsátják meg neki, hogy akkor emberéletem is vitt magával. Lemerült és hódolónak évtizedeken át be kellett érniök azzal, hogy számon tartsák a helyet, ahol majd keresni kell, mert kiemelését senki sem merte nyíltan sürgetni, ugyanabból az okból, melyből annak idejében a veneziai palazzo ducale félben maradt építésének folytatását indítványozni halálbüntetés terhe alatt tiltotta el maga a tanács, ugyanis: a rémséges költség miatt, amibe került volna.

Ennek dacára ma már ott áll az Adelphy-terraceon és finom, karcsú teste fázósan látszik borzongani London ködében.

Epekedve nyúlik az égnek ez a kecses kőszelet, mintha a komor köd fölött napját keresné, melynek forró sugarai alatt kétezer évet élt ifjan és délcegen.

Londoni asszonyok, akik először hozzá vezettek, megvetéssel, majdnem gyűlölettel beszéltek róla, akárcsak egy élő vetélytársról, a horribilis költség miatt, amit felémésztett, amiért oly temérdek kenyeret lehetett volna venni London szegényeinek.

Annak a két londoni asszonynak ez az eleven gyűlölete eszembe juttatta a kétezerötven esztendő előtti római asszonyok gyűlöletét az eleven Cleopatra iránt; aki épen annyi ideje hogy köztük élt Rómában, mint Julius Caesar kedvese, gyermekének anyja és már-már hitvese, mert ezt csak Caesar megöletése gátolta, melyet viszont, ki merem mondani: Caesar e terve siettetett, annyira félelmes hatalom volt akkor ott Cleopatra.

Kelet fényűző királynőjének ez emléke sem tagadja meg úrnőjét, íme kétezer év múltán sem; ma is akkora luxust űz, mely kiveszi a szegények szájából a kenyeret Mily következetes e nagy úrnőnek még emléke is önmagához.

Gondolataim menete már megkezdte útját és önkénytelenül folytatja az összehasonlítást: az a bizarr, elegáns kőszál semmihez sem hasonlít a környezetében; oly idegenül áll ott, hogy láttára első érzésem a sajnálkozás volt és ez feléje vonzott.

A hazájában bizonyosan nem éreztem volna iránta hasonlót.

Idegenül, megértetlenül áll ott, noha finom teste csupa beszédes betű. Annyira vonzott, hogy mindennap meglátogattam. Megmagyarázhatatlan rokonszenvet, sőt rokonságot kezdtem iránta érezni, Shakespeare Cleopatrája révén.

Az én eihagyatottságom is hozzájárult ehhez az érzékenységemhez, aki egyedül bolyongtam London háztengerében.

igen, te csodálatos, bájos idegen, már ismerlek, te az én egyiptomi királynőm vagy! Törékeny, nemes-

vonalú alakod egyetlen vékony kőszál, de telidesteli, szeszélyes és bizarr tirádával, melyek egyenként érthetetlenek nekünk, de íme, pár lépésnyi távolságból nézve, látjuk, mint olvad egybe a sok apró forma egy egész összhangzatos csipkézetté, mely lelket önt a kőbe és értelmet ad neki. Igen, a Cleopatra túje voltaképen az ő saját képe. A belevéselt ezer forma nem darabolja szét lényét, hanem életet önt rá. Ilyen egész és egyöntetű a Cleopatra ezer színben csillogó asszonylelke is, mint ez az egy darabból metszett elegáns obelisz; az ő tettei és beszéde, bármily meglepő és változatos külön-külön, mint e hieroglifek egyenként, egybeolvadva mégis ők teszik ki azt az ellenállhatatlan bűbájos élőlényt, akit Shakespeare utolérhetetlen alkotóereje megteremtett, Cleopatrárt.

Ezer változattal, de ugyanazt hirdeti szóval és tettel: asszony vagyok, az asszonyok legellenállhatatlanabbja!

Az ő lényének is egyetlen nagy alapvonala van, a fenség. Cleopatra mindig királyi. Hisz ez a tulajdonsága is egyike volt ama bűneinek a római főúri társaság szemében, melyet az nem bírt neki megbocsátani. Ezt a nagy tulajdonságát még a fanyar Plutarchos is elismeri, hisz ő írja róla, hogy mikor Antoniusszal halásztak, amit Cleopatra láthatólag unt és Antoniust a horgára lopott beszózott hallal tréfálta meg, az erre kitört nagy kacagás közepette így szólt hozzá: «Tegyük le a horgainkat Imperátor, mi Pharos és Kanopus fejedelmei vagyunk, a te vadászatodnak tárgyai: városok, országok és királyok».

* * *

Úgy tudjuk, hogy Shakespeare csak Plutarchost használta forrásul Cleopatra megírásánál.

Zord egy kútfő, de mely sehol sincs meghamisítva, sehol sincs elferdítve vagy csak kihagyva is belőle, sőt

hűségesen követve; és íme, ebből megszületik a legbájosabb asszony, akit valaha élni láttunk az életben vagy a színpadon. Lehetetlen nem kérdeznünk magunkban: vajjon milyenek alkotta volna meg ugyanaz a költő ugyanazt az asszonyt, ha mindazt tudta volna róla, amit például ma mi megtudhatunk Bernát Dezső könyvéből, aki a máig napvilágra jutott kutatások eredményeit felhasználva, a legszélesebb alapokra fektetve írta meg Cleopatra életét.

Lehetetlen szabadjára nem engednünk a fantáziánkat és nem kíváncsiskodnunk, milyenek, de ugyan milyenek írta volna meg Shakespeare a szép idumeai zsidóleány leányát, korának nemcsak legszebb, de legtökéletesebb asszonyát, ha úgy ismerte volna, mint mi? Meg tudta volna-e úgy szeretni a fejedelmi erényekkel teljes királynőt, mint megszerette a Plutarchosét, akinek oly sokat kellett megbocsátania?

Milyenek került volna ki a keze közül a legműveltebb királyné, aki valamennyi népe küldötteivel, pedig soknyelvű népe volt, mindenikkel a saját nyelvén tolmács nélkül beszélt?

A bölcs politikus, aki testvérei ármánykodása udvara és egész Alexandria gyűlölete és Róma telhetetlensége közepette huszonöt esztendeig megbírt állni trónján?

A bátor ember, aki nem menekül el népe közül, mikor azt a döghalál pusztítja, mint udvarának nagy része, hanem gabonát szerez be messze földről és enni ad nekik.

A művész, aki felépítteti a Caesar által leégetett városrészt nagyszerű könyvtárával és múzeumával együtt, melyeket újra megtölt és felgazdagít.

A bölcs uralkodó, aki számtalanszor építteti újra elpusztult hajóhadát és megtöltvén azokat emberrel, kincscsel, ruházattal és élelmiszerrel, siet velük Antoniusa segítségére.

A pontifex királynő, aki népe vallásának főpapja és Isis istennőjének ruházatában celebrálja a vallási szertartásokat. Mesés kép! Melyet Plutarchos bűnnek, hiúságnak ró fel Cleopatra terhére, holott ő az istennő ruházatát hivatalból öltötte magára.

A hűséges élettárs, aki tizennégy évig szerette Antoniusát; szerette akkor is, mikor ezt tőle elcsábították és összeházasították Rómában a szép és erényes Octaviával; szerette azalatt a három év alatt, melyet az nejével Athénben töltött és leányainak életet adott; szerette diadalában és még inkább bukásában; élete végéig és azon túl a halálban!

Szinte meglepő újabb életíróinak az az egybehangzó bizonyítása, hogy Cleopatra a mi erkölcsi fogalmaink mértékével mérve is jobb volt az akkori római társadalom legtöbb matrónájánál, akikről Seneca azt írja, hogy a házasságtörés nem is tartatott köztük szégyennek, a szüzesség pedig csak a rótságnak bizonyítéka volt. Cleopatra ellenben hűséges élettársa volt Caesarnak, nem úgy mint Pompeia, Caesar második neje, vagy mint Antonius első neje, vagy mint Pompeius harmadik neje, vagy Octavián második neje Scribonia, kik mind sorra megcsalták férjüket. Én nem akarom a mi erkölcsünket úgy dicsérni, mint a pletyka szomszédasszonyok a magukéit: a másik lekisebbitésével, de a rómaiakéhoz sok szó fér; túlságosan tág medret hagytak neki. Maga háromféle házasságkötésük formája is kizárja a mi felfogásunk tisztességét; e három formának elseje, vagyis a legközönségesebb: az egy évi próbaházasságon alapult; a válás pedig, kivált a férj részéről, semmi akadályba sem ütközött, amennyiben a férj megunt felesége holmiját egyszerűen kihordatta a kapu elé. Cató pedig, Brutus apósa, kölcsönadta a magáét Róma egyik leggazdagabb polgárának és ennek halála után jól megajándékozottal! megint visszavette. Ezeket és az ehhez hasonlókat olvasva,

nekem úgy tetszik, mintha abból a híres «római erkölcs»-ből nem is létezett volna több, mint amennyit följegyeztek és mintának ránk hagytak. Ugyanis oly ritkás volt az erényük, hogy valamennyit feljegyezték.

Viszont, ha olvassuk, hogy Cleopatrát ellenségei sem bírták Caesar iránti hűtlenségén kapni a vele Rómában töltött három év alatt — ugyanis Caesar megöletéséig, mely után Cleopatra lopva menekült — és argusszemű gyűlöletükkel sem találtak benne egyéb bünt idegen-valóságú és idegen léténél — akkor el kell hinnünk, hogy Cleopatra nem volt csapodár. Nem is erényét kifogásolták tehát, hanem származását, mert a rómaiak az egész föld kerekességét a római cívisek tulajdonának tekintették s ha valaki más nemzetbeli nőt vett el, úgy *idegent* hozott a közös örökségbe; azután pedig a közvélemény iszonyatosnak, szentségtörésnek tekintette azt, hogy Róma legelőkelőbb családjának, a Gens Júliának feje, a római birodalom korlátlan diktátora, idegen vallású nőt ültessen házi istenei közé.

Még Plutarchos is, aki épen száz évvel született az «asszonyok asszonya» után, a rómaiak komor szemével nézi őt; és ő utána írta meg Shakespeare legbrillánsabb alakját, férfialakjait sem véve ki.

Nem érdekes-e elgondolkodni rajta: hogyan írta volna meg a költők legnagyobbika a legtökéletesebb asszonyt, ha azt a páratlanul gazdag és teljes képet találta volna róla a történelemben, mellyel ma mi bírunk?

Tudta volna-e az erős, hűséges és okos, politikában bölcs, szerelmében megbízható, a földkerekség legműveltebb asszonyát is úgy megszeretni és annyi bájjal felruházni, mint az ő, csupán női tulajdonságaival hódító, csapongó szellemű Cleopatráját? Akihez most vissza kell térnem és nem szabad tovább nézmem a történet lapjain, csak ameddig ő látott, vagyis Plutarchosig.

A történelem Cleopatrája öntudatos nagy uralkodó,

aki Antoniuson, sőt, félig gyermek léte, Caesar felett is uralkodik szellemével. A történelem Cleopatrájának egyetlen indokolatlan íéie maradt feljegyezve, melynek rejtélyét az újabb kutatók sem bírták földéííteni, bár köteteket írtak róla, ez: megfutása Actiumtól hatvan gályájával.

Ebből a bűnéből Cleopatrának alkotja meg Shakespeare egyik legbájosabb jelenetét. Az actiumi futás után találkoznak. Antonius tombol szégyenében és dühét Cleopatrára zúdítja és hogyan fogadja azt szerelmes királynője? Talán mint királynő, mint büszke uralkodó? Ó de-hogy, puha, alázatos és kicsiny szerelme nagyságában ez a nagy királynő Antoniusa keblén, melyhez menekül, melyre rászorítja fejét és úgy kéri, kéri ennek bocsánatát, mondván: «uram, bocsáss meg félénk lobogómnak, nem gondoltam én, hogy te is kövess!» És amily mértékben Antonius tovább szidja, oly mértékben ő tovább könyörög bocsánatért, csak bocsánatért: «ó bocsáss meg és harmadszor is csak: ó bocsáss meg!» Csodálkozunk, hogy Antonius nem bírt kibontakozni puha varázslatából? Képzeli el otthon Rómában, egy szigorú tekintetű hites feleséget, akivel Antonius Cleopatra megalázkodását összehasonlítja. A hites feleségek nagy hibája túlságos kevélységük joaikra, melyről azt képzeli, hogy az elég a boldogsághoz. Ez az elbizakodottságuk különben elég bajt zúdít a fejükre. Mert kevélyekké válnak arra a tiszteletre, melyet nekik férjük mellett feddhetlen erkölcsük biztosít, mintha saját érdemüknek köszönhetnék azt, nem pedig a családjaiknak, mint a neveltetésüket és a hozományukat, melyért, úgy gondolom, csak hálásaknak illene lenniök nem pedig kevélyeknek.

Azonban, ha jobban megnézzük ezt az Actium utáni kevés szavú, igénytelennek látszó jelenetet, látnunk kell, hogy ennek egyéb jelentősége is van, mint csupán a szerelmes asszony bájos megalázkodása. Nekem úgy tetszik, hogy Cleopatra ezen bevallott gyávasága, melyet saját

szájából kell itt meghallanunk, egy hatalmas reflektor fénysugara épen a Cleopatra öngyilkosságának felséges ténye mögé vetítve? Egy káprázatos fénysugár ez, melyet Shakespeare egy-egy homályba állított eseménynek, vagy alakjának háta mögé szokott vetni, hogy az, a kellő időben, teljes plaszticitásában domborodjék ki előttünk.

Shakespeare azt mondatja Cleopatrával, hogy félénk, «bocsáss meg félénk lobogómnak», mondja védelméül, vagyis, hogy ő nem hős; és ezt nekünk Cleopatra vallo-másából tudomásul kell vennünk, hogy megértsük — öngyilkosságát. Meg kell értenünk, hogy Cleopatra lelke nincs megedzve a halál elfogadására «a hős római erkölcs szerint», mely mondással később halni indul, hanem a halál neki áldozat, melytől irtózik; csakhogy még annál is inkább irtózik az aljastól, a rúttól, a Rómába való hurcoltatástól.

Cleopatra alapvonása a fenség és a szépnék kultusza és mikor a sors meg akarja alázni és rútbá belekényszeríteni, nagyszerűen föléje emelkedik sorsának és bemenekül előle a legszörnyűbb isten országába, a halál fel nem nyitható rettenetes kapuján át; melytől pedig bizonynyal senki sem iszonyodott jobban nálánál; mert a halál nem minden ember számára egy és ugyanaz, mikor szembe nézünk vele. Mert például: mi egy keresztény mártír elragadtatott halála a pogány Cleopatra öngyilkosságához hasonlítva? Az a mártír a mennybéli üdvösséget reményli a halál után; Cleopatra a földi mennyországot dobja el magától a rúttól való iszonyatában.

Ma úgy fejeznék ki, hogy az esztétikai érzéke kergette halálba.

Nézzük csak sorra Cleopatra bűneit, melyekkel hideg szívű Plutarchosa nem fukarkodott feljegyzéseinél. Szerinte a szép királynő először is fölöttebb kacéran viselkedett Antoniusszal. Shakespeare nem tagadja ezt el; valamint hogy *végig* híven követi Plutarchost, ennek

egyetlen jelzőoszlopát sem szöki át, hanem valamennyinek a közét kitölti pezsgő friss étellel. Azért hogy Shakespeare híven követte Antonius és Cleopatra megalkotásában Plutarchost, még inkább kell csodálnunk az ő diadalmos művészetét, mert itt magával az étellel kellett felvennie a versenyt; és ő, mintha csak egy festett virágos kertet kapott volna a kezébe és azt varázsvesszejével megérintené, mire a kert megelevenedik, a lomb hajlongva susog a friss szellő sugallatától, a virágok száz színben ragyognak és illatukkal magukhoz csábítják a libegő lepkéket; a nap süt és a madarak énekelnek és emberek örülnek benne az életnek. Ehhez hasonló csoda ment végbe Antonius és Cleopatra történetével Shakespeare érintésére.

Az az egész darab történelem egyszerűen mindenestül feltámad előttünk, lélegzik, jár, kél szárazon és tengereken, szeret és gyűlöl, harcol és vigad, él és hal az eleven földön, az eleven levegőben.

A bűbajos királynő egyetlen bűnét sem mellőzte Shakespeare az ő Cleopatrája jelleméből; sőt, mintha azt határozta volna magában, hogy megtréfálja a világot és a legbájosabb asszony-jellemet annak csupa hibáiból alkotja meg — és csakugyan megcselekedte.

Mert nézzük végig Cleopatra bűneinek sorát: Gyávaságról már szóltam; annak köszönhetjük egyik meghatározó szépségű jelenetét, Cleopatra megalázkodását.

Következik kacérsága, melyet Plutarchos hangsúlyoz. Ebben az elemében vezeti elénk Shakespeare a «bűv királynőt», aki azzal kezdi meg előttünk életét, hogy mindjárt az első felvonás első és harmadik jelenetében kacérságának olyan szellemi tűzjátékával borítja el Antonius, hogy az majd boszankodik, majd bocsánatért eseng, majd védekezik, fenyegetődzik és végül — ölébe kapja az ellenállhatatlant, mi pedig nevetünk és azt gondoljuk magunkban: nagyon szeretheti ez az asszony azt a férfit, akiért szelleme összes fegyvereit kiköszörüli és harcba viszi.

A legszellemesebb leckét kapják itt a szerelmes asszonyok, akik nem akarják magukat meguntatni férjükkel; mert mikor a jó Carmian, Cleopatra hűséges udvarhölgye, megijedve attól, hogy úrnője messze megy Antonius kínzásában, ezt erre figyelmezteti, Cleopatra csodálkozva kérdi tőle: «Többet mit tegyek?» «Engedj neki, ne ellenkezz vele» — feleli Carmian. — «Bolond tanács, úgy elveszítem őt!» — mondja Cleopatra komoly meggyőződéssel. — íme, erre tanít bennünket, asszonyokat, a legnagyobb emberismerő Shakespeare. Kétségtelen tehát, hogy Cleopatra e vétke szerelméből táplálkozik.

Nézzük tovább, mit épített a bűvös Prospero Cleopatra féltékenységére.

Ebből a bűnéből született meg az a jelenet, mely a színpadi művészet káprázatos csodája! A hírnökkel való jelenet ez, aki Antonius házassága híret hozza. Látni képelem Shakespearet, mikor ezt a jelenetet írja a saját mulatságára és szép dióbarna szemei nevetnek hozzá. Ez a jelenet több mint tökéletes, mert a tökéletesen felül oly meglepő fordulatokkal gazdag, hogy a szívünk meg-megdobban a váratlan gyönyörűségektől, melyek mint egy nagyszerű tűzijáték meglepetései kápráztatnak bennünket.

Megelevenítése ez a szerelmében csalódott, szenvedélyes, büszke asszony lelke viharának. Ó, nem is tűzijátékhoz, de a természet egy eleven viharához kell Cleopatra e lelki állapotait hasonlítanom. Vihart mondom, de az első szellő lágy mozdulatától, melytől a falevél még csak meglibbenik — a szél süvítésén — mennydörgésen és villámok cikázásán végig, az égi tájakon tovagördülő és lassankint elhaló morajon át a zápor megcsendesedtéig, az eső elálltáig, végül a szivárvány kimosolygásáig, egy lélek viharának egész skáláját éljük itt át két jelenetben; mert ez oly egyszerűen, oly természetesen keletkezik, növekszik óriássá és hangzik el, hogy csak mikor már el-

vonult előttünk, kezdünk eszmélni arra, hogy csudát éltünk át. Megdöbbenő az asszonyi szívnek ez az abszolút ismerete és annak ily játszi könnyűséggel való megelevenítése. Azonban ez nemcsak egy asszonyi lélek, hanem ez Cleopatra egyéni lelke, mely itt él a szemünk előtt! Cleopatrának összes tulajdonságai megnyilatkoznak ebben az egy jelenetben; viszont ez a jelenet az ő, tisztán egyéni tulajdonságain épül fel. Távollévő Antoniusa után epekedik, mikor attól hírnök érkezik; örömmé! szokik íel fekhelyéről, hogy az híreit sóvárgó «fülébe öntse», de már első kérdése után felleg suhan át homlokán és szíve nagyot dobban, mert noha a hírnök azt válaszolja, hogy Antonius «jól van», de Cleopatra vést sejt annak arcából, melyet ki is mond: «de arcod nem mutat jót» és hangját rövidesen elkapdossa, hogy amaz egy pillanatot se veszítsen a cáfolattal, melyre még biztosan számít, — de amint erre a szolga csak némi ijedt tekintetével válaszol, már a feje fölött érzi a csapást, megnémul, nyelve kiszárad, nyitott szájjal piheg; a legrosszabb, a legnagyobb csapás előérzete nyilalik át mellén, Antonius halálhírétől remeg, mert nem hiszi, hogy ennél nagyobb fájdalom is érheti; végre félig alétan, hangtalanul, mintha csupán a szája mozdulna, szólani kezd: «meghalt Antonius? Ha ezt hozod, megölted asszonyod, silány rab» — ebben benne foglaltatik rémületének tiltakozása, melynek királyi hatalmával súlyt kíván adni gyermekes meggondolatlanságában, mintha azt akarná mondani: csak nem mer az Isten egy királynőnek ekkora kint okozni és te nyomorult féreg, azt nekem hírül hozni?! A hírnök tagadására végre ismét szabadon kering, fölnevet, fölujjong és már teli marokkal készül annak ölébe szórni az aranyat, mikor egy «de» szócska megrezzenti szemét és kinyújtott karjait, megáll és vár, de most kíváncsi bámulattal, mely azt mondja: «mi csapás érhetne engem Antonius halálán kívül?» — most már gyorsan, lihegve, szaggatott szavakban lökőd-

nek ki szájából parancsai, hogy mondjon el mindent, amit hozott, «jót, rosszat egyaránt». «Antonius megnősült» szól a hír; tágra nyitott szemmel, értelmetlenül néz maga elé, azután asszonyaira, mikor pedig a szünet alatt a szolgálta ismétli: «Octaviát elvette asszonyom», akkor Carmian karjaiba alél, elhaló hangon susogja, mint aki halálát érzi: «Carmian, nézd, sápadok»; a következő pillanatban azonban megéri sorsát, melynek kínja megrohanja büszke lelkét, fájdalma és szégyene összezsap és tumboló dühben tör ki, mely annyira elvakítja, hogy kínja közvetlen okozóját, a hírnököt, megtépi és megrugdalja, mint ahogy a gyermek a forró levest leveri maga elől az asztalról, mert megégette a száját. Miután a nyomorult hírnököt kiteszkolták a szeme elől, zokogó, keserves sírás szakad fel a melléből, mely lecsillapítja annyira, hogy végre beszélni akar szerencsétlenségéről, többet, mindent akar tudni Antonius házasságának körülményeiről, főképen pedig annak nejről. Jelentik neki, hogy a szolgálta nem mer szeme elé kerülni; mire eszmélni kezd tetteire — és itt következik az az elragadóan bájos fordulat, hogy — megszégyenli magát elkövetett durvaságáért és a hatalmas uralkodó, akit semmi külső korlát nem gátol tetteiben és azért minden lelki mozzanata felszínre is kerül és kifejezésre jut, most, féltékenységi paroxizmusa csillapultával, mikor fájdalma utolsó könnycseppjei még pilláin rezegnek, azonnal kimondja magára az ítéletet: «e kéz silány volt, hogy alábbvalót ütött magánál». Mily gyönyörűen világosodik meg ez *egy* mondattal Cleopatra veleszületett felségérzete és kiművelt szépérzéke! Olyan rútnak látja a durvaságot, hogy azonnal megbünteti érte saját magát. Ebből látjuk, hogy méltóságérzete volt lelkének alapvonása, mely cselekedeteinek mindvégig törvényt szabott. Disztingvált ízlésű úrnő volt ez a pogány királynő — mondanák róla ma, ellentétben az angol Erzsébettel, aki ezerhatszáz évvel utána, művelt, keresztény korban élt, de

az ehhez hasonló, magáról való megfélekedzéseiért sohasem lett magának szemrehányást.

Nem is valószínűtlen, hogy Cleopatra e nőies, finom önkritikájával Shakespeare nem-e épen saját nagy Erzsébetjüket leckézteti meg egy csipetet?

De kövessük tovább e páratlan jelenet csodás, természetesen egymásból születő változásait, melyhez hasonlót nem találunk a világirodalomban. Megbizonyosodván Antonius házasságáról, lehetetlen kínjában asszonybűszkesége kísérti meg felülkerekedni: «Ej, hát hadd vesztsem el» — mondja egy pillanatnyi daccal, de tüstént megbánja ezt, mintha vétkezett volna Antonius ellen, fölsír: «Ne Carmian, ne! Bár Gorgont mutasson egy oldalon, de Mars a másikon! Vigyetek, elájulok.»

És itt tartom kötelességemnek kimondani azt, hogy mekkora vétségnek tekintem Shakespeare ellen, az ő változásainak összevonását, amivel őt korrigálni akarják professzionátus színházi férfiak.

Fel kell tennünk Shakespeare-ről, hogy *tudta*, miért osztja változásokra szindarabjait. Azok a változások az ő művészetét szolgálják épen úgy, mint embereinek tettei és szavai; azok a változások *érlelik* nekünk a cselekményt időben, és távlatot engednek neki térben. Azokat összevonni annyi, mint elvenni az élettől a levegőt, a mozgástól a teret. Példa rá Cleopatra e momentuma, melyhez elérkeztünk. Shakespeare itt szünetet enged neki, hogy kisírja magát és új erőre kapjon. Három, négy kis változás is közéje esik az elmúlt és a következő jelenetének, melyek alatt ő is, mi is fellelegzünk a csapástól, mely szívét érte; és megértjük, hogy ez alatt erőt bir gyűjteni ahhoz, hogy sorsával szembe nézzen és összemérje fegyvereit az ellenségével.

Ezek alatt a szünetek alatt a színésznek tovább kell élnie a szerepét a kulisszák mögött is.

A következő jelenetet, mely az előbbit kiegészíti és

befejezi, a humor fölényes bája dominálja, melyben Cleopatra oly örömet enged át magát a szerelem bolondjával, elbizakodása magában hordván egyúttal büntetését is, a nevetségességet. De amint kérdéseire egyre kielégítőbb, kedvérevalóbb válaszokat kap a hírnöktől, azon mértékben visszatér Önbizalma — melyet különben a jövőendő teljesen be is igazol — arca minden felelet után derültebb, hangja biztosabb lesz és mikorra azt hiszi, hogy megmérte vetélytársát: részenként fölemelkedik, kinyúl, mint egy szép párdúc, támadásra készen.

A vihar elvonult.

Ennek a jelenetnek természetessége, igazsága megdöbbentő, szépsége pedig elragadó.

A lélek gyönyörű viharának ezt a páratlan skáláját éli le előttünk Cleopatra egyetlen szökés, egyetlen hézag nélkül az átmenetekben! Valóban, nem tudom mihez bírnam hasonlítani a természet e tökéletes meglopását és fixírozását, tollal és tintával leírt betűk segítségével, ha nem a XX-ik században élnénk és nem ismerném a kinematográf titkát; amint ez a fényképező csoda tízezer mozdatlan képből ad egyetlen eleven jelenetet, olyan hézag-talanul fotografálta Shakespeare lángesze napjának fényénél a Cleopatra lelkét és nekünk csak pörgetnünk kell a lapjait, hogy a Nilus bűvös királynője megelevenedjék előttünk és újra élje eseményekkel telt fejedelmi életét és előttünk haljon felmagasztosult lélekkel magasztos halált.

Mert ez a haláljelenet az, mely egyedül múlja felül a legszebbet, melyet most láttunk. Olyan az a végjelenet, mintha a költőfejedelem önmagával kelt volna versenyre és túlszárnyalta volna a legszebbet, a legfelségesebbet!

Hátra van Cleopatra legnagyobb bűne — Plutarchos szemében: szerelme Antonius iránt. Shakespeare nem is tudta, hogy Cleopatra már tizenkét esztendő korában ismerte Antonius, Zsidóországban, a Gabinius táborában, Jeruzsálem bevételénél, ahol Antonius akkor mint 28 éves

ifjú első hőstetteit vitte véghez és a római hadak legünnepeltebb hőse volt; mégis úgy festi szerelmüket, mintha tudta volna, hogy az már Cleopatra gyermekkorában fakadt és egész életét betöltendő volt.

Úgy írta meg szerelmüket, mint életük egyetlen nagy szerelmét. És az is volt.

Cleopatrát tizenhat esztendőskorában a fáraók őszokása szerint összeházasították testvérével, a tizennégyesztendőskorú Ptolomeussal; Cleopatra, szerencséjére, nem ilyen testvéri nászból származott, hanem atyjának Auletesnek második házasságából született, a gyönyörű iduméai zsidóleánytól, Antipaternek egy húgától, akivel Auletes-Ptolomeus sok utazásai egyikén ismerkedett meg és mint feleségét vitte haza Alexandriába. Ennek a szerelmi házasságnak volt elsőszülötte a lángeszű Cleopatra; atyjának kedvence, akit már kicsiny korában magával vezetett tudósai közé Alexandria nagyszerű könyvtárába és művészei közé világhírű múzeumába, valamint gyakori utazásaira. Ezzel a férj-öccsel, aki csakhamar életét veszítette a csatatéren — épen a Cleopatra ellen való harcban — a leghevesebb gyűlölködésben éltek az uralkodás elsőbbségéért.

Ezen kis testvér-férj halála után ültette vissza Cleopatrát Julius Caesar atyái trónusába és világhatalmával abban megtartotta. Caesar ekkor ötvenkét éves volt. Négy évig, egész haláláig bírta Cleopatrát, gyermekének atyja volt, akit Caesarionnak nevezett, mindkettőjüket Rómába vitte és magánál tartotta három évig s csak halála gátolta meg abban, hogy Cleopatrát feleségül nem vette.

A mai keresztényi erkölcsök törvényei alatt kisebb okért is látunk királyleányokat áldozatul esni és nem is épen Caesarok ölébe.

Antoniusszal huszonnégy esztendőskorában találkozott újra Cleopatra és szerette tizennégy éven keresztül, mindkettőjük haláláig. És szerette — szerette az ő Anto-

niusát oly gyönyörűen, hogy annak közben történt házassága alatt is, az egész három éven át, míg az Octaviával Athénben élt, hajókkal és pénzzel segítette; szerette oly nagyszerűen, hogy nevével az ajkán halt meg!

Élete nagy szerelme volt Antonius. Az igazi szerelme volt. Azért, hogy Cleopatrát nem érte az a szerencse, hogy utolsó szerelme az első, az egyetlen lehetett volna, kisebb értékű-e azért ez az izzó, halálos szerelem? Vájjon minden igaz szerelem elsőnek találta meg az «igaziját?» Hogyan mondja Petőfi, akit pedig senkisémmé vádolhat sem erkölcstelenséggel, sem léhasággal: «Ahány leány előtt letérdeltem, mindegyikről azt hittem, hogy *te* vagy!» És Romeo nem-e hitte Júliája előtt, akiért meghalt, hogy igazi szerelme Bianka volt?

Minden érzés erő bennünk; ami pedig erő a lelkünkben, az a lelkünk kincse. Annyit érzünk, amennyit érezni bírunk; az érzésünk az értékünk. Ha én nagyon tudok szeretni, akkor én nagyon gazdag vagyok! És ha nekem van egy láda kincsem, ha az valódi kincs, ha rubintjaim és gyémántjaim igazi rubintok és gyémántok, akkor azok elseje, amit elajándékozok, csak olyan értékes, mint az utolsó darab, amit odaadok. Azért, hogy Cleopatra utolsó kincseit szórta Antoniusára, nem adott neki értéktelenebbet, mintha sorsuk elsőkül vezette volna egymás karjaiba.

Hinnünk kell Cleopatra szerelmében, melyet halála percében pecsétel meg, hiszen Antoniusa magasztalásával hunyja le örökre szemét. Mikor a rettenetes eleven mérget, a viperát, már keblére csúsztatta, akkor sem a halál iszonyára gondol, hanem Antoniusat dicsőíti, mintha megdicsőülne önmaga is és glóriát sző szép pogány feje körül!

Gyönyörű az a szerelem, melyet egyszer sem tagadnak meg, ezer viszontagság dacára sem.

Cleopatra szerelme úgy áll előttem lepletenül, tettezés, titkolódzás és hazugság nélkül, őszinte pompájában,

mint egy szép, meztelen Vénusz-szobor, anélkül a bizonyos kézmozdulat nélkül, mely mintha kísérlet akarna lenni arra nézve, hogy a természetre szégyenkezéssel rápirítsunk. A szerelemnek gyönyörű szobra a Cleopatra szerelme, anélkül a kézmozdulat nélkül, mely már a szobrászművészetben is hanyatlást jelent. A Medici Vénus kézmozdulata hamis hang a művészet isteni harmóniájában, mert már hiányzik belőle a természet bájos önfeledtsége és makulátlan tisztasága.

Cleopatrának szépérzéke a morálja.

A szépnek kultusza természetévé vált és fölülemelte az aljason.

Fenséges, páratlanul gyönyörű halálából is megláthatjuk, mily szépen kellett élnie.

A szépség nélkülözhetlensége az az előkelő vonás jellemében, melybe az apró, kecses hieroglifek, lelkének játszi megnyilatkozásai, belevésvék.

És amint Cleopatra ment minden aljastól, ép úgy nincs benne semmi szentimentális; ennek hiánya teszi őt oly életteljessé és üdévé, mint egy virágos kert a hajnali harmatban.

Gyönyörűséggel kísérik Cleopatrát haláláig, de gyönyörűségünk csak itt válik teljessé. Halálába mindnyájan szívesen belenyugszunk. És mikor az betellik, érezzük, hogy megtörtént, ami mindnyájunkat kielégít. Attól kezdve, hogy halálra határozta magát, csupa derű és nyugalom a lelke, már csak előrement Antoniusát látja, ő hozzá beszél és őt magasztalja. Még fejedelmi jelvényeit kéri, koronáját és palástját, miket magára ölt, mintha újra a Cydnusra készülne, hogy Antoniussal találkozzék és csakugyan igazi diadalútjára készül!

Királyi pompájában, koronájával a fején, derült nyugalommal hal meg ez a királyi lény, megszágyenítve

ellenségeit, meg a sorsot is, mely még egy utolsó csapást, a megaláztatást készítette számára; de amit ő már csak egy gúnymosolyra méltat.

Az ő kihűlő ajkáról átvesszük ezt a mosolyt mi, akik a belépő Caesar-Octavianus csalódásának tanúi vagyunk, aki a halott Cleopatrárt nem viheti láncokon diadalszekere után, a római csőcselék ujjongásai közt.

Ime az asszony, akit Shakespeare csupa hibából és vétkekből összeróva kapott Plutarchostól és e hibák és vétkek egyikét sem hallgatta el.

Cleopatra úgy hal meg saját királyi akaratából, mint a pompás phönix-madár, mely a rege szerint tetszése szerint képes újjá születni.

Cleopatra valóban képes e csodát véghezvinni, mert ő mindannyiszor újra fog születni, valahányszor és valameddig lesz emberi szellem, mely megértésével feltámasztja.

Eszerint pedig még élni fog még azután is, mikor gránitba vésett képmása már rég elporlott ott a Themse ködös partján.

EGY SZÍNÉSZLÉLEK.

Kis hajómat vízre bocsátandó, építék neki egy csipet talpat, melyről leszalasztom az eleven árra, az emberek kezébe, hadd ússzon, ha, életrevaló. A fáját a magam erdejéből vágtam: kíváncsiságomból és őszinteségemből. Az utóbbit mostanában már kizárólag a magam használatára tartogatom; magamnak faricsgálok belőle hol szerszámot, hol játékszert.

A színészlélek ennek a kettőnek az összetételéből született. «Tárva az ajtó, kihül a szoba», szokta szememre vetni az apám gyermekkoromban, belém nem fojtható őszinteségem miatt, mely akkor is ömlött a számból, mikor senki sem kérdezett. Ez a hajlamom okozott legtöbb galibát életemben, de levetközni azért nem bírtam; azonban az apámnak sem volt igaza, mert minél többet beszéltem, annál több mondani valóm maradt, a szobám pedig nem hűlt ki tőle, sőt ellenkezőleg, nem egyszer ugyancsak befűtöttem vele magamnak.

Kíváncsiságom még fékezhetlenebb. Nem tudom, miért mondják, nem illik kíváncsinak lenni? Ezt bizonyosan azok találták ki, akik nem tudtak a hozzájuk intézett kérdésekre megfelelni. Én mindig, mindenre kíváncsi vagyok; egyetlenegy dolgot kivéve, a többire mindre kíváncsi vagyok, a suszterinasok marakodása és a viceházmesterné sivalkodása okától kezdve, egész addig, hogy: miért látjuk félkörűnek a szivárványt? És miután csak egyetlenegy az, amire nem vagyok kíváncsi, tehát azt könnyebb megmondani: nem bírok kíváncsi lenni arra,

hogy mit beszélnek a királyok nyilvános alkalmakkor. Ez egyen kívül mindenre kíváncsi vagyok; amit látok és hallok, azért mert látom és hallok, amit nem látok és nem hallok, azért mert nem látom és nem hallok. Hogyne lettem volna kíváncsi végre saját magamra is. Különös, hogy: «végre!», hogy az ember az egész látható világot megbámulja előbb maga körül és csak azután fordítja tekintetét saját magába. Olyan emberről beszélek, mint magam vagyok, akit nem irányítottak és nem neveltek tanítók. Ezt e rövid csevegés folyamán még többször leszek kénytelen elmondani. Lehet, hogy akit bölcsök vezetnek, azok bölcsen, először is Plató tanítását fogadják meg.

Végre azonban én is gombostűre tűztem a lelkemet, mint a gyermek a lepkét és megpörgettem a szemem előtt. Amit észre bírtam venni rajta, azt lerajzoltam másik tulajdonságommal: nem himező-hámozó őszinteséggel; és közreadom ugyancsak két okból, először: mert egy lélek élete, bárkié, mindig érdekes, tudom magamról, milyen örömet olvasom én a másokét, másodszer, mert úgy látom, hogy színész szemével nézve, segítségére lehet küzdő, törekvő ifjú pályatársaimnak saját lelkük keresésében. A leírás végén látom magam is, hogy egészen sajátos színészlélek ez az enyim.

Hogy szerepeim tanulásának megfigyelésével kezdem, az nem véletlen, és ha két szóval elmondom a történetét, azért teszem, hogy hálámat rójjam le a dolgozat keresztapja, Ruttkai György dr. iránt és egyúttal ő neki ajánljam, mint aki egy röpke találkozásunk alkalmával kiváltotta belőlem ezzel a kérdésével: «Mondja el, kérem, hogyan tanulja a szerepeit»? Mindaz, amit leírtam, úgy vélem, hozzátartozik a felelethez.

De tulajdonképpen csak a hangszert mutathatom meg, amelyen szerepeimet eljátszom, — a lelkemet. Magáról a tanulásról édeskeveset mondhatok, mert hiszen

az misztérium. Azonban megkísértem, miután magamat is érdekel: hogyan is tanulok én?

Először is azt kell tudni, hogy az előadott érzések frissesége, közvetlensége az, amivel a színész elsősorban tartozik a közönségnek, aki illúzióért, csalódásért jön a színházba, különben elolvashatná a színdarabokat odahaza.

Az ábécéje tehát a színészetnek, hogy a színdarab a színész szájából úgy hangozzék, mintha az először érezné, amit mond és először ejtené ki.

A szöveg átérésének és elmondásának ebből a többé-kevésbé való frissességéből áll a többé-kevésbé való jó színészet.

A szöveg átérésének első benyomását megőrizni megkopás nélkül, — az a tehetség. Mikor én még csak öntudatlanul, érzés után tanultam a szerepeimet, már akkor is elbújtam és bezárkóztam velük, mint legnagyobb titkossal.

A darab első elolvasása alatt megy végbe a misztérium; az összeforrás, az egygyválás.

Annyira titokzatos, mindig kívánatos édes órák azok, melyek alatt én egy új szereppel először vagyok egyedül, olyan friss, új lelki életet érzek azalatt, mintha olyankor mindig egy új lelkem születnék, valami csodálatos, nagy lelki hullámozás megy odabenn végbe, olyasmi, amitől most is, mikor számot akarok adni róla, hogyan tanulom a szerepeimet, előnt a hőség és az arcomba szökik a vér! Mintha legbelsőbb titkomért faggatna valaki, most, mikor el akarom mondani, hogyan tanulok. De a rákövetkező érzésem az, hogy magamat is érdekel, hogyan is tanulok tehát?

Mert ez annyira egyéni, hogy csakis magamról beszélhetek.

Nos, megkísértem öntudatosan beszámolni erről a csodálatos procedúráról, erről a bennem végbemenő titkos recepcióról; és, ami a legfontosabb, a szerep rám tett első hatásának fixírozásáról, megrögzítéséről.

Ez, amint látom, úgy történik, hogy a belém vetített, lelkekkel fölfogott képet, vagyis emberi alakot, egyszerre, vehemensen átfogom egész naivságommal annyira, hogy úgy érzem, hogy ő az én, vagy én az ő. Ez a gyermekes komolyság képezi az én fölfogásom érzékenységének azt a burkolatát, melyet a villamos huzalon a selyem, gyanta és egyéb izoláló tényezők képviselnek. Valamint ezek a jó elszigetelő képességgel bíró eszközök megóvják az érzékeny villamos vezetéket profán hatásoktól és képessé teszik arra, hogy a kellő ponton és időben elevenedjék csak meg, azon módon ölelem én át az első olvasás alatt előttem termett alakot egész szívemmel, szívem egész erejével és úgy őrzöm annak elevenességét, mint anya a gyermekéét, hogy az megszületéséig, a színpadon, semmit ne veszítsen a rám tett első benyomás életrealitásából. Azaz a tanulás és próbák alatt, sokszori elmondás után el ne fásuljak, közönyössé ne váljak iránta, mint aki már úgyis untig tudja, mit mond a vele játszó és ő mit fog arra felelni. Így kell ennek történni mással is, honnan venné különben a színész azt a szellemi trambulint, melynek segítségével például egy nagy indulatok által már fölkorbácsolt jelenet kellős közepébe, mondjuk egy tragédia harmadik vagy negyedik fölvonásában, a holt színpalak mögül lobogó vérrel, följajzott lélekkel, vihar módjára képes betoppanni?

Az első olvasás alatt az Íróval együtt haladunk, messziről szaladunk neki a kavargó forgatagnak, tehát könnyű lihegve beleugranunk a magasan csapkodó szenvedélyek árájába, de ha azt a hangot, azt az érzést, mely az indulatot szüli, nem rögzítjük a vérünkbe eleven korban, akkor a próbák alatt megkopik és akkor honnan vesszük minden egyes játék alkalmával azt a szellemi és izomi feszültséget, mely nyilunkat minden játék alatt ugyanazon távolságra bírja kilőni.

Úgy kell tehát a szerepemet mondanom, mintha a

velem beszélő szavait először hallanám és minden alkalommal — ha századszor játszom is a szerepet — először felelnék rájuk.

A tanulás nyomait kell eltüntetni.

Az első olvasás érzéseit mohón szívja be a lelkem és az olvasás végével előttem megjelent alakba beleilleszti és összehangolja annak cselekedeteivel, korával, társadalmi helyzetével, megidézi és meghatározza külső formáját, mozgást ad rá és ruházatot és ezután kezdem meg a szavak tanulását.

Csak azután, miután ábrázolandó emberemet színről-színre, elevenen látom magam előtt. De milyen kelletlen meglepetés ér most! Minden alkalommal ugyanaz. A közel látott alak eltávolodik tőlem. Mintha a hangom elijesztené. Nem ilyennek láttam. Nem ilyennek hallottam a hangját képzeletben.

Hová lett az én kész emberem?

Megszáll az ijedtség. A kikerülhetetlen kishitűség, lehangoltság.

Félve nyúlok megint hozzá. Félve nézek megint a szemébe, mint olyan embernek, akiről azt hiszem, hogy nem szeret.

Próbálgatom megközelíteni az elejéről, a végéről, a közepéről, mint ahogy bizonyos japáni művészek a mada-raikat rajzolják: egyik a lábán kezdi el, másik a csőrínél fogva, és ahol meg bírom ragadni, onnan indulok el rajta és ahhoz a megértett momentumhoz hangolom az egész lelkét.

Mert bármennyire kész képzeletben az alakom, keservesen engedelmeskedik ám az anyag! Ha a szobrásznak, festőnek, zenésznek «hosszú az út a fejtől a kézиг», mily hosszúnak találom az agytól a nyelvig, melyen keresztül alakjaim a színpadon megszületnek!

Pedig, ugyebár, úgy tetszik, hogy az ember készen kapja őket alkotójuktól, az írótól; ez úgy is van; de

hátra van a küzdelem, úgyszólván a birkózás az eljátszandó ember és a színész egyénisége között. Az ember lényé néha sok, néha kevés egy-egy szerepéhez. Ritkán illenek egyszerre együvé. Néha úgy érzem, lábam kilóg egy szerepből, máskor pedig attól félek, hogy nincs elég lelkem kitölteni annak minden porcikáját, hogy meglevevenedjék.

Ilyenkor megszáll az a félelem, amelyhez hasonlót a legutóbbi délsarki kutatók érezhettek, akik léghajót is vittek magukkal, a megtöltésére szánt gázt pedig több tubusban vitték a hajójukon; mikor azonban ott a roppant jégvilágban föl akartak szállni, íme, a kiszámított mennyiségű tubusok tartalmától nem dagadtak ki a gömb oldalai és ők aggodalmasan nyúltak a tartalék-tubusokhoz és azok tartalmát is egyiket a másik után kénytelenek voltak belebocsátani, míg végre gömbjük minden ránca csakugyan kisimult és léghajójuk neve, az Éva minden betűje, ott reszketett a duzzadó selyemfalon. E férfiak kiállott aggodalmához hasonló sok esetben az én félelmem, hogy kibírom-e tölteni étellel az előttem fekvő irott embert?

Természetes, hogy minél inkább megközelíti a szerep lelkülete a színész egyéniségét, annál «jobb szerepe» lesz az neki. Azok a színésznek a legjobb szerepei, amelyekkel tulajdonképpen dolga sincs, csak magára veszi, mint a rászabott ruhát. Azért már félsiker a helyes szereposztás: Nem beszélek a színészre írt szerepekről, a gombhoz varrott kabátról, mert az nem jóhiszemű föladat, nem őszinte munka, sem az író, sem a színész részéről. Minél nagyobb a színész általános műveltsége, annál könnyebb a munkája egyes szerepeivel. Színészi körökben szeretnek erre — még mindig — egy-két vad zseni példájával rácáfolni. A nagy Szathmáryné idézgetik mint ilyet, aki azzal dicsekedett öregségére, hogy ő is játszotta Shakespeare Stuart Máriaját* Szathmáryné komika volt

* Shakespeare ugyanis sohasem írt olyan darabot.

és színészi erejét egyéniségében viselte. Nappal is az volt, ami a színpadon és a színpadon sem tudott más lenni, mint ami az életben volt. Ez nem elég a színészethez.

Virághoz hasonlítottam egyszer a szerep születését, melynek, ha műveltségéből jókora melegágyat vetünk, a magja pedig, a tehetség, megvan, kinyílása már önkénytelén.

De hogyan lehetne például történelmi alakokat a történelemnek nemcsak ismerete, de teljes átérzése nélkül formába önteni? Sehogly.

Az olyan alakítás csak sötétben való tapogatódzás; a sötétben pedig a legbátrabb ember sem mer nagyot ugrani, nehogy nagyot bukják. A legtehetségesebb színész sem merhet tudás nélkül nagyot, nehogy nagy hibát ejtsen. És marad a közepes előadáson alul, csalva magát és a közönségét.

Én a magam részére Petőfi «Színész dalát» tízparancsolatnak tűztem magam elé még gyermeklélekkel és ahhoz szabtam az életemet. (Nem újkeletű hódolat ez.)

«Minden művészetek fején a korona a mi művésztünk.» Ezt ő akkor hitte, mikor mondta, mert érezte, hogy mennyifélét kellene a jó színésznek tudni. És ez így is van. A színésznek valamennyi művészetre szüksége van és a valamire való színész meg is lopja valamennyit, mint a méh a mezők valamennyi virágát.

De mikor én azt a szárnyas, büszke mondást a zászlómra írtam, szentírásnak tartottam, hozzá szabtam az életemet, nem csoda hát, hogy annak javarésze magammal való örökös harc és elégedetlenséggel folyt le.

Tökéletes akartam lenni és mindent akartam tudni.

Wilde Oszkár azt mondja megrendítő «De profundis»-ában: Az emberek olyanok, akárcsak a kis bögrék meg a nagy bögrék: némelyik megtelik tíz éves korában

és többé egy csöpp sem fér bele az égi tudásból, más pedig vénségéig szüretel.

Csakhogy minél több zárhoz szerzi meg az ember a tudás kulcsát, azokon túl csak újabb zárrakra bukkan. Minél több ablakot nyitok a lelkemen, azokon keresztül csak még távolabbi, még kívánatosabb tájakat pillantok meg, melyek tudvágyamat sarkantyúzzák.

Ámbár a színész az ő szükséges tudáskészletét a leg-hosszabb életkor alatt sem bírná beszerezni, ha nem világítaná meg útját az a bizonyos hatványozott tűz, melyből többet kellett kapnia, mint éppen csak a teste gépezetének befűtésére valót, ha nem vezetné az az erő, melyből ő benne napról-napra többnek kell megteremni, mint abban a felebarátunkban, aki például kaszál-kapál, — az Isten áldja meg! — igenis az az okos erő, mely mindenből, ami útjába esik, éppen azt válogatja ki, amire neki szüksége van, s ami nem egyéb, mint a tehetség. «Magvában él, hogy milyen formát öltjön», mondja Schiller: a tehetség az a mag, mely ésszel és hajlammal bir és megválasztja a maga formáját.

Ez a csodaszármazású kis láng, a tehetség vezérli a művészt; de ha a tehetséget nagy műveltséggel körül nem abroncsoljuk, hogy az intuícióból biztos tudás váljék, akkor a tehetség sziporkázik, sustorog, tévelyeg, kilobban és kialszik, mint a tűzijáték. Csak játékra volt jó.

Miből álljon mégis az a tudás, amit egy tragikai színész számára nélkülözhetetlenek tartok?

Mert van egy-két szerepkör, amelyre csak rá kell «teremni». Ezek az efemer szerepkörök, melyek külső megjelenéshez vannak kötve és azzal együtt múlnak is el. A művészet felé törtető színész azonban nagyobb darab földet művel ennél, valamint tovább is marad a cselekvés terén. Tovább marad a fölszínen.

Azért első sorban történelmi alakjaival és azok kör-

nyezetével kell kézfogásnyi közelségre jutnia. Nem kevésbé fontos az esztétika, melyből a dolgok külső és belső szépségét kell megéreznie, a zene, melyből összhangot tanul, sőt «a bölcs a zenéből ételszabályt merit». A szobrok és képek szeretete, mikből vonal- és színérzékét sajátít el, a bölcsészet, melyen keresztül magasabbról látja az életet. Ismernie kell a népek hitregéit, hogy képzelete tudjon messze szállni; egy kis etnográfia nélkülözhetetlen. Kell a szépirodalom és irodalomtörténet és a többi. Különösen a többi! És mindegyik csak egyetlenegy élet áll rendelkezésünkre!

Azért nem volt nekem egy napi nyugtom életemben. Ha dolgoztam, ha nem, mindig az a kínzó sietség volt a csontjaimban, mintha valaki tüzes ostorral állt volna a hátam mögött. Pedig a legfőbb tanítómester, a természet is megköveteli a maga tandíját időben. Igaz, hogy legtöbbet is ad érte. Ő tőle tanultam meg például úgy élni végig a szerepemet a színpadon, mintha nem tudnám, hogy néznek.

Egy vihar tanított meg rá.

Egy szabadban átélt felséges természeti dráma, melynek annak rendje és módja szerint megvolt az exozíciója, a cselekvénye, emelkedése, kitörése és végül a derűs kiengesztelődés. Míg én gyönyörködtem az ő felségesen megjátszott jelenéseiben, az a barokk gondolatom támadt: ni, mily tökéletesen, milyen lelkiismeretesen csinálja, pedig nem is tudja, hogy nézik! — A színész, aki mindent színészi szempontból lát.

Elnevettem magamat furcsa gondolatomon, de sohasem feledtem.

Úgy, épen úgy kell neked is a lelki viharaidat végigjátszanod, olyan belülről, olyan belső szükség kényszere alatt és úgy nem szabad tudnod, hogy néznek.

De nemcsak a hatalmas hatásos tragédiák eljátszását tanulhatjuk meg odakünn a szabadban, hanem a legbá-

josabb néma erényeket is. Mikor egy virágot, egy galyacskát letörök, hogy övembe tűzzem és ő zúgolódás nélkül simul hozzám, mikor az élő, reszkető fűszálra rátaposok és ő alázatosan hajlik meg a léptem alatt, akkor úgy tetszik, mintha azt mondaná: letörsz, eltaposol? Legyen a te akaratod szerint. Póz nélkül. Póz nélkül! A színészetnek erre a legszebb erényére is megtanít a természet.

És miután a színész tudásának egyetlen közvetítője a saját alakja, természettől nyert formája, a teste, bizza azt is a természetre. Adja meg neki, amit az tőle megkíván, az elég mozgást. Nem az aszfalton való sétálást értem. Arra az nem elég. Gladstone, az angol miniszterelnök naponként két óra hosszat fát vágott, — tudta, mivel tartozik a földanyának, pedig neki is lehetett annyi dolga, hiszem, mint nekünk színészeknek. Bizony a legdrágább időnkől sem szabad naponként két órát sajnálnunk testünk épségétől.

Írónál, szobrásznál és festőnél nem akkora csapás, ha testük megrokkann vagy szétterül, — dolgoznak tovább, a műhelyt nem látja a közönség. De mi éppen magát a műhelyt szerszámostul visszük a küzdőtérre. Sajátmagunkat visszük a közönség elé minden fogyatkozásunkkal együtt. És éppen az, ami fiatal korunkban leghathatósabb eszközünk volt, tehetségünk tetszetős közvetítője, vagy tehetetlenségünk megvesztegetője, a hiányzó tehetség elillanó szurrogátuma, fiatal külsőnk, mely ékes szószólónk volt közönségünk szemében; mire tudnánk valamit, éppen az fordul ellenünk, mikor már kínos kínlődásunk is kárba vész fogyatkozásaink foltozgatására.

Ars longa, vita brevis. Azért nincs szánalmasabb a tehetségtelen vén színésznél. Csak egy: a tehetségtelen vén színésznő. Annyival szánalmasabb, amennyivel több tehetséget nem hozott a színpadra amannál. És itt bizony elmondhatom, hogy a «mi időnkől» nem szakad annyi

szánalmas teher a színészet nyakába, mintha majd a mai generáció rávévül az újra!

Először is mi kevesen voltunk, mert akkor a színészet még nem volt biztos kenyér. Sőt ellenkezőleg, sem biztos fizetés, sem nyugdíj nem kecsegtetett. A lángoló, a leküzdhetetlen lelkesedés hozott a színészethez, a mi már tartalmaz valami erőt és értéket. Ma özönével hozzák a szülők gyermekeiket Thália szekere elé és a színésziskolák lelkén szárad a sok összekuppadt «zseni». A temérdek szét pattant «lángész»-bugyborék, akiknek fiatalságukkal színészi hasznavehetőségük is oda.

Erről a betegségről magáról egy vaskos könyvet lehetne, sőt kellene írni.

És annyi nemes, igazi rajongó golyónak a sorsa van a színésziskolák kezében, irgalmazzanak meg nekik, őszinteséggel.

Az iskola válogassa meg a tanítványt, a kiválasztott tanítvány azután ki tudja magának válogatni, amire az iskolából neki szüksége van.

Nem tudhatom, hogyan kerítette hatalmába más színész a tehetségét; hol kezdte a tanulást; erre bizonyosan jó az iskola: útbaigazít. És az ember az iránt a leghálásabb, aki a tehetségét fölfedezi, vagy annak használatára megtanítja. Én nem jártam színésziskolába, azt sem tudtam hogy ilyesmi létezik. Nem is tudtam, hogy van-e, nincs-e tehetségem, magát a tehetség szót sem ismertem, engem ellenállhatatlan vonzódásom hozott a színészethez, mielőtt színházat láttam volna, pusztán egy színdarab olvasása után.

Vidéken kezdtem a színészetet mint statiszta és kardalosnő — megszökve hazulról — és valóságos figura voltam, akin sokat és hangosan nevettek a színészek, olyan hallatlanul nagyra néztem a pályámat. Kis inasnak éreztem magamat, akinek elejétől-végig kell tanulni a mesterségét, míg felszabadul. Csak azt nem tudtam, hol

kell kezdenem? Ezért zaklattam szüntelen kérdezősködéssel az egész szintársulatot, hogy már szöktek előlem. Ma tudom, miért!

Végre egy jó asszony megkönyörtült rajtam. A derék, művelt lelkű Balogh Róza. Milyen csodálkozva nézett rám, mikor kértem, mondaná meg, mit kell nekem tanulnom, hogy színésznő lehessen? Gondolkozni látszott és keresgélni, hogy mit is tanácsolhatna ebben a különös esetben? Micsoda «könyvön» kezdhetné ez a nagyfejű leány a színészet tanulását?

Épen olyan zavarban volnék én nia, ha tőlem kérdeznék.

Végre a drága lélek megállapodott, hogy jó lesz a görög mitológia. Mai eszemmel nézve, ez épen olyan tanács volt, mint mikor az orvos nem tudja, mit adjon a panaszkozó betegének, de jó ember is, okos ember is, tehát eszébe jut az orvosok arany mondása: Wenn man nicht weiss, was und warum, gibt man calium-jodatum. A mitológia is csak használhat a színészléleknek, mint a jódkáli a szervezetnek.

Okos és jó asszony volt a régi Nemzeti Színház könyvtárosának a leánya.

Eladtam a fülbevalómat, mert akkor is voltak már olyan igazgatók, akik azt mondták: Minek ilyen szép leánynak gázsi? Vagy lehet, hogy csak egy volt olyan, az enyim, a Hubay Gusztáv; de az nekem azt mondta. Elég az, hogy vettem egy forintért egy kis mitológiát. Mintha most látnám, — nem volt táblája. A mint a boltból kiléptem, azonnal, ott Fehérvár utcáján, hozzáfogtam az olvasáshoz. Hogy mit éreztem, mit értettem belőle, azt nem bírom leírni? Azt kísértse meg elképzelni, aki meghallja azt, hogy addig a napig csak a katekizmust és bibliát ismertem!

Évekkel később éreztem ismét ahhoz hasonló hullámverését a lelkemnek, mikor a két halántékom úgy

lüketett, majd kipattant a gyönyörűségtől és kínlódástól egyszerre; Shakespeare első olvasásakor, mikor a megértés és meg nem értés között hánytorgott világosság felé tapogató elmém.

Amit sugarankint megértettem belőle, az a hetedik égbe emelt, amit megérteni nem bírtam, az a pokolba taszított, mert azt éreztem, hogy nem is fogom megérteni soha.

Ó, Shakespeare, drága Mester!

Pardon, dehogy, hisz mester annyi van! Te lángész! De az is hemzseg ma már minden népesebb családban legalább is egy. Minek nevezzelek Te legnagyobb? Legyen, szólítalak nagy kortársad, Ben Johnsonnal: költők sarkcsillagának. Ha látott volna a te fényességed, hányszor vergődtem verejtékes homlokkal, a lelked egy-egy darabjával, egy-egy köteteddel a kezemben, mert nem bírtam megérteni gondolataid mellé szórt tűzijátékaidat, nyelvezeted felséges, dús folyamának partjairól is magával sodort virágözönét, melyet csak úgy öntesz, öntesz, nem mert szükséged van rá, csak mert utadba akadt, mert termett, «mert van», mint a debreceni fiatal gazda felelte, akitől azt kérdeztem, minek az az öt ló abba az üres szekérbe, — ami alakjaidnak dísze, pompája, nem alkatrésze; de ami a szavakba kapaszkodó kezdő színészt kétségbeejti. Olyan az, mikor ifjúságomra gondolok, mintha azt a szegény kis majmot látnám, akinek gyermekek kis darab tükröt adnak és ő belenézve, vehemensen, komoly meggyőződéssel kapkod annak a háta mögé, eleven társának gondolva a tükör mögött azt, ami nem egyéb, mint a fény játéka.

* * *

Velemszületett kínzó tudvágyam dacára, mely egyetlen nyugalmas napot nem hagyott számomra — mintha csak bizományba kaptam volna őket — ijesztő kerülő

utakra kellett erőmet és ifjúságomat pazarolnom, míg az igazi kerékvágásba lódultam.

Ha egyébire nem is, erre az időkímélésre mégis jó lett volna az iskola.

Egy vagy két mértföldmutatóra azonban hálával emlékszem. Épen, mert olyan kevésre akadtam.

Szigeti József mondta egyszer: «Annak a legfőbb embernek beszélj, barátnóm, ott a karzat tetején, aki talán az utolsó három hatoskáját hozta el a színházunknak azért, hogy megértse azt a mesét, amit mi itt neki elmondunk; ha az megért, ne félj, a többi uraság, aki közétek esik, már azután bizonyosan meghallja, amit mondasz».

A színész-tízparancsolatnak ezt a legelsejét — mert ezelőtt csak egyetlenegy van, a legeslegelső, a szereptudás — soha egy napra sem feledtem.

Természetes, hogy először azt kell meghallania a közönségnek, hogy mit mondunk, csak azután lehet kíváncsi rá, hogy hogyan, mekkora «művészettel» mondjuk. Nemde? A túl halk, a hadaró, érthetetlen beszédet a legnagyobb gorombaságnak tartom a közönséggel szemben. Még a szerep-nemtudásnál is nagyobb bűnnek, mert erre még lehet mentséget találni, de amaz menthetetlen pökhendiség, nyegle elbizakodottság.

Ha a mi közönségünk is ismerné a jogát, melyet a pénzen megváltott, akkor nálunk is föl-föl szólna nem egyszer, mint a franciáknál hallottam, a színpadra: «Plus haut!» Egy métely kezd ugyanis elharapódzni — már most az elején — a magyar színészetnek, ennek az éretlen csecsemőnek a testén, amely magát kevélyen és oktalanul modernnek kívánja neveztetni. A modern alatt reálisat, a reális alatt igazat, elevent, valódit kívánnak értetni, gondolom, ellentétül a régiekkel szemben, akik már régóta keressük ugyanazt, amibe ők, mint hiszik, beleszülettek: az igazságot. Ők még nem tudják, hogy az igazságot előbb mártíromságot kell szenvedni, hogy elérhessük.

Ezek az ifjú «művészek» sokat hallottak, sokat olvastak a színpadi realizmusról és egy csapással akarják hatalmukba ejteni. Azzal kezdik, hogy mikor a színpad valamely szobát ábrázol, abban ők akkora hangon beszélnek csak, mint otthon a saját szobájukban; mert a közönséggel törődni, hogy az is megértse őket, nem művészi és nem modern. «Vieux jeu.» Mekkora hazugság! Hát mikor például sügnik kell valamit a színpadon és amit sügnak, az egy másik színésznek a végszava, amit okvetlen meg kell hallania, ugyebár, hogy azt nem süghatja sügva?

De hát nincs-e a nevünkben benne a mesterségünk fogalma? Színészek, színjátékosok vagyunk, olyanok, akik «úgy tesznek», mintha ezek vagy amazok volnának és ha nem öljük meg magunkat igazán, mikor úgy teszünk, mintha megölnénk, és ha nem iszunk igazán mérget, mikor úgy teszünk, mintha innánk, akkor, ha sügünk is, csak úgy teszünk, mintha sügnánk és a többi. Pedig jól tudjuk, hogy mindez a közönségért történik és ha a tanulásunk arra való, hogy a tanulásunkat eltakarja, elfeledtesse, nem szabad velünk elfeledtetnie, hogy a közönségért vagyunk, aki a kenyerünket adja, sőt azt megbecsülésével meg is tetézi. Bizony mondom nektek, ifjú pályatársaim, hogy azt a se teszem, se veszem beszéd-módot, azt a gyalogjáró beszédet a gyalogjáró lelkűek találták ki, akik képtelenek a szárnyalásra. Mondja el valamelyitek a Szózatot hűvös eleganciával? Vagy az is divatját multa, ugyebár? Tehát azt, hogy a vőlegénye, menyasszonya, akit imádott, elhagyta, meghalt a gyereke, akit bálványozott, elvesztette a vagyonát, amiből csillogott, a becsületét, ami létföltétele volt. Mert ezeknél az okoknál kevesebbért nem igen írnak drámát? ilyen okokért pedig «odahaza» is nagyot kiáltunk, tekintet nélkül a származásunkra. De hát ma minden téren a nonchalance járja. Bocsánat, hogy magyarrá: hányi-vetiségnek fordítom.

Nálunk a nagy lelkiismeretességet kicsinylőleg lemo-

solyogják. Ő, szemtől-szembe ám! Nekem így mondta egyszer egyik pályatársam, hogy: «az a nagy lelkiismeretesség rendesen a tehetetlenséggel jár».

Megdöbentem, mert bűnösnek éreztem magamat a lelkiismeretesség vétségében, mert semmit sem hittem el olyan könnyen, mint a gáncsat. Nagy betűvel szoktam régente az ajtóm belsejére írni a hallott kritikákat, mert úgy vagyok alkotva, hogy első hallásra minden rosszat elhiszek magamról; de addig küzködöm a belém hajított fájdalommal, míg kimosom magamból, mint a folyó a szemetet; vagy úgy, hogy hazugságnak látom, vagy ha igazán belül találok, hát — *kigyomlálom*.

Az én kollégámnak ez a kijelentése is gyermekes rémületbe ejtett. Nosza, komolyan megkezdtém a kutatást lelkiismeretes tehetségek után és találtam egy párt, ime: a pedantériáig lelkiismeretes volt Petőfi, Arany János, Berzsenyi Dániel, Goethe, Beethoven, Böcklin és Mózes maga! Vagy nincs-e legminuciózusabb pedantériával megírva az V-ik könyve.

Sőt ellenkezőleg; azt látjuk, hogy mind lelkiismeretes volt, aki naggyá lett.

Teremtőm! Ha az is olyan bizonyos volna, hogy mind naggyá lesz, aki lelkiismeretes! Semmit sem tudok olyan bizonyosan, mint azt, hogy a tehetséget lelkiismeretességgel szükséges acélozni. A sikert pedig félelemmel kell fogadni.

Az én iskolám a gáncs volt és minden siker egy nagy kötelezvény.

Csúf, keserű természetemnél fogva mindig volt ellen-ségem elég, aki kigyomlált. Aki csak a hibáimat hánytorgatta; és én magamban gyöngédséggel gondoltam rájuk, mert hiszen csak azokat kerestem.

A dicsérettel letárgyaltnak éreztem magamat, aki fölött napirendre tértek; de a kritika küzdelemre hívott, ami életet jelent.

Ezeket az érzéseket nem bírtam így különválasztani és külön megnevezni a múltban, mikor átéltem őket; csak ösztönszerű vezetőim voltak és sok gyötrelmes önváddal, magam lekicsinylésével, támadó meg elhaló reményekkel és minden szerepem eljátszása után, új meg új kétségbeeséssel keverve kavargtak a lelkemben.

Minden dicséret vagy vizsgáztatás csak ideig-óráig tartott. Nem mertem hinni benne.

Egy jóízű kis vizsgáztatás emléke azonban ifjúságom óta kísér. Nagy szükségem volt rá, mikor adták. Egy öreg hősnő szerepe igen elgyötört. Szörnyű rosszul játszottam és szégyenkezve bujkáltam a színháznál, öngyilkos tervekkel természetesen, mint azelőtt már egyszer a vidéken, mikor egy rozsdás törrel szúrtam a mellembe, mert belesültem egy-két mondatból álló szerepbe. Akkor még csak tizenhat esztendő voltam, de emitt már a Nemzeti Színház tagja.

Szánalmas látvány lehettem, mert egy jó pályatárs észrevette és megszánt: «Miért van így elkeseredve, asszonyka?» — kérdezi. — «Hogyne volnék — felelém én, mint a mesében — mikor nincs tehetségem! Látja — folytattam — az a kis leány, aki tegnap lépett először a színpadra, milyen bátor, milyen biztos a dolgában, mennyire tapsolták! Mekkora sikere volt! Az tehetség, de én ...»

Egy tényleg agyontapsolt szép leánykáról volt szó.

«Hallgasson ide, bumfordi kis tragoeda — mondja az én szamaritánus barátom. — Látott már ugy-e csibét kikelni a tojásból? Nos akkor láthatta, hogy az a helyes kis jószág, alig hogy megszárad, már talpra áll, már csipegeti a kásaszemet, már fut, ügyes, életrevaló, már megél; de akármeddig él is, csak — tyúk marad. Ellenben a sasfiókot hetekig eteti az anyja; sok hétig oly esetlen, ügyetlen és élheterlen, hogy lábra sem bír állani; de mire kifejlődik, sas lesz belőle! Várjon.»

Elbizakodottság nélkül, de sokszor merítettem vigasztalást ebből a talpraesett kis példából. Sokszor volt rá szükségem. Mindig.

De úgy veszem észre, hogy késlekedve térek rá az előadásra. A játékra. Azt hiszem azért, mert érzem, hogy arról tulajdonképpen épen olyan keveset lehet beszélni, mint a virág kinyílásáról. Vagy arról, hogy hogyan nő meg egy fa, ha már a magja a földben van. A föltételek határozzák meg a kifejlését. A föld, az eső, szelek és napsugár.

Ép úgy a szerep születését a színész külseje, lelkülete és műveltsége.

A szerep tehetségéből és tudásból születik.

Azaz, ha ez a kettő szülője, akkor tökéletes.

De születhetik külön is, vagy az egyik, vagy a másiktól. A «másiktól» Isten ments!

A szerep hangja és mozdulatai belülről nőnek kifelé.

A kívülről a szerepre rakott, a betanított mozdulatok és «fogások» csak olyan, mint a mi fővárosunkban a házakra rakott olcsó stukkó dísz: egy jó eső lemossa.

Sokszor hallottam ezt a kérdést: «Tükörből tanulja, ugyebár, a szerepeit?» Fialat színész koromban ez a kérdés is megijesztett, mert sohase néztem tükörbe és attól félttem, hogy hátha úgy kellene?

Pedig dehogy is kell. Dehogy is szabad. Dehogy is lehet! Hogy adhatnék a virágnak kívülről formát, színt és illatot?

A szerepnek belülről kell kiforrni és megnőni.

Én úgy tudom, hogy előadás alatt bennem tulajdonképpen mindig annak az embernek a lelke él, akit személyesítek; mert a magamé kívül őrt áll. Vagy a magamé ketté válik? Mert kettő van, az kétségtelen. Míg az egyik odabenn él, cselekszik, kacag vagy sír, tombol vagy cselt sző, tudom, hogy a másik kívülről figyel és nyugodtan vigyáz. Nézi és ellenőrzi azt a munkát, melyet már rábízott a végrehajtó felére.

Ezért mulatságos az ember jóakaróinak az a kedveskedése, mikor dicséretképen azt mondják: «Mennyire át-
 érezte a szerepét! Valódi könnyeket sírt». Gyermekes kis színjáték volna az, amelynél a színész átengedné magát a szerepének és annak minden próbáján és minden előadásán igazi könnyeket sírna! Két év alatt megvakulna. De ez még hagyján; hanem ki vigyázna kívül? Ki fogná az indulat gyeplőit, ha a színész elfeledkezne magáról; sohasem higgadtabb és meggondoltabb a színész, mint mikor tombol és féktelenkedni látszik, mert akkor van legnagyobb szüksége az észére; akkor van legnagyobb veszedelemben, hogy nevetségessé válik. De meg anélkül összetörnénk, zúznánk egymást.

Azért az ilyesmi mégis megesik. Egy hősöm például egyszer egy gyöngykarperecemet úgy belezúzta a karomba, mialatt egy színpadi titkot akart belőlem kicsikarni, hogy az orvos éjfélleg szedte csíptetővel a bőröm alól a darabjait. Egy másik lelkes hősszerelmesem pedig Marosvásárhelyen, a balkezem középujját teljesen átszúrta egy éles törrel, a vérem magasra szökött belőle; a közönség a színpadra ugrált, bevittek az alacsony mennyezetű, fehér falu öltözőbe, melyet a szó szoros értelmében kicsíkozott a felszökő és visszafolyó vér. Évekig otthagyták szobadísznek. Igaz, hogy én teljesen megszibbadtam, mert bennem alig maradt.

Sőt volt már ezeknél is buzgóbb partnerem.

Én magam csodálatos példáját tapasztaltam színpadi kétlelkűségemnek, nem egy ízben. Igen érdekes példája esett meg velem Győrben az «Elektra» előadása alatt. Az első felvonásban mondtam Elektra hosszú panaszát és az alatt láttam, hogy az egyik Mykenei nő, egy fiatal asszonyka, elájul. Gyönyörűen esett össze, mint egy üres fehér ruha. A többi nő háta mögött állt és a kulisszák közé esett; azért történhetett, hogy rajtam kívül senki se vette észre és esésében meg nem akadályozták, hogy végig-

láttam az ájulását, mert színészi éhem, kíváncsiságom akkora volt, hogy legyőzte bennem a sajnálatot, tehát ahhoz a furfanghoz nyúltam, hogy megkettőztettem beszédem erejét és annyira azoknak beszéltem, akik a szegény kis alélt asszony mellett álltak és fölfoghatták volna, hogy kényszerítettem őket beszédem erejével, hogy ne bírják rólam levenni a szemüket. Sikerült is. Nemcsak a megfigyelés, de a reflexió is heves és szenvedélyes beszédem közben hogy megdicsértem magamat egy évekkal azelőtti ilyen ájulásomért, elgondolván beszédem közben: «Helyes, te akkor azt jól csináltad».

A színész tudvágyának ezen a mohóságán és alatomosságán számtalanszor kaptam rajt magamat.

Az ember nem egyszer a saját eleven, «igazi» fájalmát is meglopja és elteszi magának a formáját a színpad számára. Megtörténhetik egy-két olyan koincidens egy színész életében, hogy a saját, mondjuk: privát érzéseit odakölcsönzi valamelyik szerepének és esetleg valóban elsírja magát a színpadon; de bizonyosan megbánja, mert okvetlenül úgy jár vele, mint az a görög az antik világban, aki az eleven malac visitásával akarta bizonyítani, hogy a színész kontár a természethez képest, de akin a színész túltett, mert úgy visitott, mint a malac, holott a malac csak úgy, mint egyszer a malac.

De hadd pengessem tovább ezt a komor hangszert, ezt a színészleket, mit beszél még magáról.

Hadd mutassa meg azt a médiumot, mely az én színészetemet közvetíti, vagyis: magamat.

Ezt pedig legjobb, ha azzal kezdem, hogy: «Az ember öregnek születik és korával fiatalodik».

Ez, amilyen csodálatos, olyan igaz volt nálam.

Vagy ez csak az ember gyermekkorának körülményeitől függ? Nem tudom, de velem így van. Igaz, hogy én a legkomorabb puritán talajból nőttem ki, ahol soha egy mese, egy tréfa vagy engedékeny szó

el nem hangzott. Tehát nem a körülmények neveltek színészeknek.

Ebben a félelmes, kegyetlen zord otthonban, ahol a gyermekléleknek moccania nem volt szabad, esett az én, kilenc éves lelkembe az elhatározás, hogy olyan leszek, aki «úgy tesz», mintha az volna, aminek felöltözik. Színházat csak ezután két évvel láttam.

Hét lakattal zártam a szívembe ezt az elhatározásomat és csak mikor egyedül voltam, merem rágondolni.

De azontúl az mindenre jó volt. Nőtt, nőtt a lelkemben, mert senkinek sem beszéltem róla.

Jóllaktam tőle, ha éheztem, betakart, ha fáztam, meggyógyított, ha véresre vertek.

Csúf gyermekkorom volt, ahogy most látom, de akkor nem tudtam, hogy másképp is lehet. Azonban végtelenül komollyá, félnékké és félszeggé tett.

Emiatt sokáig szenvedtem, de csak emberek között.

Nem voltam mulatságos. Társaságomat kevesen keresték még a színészetnél is; én pedig csak negyven esztendőskoromon túl a másét. Csak azután kezdtem örülni az embereknek, mikor már nem féltem tőlük.

Nagyon szenvedtem az emberek között, mert minden mozdulatomon és szavamon éreztem a ferdeséget. Annyi- val inkább, mivel tudtam, hogy mást várnak tőlem. Érdekeséget. Kápráztató, biztos föllépést, amely megfeleljen a színpadon való föllépésemnek.

Mivel már kezdték mondani, hogy «jó színésznő», azt gondoltam, olyan mértékben várják meg tőlem, hogy érdekes nő legyek nappal is. Ó, igen kínos volt. Nem ismertem magamat, csak gyötörtem, gyötrelmeimet pedig szégyenlettem és eltitkoltam. Így nem is segíthetett rajtam, csak a véletlen.

Bújtam a világ elől és beletemettem magamat abba a gyötrelembe, hogy: nincs egyéniségem. Azt gondoltam, annak meg kell látszani az ember minden szaván

Az velejár a jó színészettel. Pedig a színpadon jól érzem magamat. Kamasz-, vagy bakfisgyerek módjára hajhásztam az eredetiséget. Kétségbeesetten törekedtem az érdekességre. Szédületes nagyságnak láttam sok apró pályatársam merész föllépését és derült önérzetét, holott az én keserű vonalakkal meghúzott arcom még keserűbbre vált víg emberek közt; oly kevéssé ismertem a vígságot. Sokáig szenvedtem emiatt, és félve, szégyenkezve kutattam az érdekesség titkát másokban; és mindig azzal a lesújtó, fölényes biztonsággal láttam együtt jární, amely belőlem teljesen hiányzott. Amit megtanulni nem is lehet.

Azért oly nehéz az embernek magamagát nevelni. Mert nem tudja, mire hol keressen orvoslást. Én is csak kerültem az embereket, hogy ne érezzem annyira szánandónak magamat, mint köztük szoktam.

A legrosszabb az volt benne, hogy attól féltem: ez a «nappali» ügyefogyottságom összefügg színpadi mi-voltommal.

Annyira félénk, ügyetlen voltam pályatársaim között is, hogy Bercsényi Béla azt szokta mentségemül mondani: «Hagyjátok, Jászainak gyertyagyújtáskor jön meg az esze».

Vagyis este a színpadon.

Küzdöttem, kínlódtam és kerestem az egyéniséget.

A határozott egyént.

Akartam tudni, hogy milyen ember vagyok én?

Nehéz küzdelem volt. Valóságos viaskodás, míg megtaláltam magamat magamban. Abban a káoszban, amely primitív, tehetséges, de műveletlen lényemet kitette. Mert amit láttam, az kétségbeejtett, — hisz' ma ilyen, holnap amolyan voltam; ma gyáva, holnap vakmerő, majd kevély, majd alázatos; ma szidtam magamat makacsságomért, másnap szégyenlettem következetlenségemet.

Bizony, hogy senki vagy te, mondogattam elkese-
redve, mikor elvonultak előttem estéknént nappali tetteim.
Nem vagy te egyéb, mint száz «mérték» temperamentum
egy kis «mérték» ésszel benne, mely sohase akkor talál
a fölszínre, mikor kellene. Nem vagy te egyéb egy
gyűjtőlencsénél, aki csak a szerepeiddel magadban egye-
sített sugarakat sziporkázód széjjel a színpadi lámpás
fényénél. Bizony csak az a lámpás a te napod, mert
csak addig érzed magadat embernek, míg az alatt jársz-
kelsz; azzal a lámpával együtt kihűlsz, elsötétülsz te is
és marad a hideg, színtelen üvegdarab, melyet a tudós
az experimentum után a mellénye zsebébe dug. Ó, mily
forrón tudtam kívánni: bár számomra se volna élet a
színpadon kívül!

Csak ott volt jó. Csak ott éreztem magamat bizton-
ságban.

És igazam volt. Nem is volt egyéniségem, csak
médiüm voltam. Jó médiüm. Mindig abban az ember-
ben voltam, akit játszottam.

De míg ezt megtudtam! Mennyit szenvedtem és
szégyenkeztem. Szégyenkeztem és bujkáltam, titkolóztam
és a magányt kerestem, mint Schlemil. Senkinek éreztem
magamat, mert nappal már azt sem bírtam elhinni, hogy
este vagyok valami.

Szánalmas életet éltem, mely örökös szégyenkezésből
állott, hol magam, hol mások előtt.

Végre azonban jött a megváltás.

Mert amely emberi lélek mire szomjazik, ami után
epekedik, azt meghozza neki a világokat körül folyó
levegő, melyben az emberiség eleven gondolatai úsznak.
Keresztül úszik ez a mindenséget körül folyó lélek
minden ember agyán és mindenikben hátrahagyja azt a
megváltást, amire annak szüksége van, aminek befoga-
dására az megérett.

Hány bölcsnek könyvét olvastam én el a mai

napig, melyek erre a sebare nem hoztak gyógyírt. Egy szegény, maga is vergődő lélek találta meg és mondta ki az én megváltásom gondolatát. Ez a gondolat, ez az igazság millió ember agyán átúszott nyomtalanul; de akinek szüksége volt rá, az szomjasan magába szívta.

Abban a könyvben, amelyről szólok, egy nagyon félénk, félszeg festőművészt így vigasztal egy szalónbölc: «Azok a művészek, akik megjelenésükkkel elbájolnak, rossz művészek».

«Igazi művész mindenét a művészetnek adja, maga érdektelen.»

Tovább pedig: «Egy valóban nagy művész a legköltőietlenebb lény minden élő lény között».

Mintha rossz álomból ébredtem volna föl, fölélegzettem, körülnéztem és meggyőződtem róla, hogy jó helyen vagyok. Jó helyre érkeztem.

Nem vagyok elbizakodott. Ha a világ legnagyobb színésze volnék, sem volna rá okom. Csak azt mondom, hogy egészen színész vagyok.

Egészen az vagyok az étellel szemben, ami a fekete szín a napsugárral: benyeli valamennyit és meleggé válik benne, mint bennem minden színészté.

Én nem tartom magamat művésznek.

Csak az alkotó művészt tartom annak; a reprodukálót, az előadót nem.

Nem is tudom, hogy a színészet a teremtés melyik fiókjába tartozik, csak azt tudom, hogy bennem az élet minden hatása azzá válik, színészté. Amit látok, hallok, érzek és tapintok, szagolok vagy ízlelek. Épen úgy az öröömöm és a fájdalom; a mások öröme és szenvedése, jósága vagy aljassága, helyzetek, mozdulatok és lelkiállapotok, egyszóval — mind és minden elraktározódik bennem tudtomon kívül és évek, sőt évtizedek múlva úgyszólván kipattanik az agyam zárkáiból, könnyen, magától, a szükség pillanatában egy-egy szükséges emlék.

Hogy milyen öntudatos és öntudatlan mozaikrészekből rakódik össze egy-egy színészi alakítás, arra nézve elmondok egy picit példát, hogyan szereztem egy mozdulatot egy szerep számára, melynek eljátszása és ama mozdulat fixírozása között sok év telt el.

A szép, fiatal Benedek pályatársunk feküdt a ravatalán. Itt hagyta szerelmes kis feleségét. Ott üldögéltünk körülötte mi, elbúsult pályatársak, tehetetlenül. Senkise szólt, senkise mozdult a fekete körben, csak ő maga, a fiatal özvegy emelgette időnként fáradt karjait; emelgette, meg visszaejtegette, mintegy csöndes tempóban ütögette a felső lábszárait. A feneketlen, a tehetetlen fájdalomnak ez a különösen primitív, archaikusan szimplex mozdulata a modern úri ruhában — akkor, meglepett egy pillanatra; de azután évekig nem jutott többé eszembe Elektraig. Vagyis, míg csak egy szerepemnek szüksége nem volt rá.

A kis Benedeknél előtt azontúl mindig egy kis kényelmetlen érzéssel siettem el, mint akit cinikusan meglóptam.

Másszor egy hamis meghatottságnak kellett hangot adnom; és a szerep tanulása közben egyszerre magam előtt láttam egy öreg, izzadó koldust Pannonhalmán, aki ott a Szent István-napi búcsún énekelve koldult; és azonnal hallottam a hangját, amire negyven év múlva szükségem volt. Ezer meg ezer ilyen tetszhalott remiszenciából terem azután a született színész kezében egy-egy egész, új ember, önkéntelenül, belülről forrva kifelé.

Mindez azonban nem utánzás. Csalódnék, aki azt hinné. A színésztehetség nem utánzóképeségből áll. Láttam nagy színészeket tágra nyitott szemmel, talán ingyen bámulni apró kollégáikra, akik a csalódásig híven utánoztak ismert egyéneket, amire ők képtelenek voltak.

Emlékeimben keresgélve, úgy találom, hogy igazi nagy színésztől sohasem is láttam utánzatot. Az utánzó a külsőt lesi meg, az istenadta színész a lelket kutatja, belülről indul kifelé és a lélekre, mint az egyedüli lényegre, rakja föl embere külsejét.

A magammal való elégedetlenség kínját, a magam lenézésének gyötrelmét nem kevésbé fokozta egy másik, nagy hiányom fölfedezése: hogy nincs bennem a derült-ség és humor napsugara.

Amint e két istenáldotta tulajdonság hiányát konstataáltam magamban, azonnal nélkülöztem is őket, attól fogva éreztem hiányukat. A humor befogadására bizonyos élettapasztalattal szert tehet az ember; így szereztem meg én is hozzá a negatív lemezt, — a humor megfér a keserőséggel, sőt; de a derű, a verőfény örökre iparművészeti cikk, artifiziel marad színészi kel-lékeim között. Az én lelkem olyan prizma, amely minden belevetett sugarat, a boldogságot is fájdalommá bontja széjjel.

A szenvedések és önkínzások kavargása egy ily lélek élete, mely csak fekete körvonalakat lát sötét háttéren.

Szigligeti Ede vett egyszer e rossz tulajdonságom miatt védelmébe, ilyenformán: «Az kritizálhat, mert az magamagát kritizálja a legkegyetlenebbül».

Pedig dehogy kritizálhatok. Még csak nem is beszélgethetek színészetről; színháznál az nem szokás.

Dicsérni — mégis szabad. Sőt kívánatos. De ki is veszi komolyan ma a színészetet?

Talán egy pár kritikus. Meglehet.

De ők is bocsássanak meg, ha én is kimondom ő róluk ez egyszer a gondolatomat: a kritikus urak nekem úgy tűnnek föl, mint az ember, aki egész nap nézte azt a halászt, aki semmit sem fogott; és kifakadt: hogy lophatják az emberek ilyen meddő foglalkozással a napot?

Színészi egyéniségem kialakulásának történetéhez tartoznak azok a küzdelmek, miket mint kezdő ember küzdöttem végig magammal, aki a jó és rossz között nem mer különbséget tenni; az ilyen rajongó a mások önzése előtt, melyet erőnek érez, meghunyászkodik és áldozatul esik, mert mindenkit igaznak vél, aki a sorsát intézi, csoda, hogy mire az ilyen lélek megéri, mire a tülekedő, goromba és falánk élet lehabzsolt róla minden lefoszthatót, hogy mire nyugodt szemmel bir végre maga körül nézni és lát, — látja azt, hogy ez a föld csak az önzőknek jó lakóhely, akik nem elég, hogy kifosztották, de még ítélkeznek is fölötte; valóban csoda, hogy marad még jóság és szánalom a szívében felebarátai iránt. De ha marad, azt tehetségének köszönheti, mely mindent pótol, mely a közönséges és aljason fölül emeli és âz ellopottnál gazdagabb szellemi pompába öltözteti.

Az ilyen félénk, alázatos lélek, akit csak kötelességekre tanítottak meg, de elfelejtették a bizalmatlanságot belevetni az emberek iránt, akik a farkasoknál kegyetlenebbek, amint nem érzik magukra szegezve a «világ szemét», ezek a rajongók a lelkükkel folyton az egei keresik, lábaikkal pedig kátyúkban bukdácsolnak, miket az útonállók vájnak a számukra, de melyekért az a naiv lélek mindig magát teszi felelőssé és magát gyötri. Azóta megtanultam, hogy az öntudatos, művelt és fegyelmezett lélek is csak folytonos küzdelmek árán élhet a saját magasában a saját megelégedésére; elgondolhatjuk, meddig kell kóvályognia egy öntudatlan, gazdátlan kis bolygónak, míg Napja rendszerébe beletalál és magában is rendet teremt. Nem tudom, milyen ember lett volna belőlem, ha szülők vagy tanítók fogtak volna kézen? De ma azt mondom, hogy mindenk dacára úgy van jól, ahogy van, hogy kár lett volna egy napi szenvedéstől is megkíméltetnem, mert annak a helye is üresen

maradt volna a szívemben. Akit mások óvtak meg az élet kétségbeesett küzdelmeitől, az nem próbálhatta ki összes erejét az ellentállásra, az nem is ismeri saját magát, mert nem tudja, mennyire képes, mennyi ember.

Az élet nem kíméletes a magukra hagyott tudatlan gyermekek iránt. Tizenegy éves koromtól fogva tehettem magammal, amit akartam, amit tudtam. A céloom, a színpad volt a sarkcsillagom, mely felé csupán hajlamaim és a véletlenek hánytak-vetettek ijesztő kerülőkkel. Mikor a céloamat elértem és színpadra jutottam, mohón estem a tanuláshoz, ami kétélű fegyverré lett a kezemben; az egyik éle magam ellen fordítva.

Kérlelhetetlen bírót neveltem magamból magam ellen.

Ami asszony volt bennem, az lett legnagyobb ellenségem. Fitymált, lenézett és türhetetlenné tette az életemet.

Szégyenlettem és titkoltam ezeket a harcaimat, melyek már majdnem végzetesekké váltak rám nézve, épen mert teljesen egyedül kellett kiküzdenem.

Egyensúlyt, harmóniát kerestem mindenáron a hét dologtevő nap szennyét viselő kifáradt ember és a megismerés gyönyörűségeinek vasárnapját ünneplő lélek között, mely még csak a vádolásig, de a megbocsátásig nem jutott föl. Ekkor vezetett a jó sors egy bölcs ember szívéig, akinek föltártam kínlódásomat. Ideje volt! De erre is meg kellett érnem.

Az a világitó eszű ember pedig a két keze közé fogta széles fejemet, belecsókolt könnyes arcom mellős közepébe. «Harmóniát akar, minek az? Mit csinálna veled odabenn? Csak ami onnan kilép, ami a lelkéből megszületik, amit dolgozik, abban legyen összhang», szólt; és ezzel meggyógyított.

Egy szavával meggyógyított, mert önérzetet adott. Ettől az egy szótól világosság gyuladt körülöttem, mely-

nek fényénél megláttam, hogy minden úgy van jól, ahogy van.

Azóta nyugodtan szemlélem azt, amit az életből látok és benne magamat. Úgy van! Csak abban legyen összhang, amit az ember munkál. Az elég az életben. Végre megismertem magamat és ez az ember egyedül biztos vezére.

* * *

Fiatal koromban lelkiismeretességem a színpadon túlbuzgalomban nyilvánult.

Ez jó hiba. Kívánatos hiba.

Azt árulja ugyan el, hogy a színész még nem eléggé művelt és fegyelmezett, de az ifjú színésznél kedves fölösleg.

A sokból le lehet nyesni, csiszolni, de a túljózan lélekebe maga Prometheus sem bír lángot gyújtani. Anélkül pedig a mindennapi használatra sem elég, nemhogy embertársaink elragadására.

Hiszen csak az az «Etincelle d'électricité divine qui nous sépare des notre» (Az az isteni szikra, mely családkunktól megkülönböztet és elválaszt) jogosít bennünket arra, hogy a nyilvánosság elé álljunk magunkat produkálni és az emberek dicséretéért versengeni.

Azt a fölösleges tüzet, mely a főttebbi mondás szerint elválasztott bennünket a mieinktől és nem-mindennapi hivatásunk útjára terelt, azt a több lángot kell minél előbb tudásra váltanunk, mert a tűz maga, mely ifjúságunkban amazt pótolta, nem kísért feleútig sem!

Tanulásmódunk annyira egyéni, annyira különböző, gondolom, ahányan vagyunk.

Természetes, hogy nem a szerep bemagolásáról beszéljek, ámbár az is elég változatos módon történik, mert például az egyik csak reggel és járkálva bír tanulni, én is; a másik, ha más olvassa neki a szerepét; van, aki

este az ágyban tanulja, ez érthetetlen előttem; ismerek olyan pályatársat, aki minden szerepét leírja, mert csak a saját kézírásából képes tanulni, valamint ismertem egy nagynevű, ünnepest primadonnát, aki nagy beszédeket csak jobbfelé tudott elmondani, valamint, ha meg kellett halnia, vagy elájult, elesni is csak balról jobbra volt hajlandó. Tehát nem erről, hanem a szerep egyéniségének a meghódításáról, s ahol ez nem volna, annak pótlásáról, sőt megalkotásáról szólok. Alkotás! Büszke szó; mi színészek legfőlegbb fölépítésről beszélhetünk, a követ és rajzot megkapjuk épületünkhöz, mi legjobb esetben a cementet adjuk hozzá és a szemmértéket, hogy *a.z* arányainkkal agyon ne nyomjuk a környezetet, vagy följünk a magasságig. Valahányszor például úgy dicsért meg valaki játékomért, hogy azt mondta: ön úgy kimagaslott a többi közül, mintha csak vendégszerepelni jött volna ide, — az ilyen dicséretre megfájult a szívem, mert annak nem volna szabad megtörténnie, hogy egy vagy más színész kiríjjon a játékaival a darab hangjából. Erre kellene a nagyműveltségű rendező, hogy mintegy hangvilága legyen a színésznek. Nem úgy értem, hogy minden jelenetet letompítson vagy fölhangoljon, hanem ha akad egy darabban egy megbízható, vagyis tehetséges interpretátor, a tehetség csálhatatlan, akkor az a rendező azt tartsa az előadásra nézve szerencsének és engedje az által, a valódi tehetség által vezéreltetni magát és vigye az egész darab hangját és tempóját ama valódi tehetség által megpendített hangnembe. Rendkívülit csak rendkívüli eszközökkel lehet elérni. A színészet valami rendkívüli produkció, nem kézi ipar, nem lehet mértékre húzni, hiszen az emberek lelkére akarunk vele hatni, tehát a léleknek kell szabad teret engednünk, az hadd szálljon, és örüljünk, ha akad egy században két-három ilyen tehetség, mert azok nyomdokaiba bátran beleterelheti egy jó rendező a többit: a tehetségtelen rajongókat,

az istenadta kenyérkeresőket és a nem istenadta betegségét a színészetnek: a becsempészetteket, a protekciósokat, akik kettős csapásunk; először unalmassá teszik az előadásokat, másodsor — és ez a nagyobb baj — elzárják az utat az önérzetes tehetségek elől, de ha már itt lábatlankodnak, a színészetnek számolnia kell velük, sőt! Ők az erősebbek és örülünk, ha mint olyanok, ők megtűrnék minket, mint természetes ellenségeiket, a színpadon! Én magam a legszegénylethebb megaláztatásokat mint színész ilyenek által szenvedtem el és állíthatom, hogy csak a legnagyobb bölcsek egyikének, Goethének segítségével bírtam győzni magamon, hogy környezetemmel örök harcban ne álljak, mint fiatalkoromban; itt áll előttem egy kis rámában, folytonos memento gyanánt: «Über's Niederträchtige niemand sich beklage, weil es ist das Mächtige, was man dir auch sage».

Nos, ha már ez a csapás rászakadt az árva színészetre, hangolja őket a rendező a hangadó tónusához, vagyis: a tehetségesekhez. Talán a jövő művel majd ilyeneket. Tudtommal egy-kettő kezd fejledezni. A rendező! A szellemi kertész! Aki nevel és gyomlál, a rendező, aki az egész darab lelkét úgy érezze, mint az igazi színész a maga alakjáét, aki az egész darabot úgy látja maga előtt készen, fölépülve, mint az építőművész a magáét akkor, mikor annak még csak a terve fekszik előtte; de melyből látja, hogy egy eget kereső szentegyház, vagy egy könnyű nyárilakot fog-e belőle építeni. A rendező az a szellemi és erkölcsi tekintély, aki eleven lelket lehelhet egy darabba, vagy széttaposhatja azt. Mert ilyen nélkül a színdarab sorsa csak olyan, mint a hajóé iránytű nélkül a tengeren.

Vendégszereplést említettem. Ez a szó is, mint a fogalma, örök vádképen hangzik nekem. A legnagyobb igazságtalanságok egyike, mik a színészetnél gyökeret

verték. Mióta érettebb lélekkel járok vendégszerepelni, azóta mindig úgy érzem, hogy durva igazságtalanságot követek el türelmes, jó vidéki pályatársaim ellen. Hogyne; meglepjük azt a vidéki társulatot, mint a vihar, egy-két kész betanult szerepünkkel — azok közül is természetesen a jobbakat, a hálásakat válogatjuk ki — rájuk rontunk, utolsó napokban kiosztják nekik a soha nem látott szerepeket és mire az megmelegednék a kezükben, mi, dér-dur, már itthon is vagyunk, mert hiszen próbákra sem ők, sem mi rá nem érünk. Természetes, hogy látunk is száguldozásaink alatt olyan jeleneteket, melyek tragikomikus voltak miatt örökre emlékezetesek. Sohasem felejttem el például, micsoda mennyei boldogsággal borult egymás nyakába egy végtelen tiszteletreméltó színész - pár az Elektra előadása után, az asszony Klytemnastrát igen jól, Károly barátom Aigisthost kevésbé úgy játszván; a darab végeztével, hogy minden reményen felül simán ment, boldogan estek egymás nyakába, azon görögkosztümösen, ott a színpadon szorongatták egymást és a megkönnyebbülés legboldogságosabb mosolygásával és szavaival adtak kifejezést egymás iránti őszinte csodálatuknak. Ez sok év előtt történt, de ma is a legédesebb nevetésre fakaszt, ha eszembe jut. Az akarásnak, a lelkiismeretességnek buzgalma teszi olyan bájossá. Ehhez hasonló annak az asszonykának a rebegése is, aki szinte hirtelen játszván el egy nagyobb szerepet, annyira készületlen volt, hogy vigasztalni kellett: «No lássa kérem, hiszen jól ment!» «Igen, igen — felelte ő szepegeve — eddig, de majd a nagy jelenés!» «Hiszen ez volt az!» — mondja a vigasztaló, mire a szorongatott csodálkozva bámul.

Vendégszerepelni csak egész, összetanult társulatoknak volna szabad.

De visszatérek a szereptanuláshoz. Amit akörül látam és tapasztaltam többeknél, ugyanis, hogy mit keres a legtöbb színész egy új szerepében? Ennél a gondolatnál nem bírok egy hasonlattól szabadulni, melyet, mint a torkosság példáját, még gyermekkorunkban állítottak elénk egy szomszédasszonyunk képében, aki, amint a sütnivaló libát hazavitte, ahelyett hogy előbb megkopasztotta és letisztította volna, azon tollastól fölhasította, kivette a máját, megsütötte, megette.

Ilyen torkosan turkál a hívatlan színész is a frissen kézhez kapott szerepében, mielőtt a darabot ismerné, kikeresi a szerepnek «hatásos» jeleneteit, melyek tapsot hoznak neki és ha ilyet nem talál, akkor az «nem szerep». Pedig a legtöbb esetben szerep az a szerep, hanem a színész nem színész.

Hány szerep, hány darab sikere esik áldozatul a legnagyobb magyar betegségeknek, a protekciónak!

És mert nem tudhatom, hogyan keríti hatalmába más színész a lelkét, hogyan uralkodik más színész a tehetségén és miképen ejti hatalmába a szerepét, tehát jónak láttam bemutatni az eszközeimet, melyekkel szerepeimet fölfogtam, vagyis a hangszert, melyen színpadi mutatványaimat véghezviszem. Ez a hangszer, ez a szer szám pedig a lelkem.

Nem volt addig nyugtom, míg magamat meg nem ismertem. De ez sok kínos vergődésbe került, mert öntudatom igen későn fejlődött. Igen jól emlékszem a lelkem gyermekkorára és fejlődése minden fázisára, mert ezek már emberkoromban mentek végbe.

Gyermekkoromban az öntudatom csak sejtelmekből, vágyakozásokból, epekedésből állott, valami valahol létező, nagyon gyönyörű után, amit egykor elérek, valami csodavilág után, melybe egykor eljutok.

Fogalmam, sejtelmem sem volt vágyakozásaim tündérországának mivoltáról, egészen az első színdarab olva-

sásáig; de az a perc habozás nélkül megszabta utamat és mintegy hipnotizált azokra az évekre, melyek még a színpadtól elválasztottak, sőt eltereltek, más irányba sodortak.

Mint a holdkórost a holdvilág ereje szörnyű, halálos mélységek széleire csalja, de fönn is tartja, azon módon csábított, de vezérelt is célom felé, sőt oltalmazott a lelkemben élő ismeretlen erő, mindaddig, míg végre megérkeztem tündérvilágomba: a színpadra, mikor minden csöpp vérem egy szót ujjongott: itthon vagyok! Fanatikus színész lettem.

* * *

Csodálkozva nézem magamat a kaotikus múltban, azért, hogy én, aki oly igen alázatos voltam minden tudással szemben, milyen határozottan utasítottam vissza minden szerepre vonatkozó tanácsot vagy tanítást. Ha fölfogásra, mozdulatokra, színpadi szépségekre akart valaki tanítani, akkor — szöktem.

Ma látom, hogy ez helyes ösztön volt. Nem is néztem le soha pályatársat, csak ha megtudtam, hogy szerepét, annak eljátszása előtt elment külföldre megnézni. Tanulni csak a rossz játékból tudtam. Mástól csak azt tudtam megtanulni, hogyan ne csináljak valamit a színpadon.

Azt tartom, hogy a legprimitívebb eredeti többet ér a legartisztikusabb kópiánál.

«Az eredetit a kellem istennői szeretik.»

Kis és nagy szerep között sohasem jutott eszembe különbséget tenni.

Nevetséges a szerep-fölfújta színész, aki élete végéig azt hiszi, hogy azt a sok szép nagy szerepet mind ő csinálta!

Csak kis szerepektől lehet megnőni.

Aki nagy szerepeken kezdi a színészetet, az sohasem

lesz nagyobb, mint mikor kezdte. Vagy alulról haladunk fölfelé, vagy megfordítva.

A világon minden kiegyenlítődik.

* * *

Mondjak valamit a trémáról? A színész leggonoszabb ellenségéről!

Annál gonoszabb, mert ez már a színészt kész, higgadt, öntudatos ember korában támadja meg. Sőt a korával fokozódik.

Erről már beszélhetek többes számban.

Sok koros színészt láttam trémázni, fiatalt alig.

Sokan úgy magyarázzák ezt a nagy szívdobogást, hogy az és akkor trémázik, akinek mikor már van mit vesztenie.

De ez nem igaz. Miért tűnik el a tréma abban a pillanatban, amelyikben a színész a szerepébe belemelegedett!

Mert fiatal korunkban mindig meleg voltunk és vaktába, behunyt szemmel ugrottunk bele a szerepünkbe; de ma már a szerep gyújtja meg bennünk a szükséges lángot és az melegít bele a munkánkba.

Mert a lelkünk rugalmasságát mégis csak a magasabb hőfokra emelkedett vérünk lüktetése tölti ki.

Érzi ezt a színész, aki talán okát sem tudja adni, hogy miért, de kínosan tipeg-topog felvonásközökben, a hosszú díszletezések alatt és karakteréhez képest nyöszörög vagy toporzékol, hogy: Még most sem kezdjük!

Mert érzi a nyomorult, hogy — kihül.

Érzi, hogy elillanik a kész tüze, melyből már oly könnyű a hevülés.

Mert testi emóció nélkül nincs indulatábrázolás.

A lélek a testet épen úgy befogja és kifárasztja, mint ha a test csak szellemtelen munkát végez.

A hosszú díszletezés mindig a darab lelki életének a rovására történik. Ó, Shakespeare! Jöjjön el a te üres színpadod országa!

Nem hiába mondja Malbie, a legújabb Shakespeare-tanulmány szerzője, hogy: «Dacára a modern találmányoknak és modern ügyességnek, Shakespeare színdarabjai csakis a saját korabeli színpadokon vannak helyükön».

Fájdalom, hogy ez nem rám tartozik, különben már meg volna, mint sok egyéb kinövés kiküszöbölése, — ilyen például: a női apródok is, amit nem nézhetek szégyenérzet és méltatlankodás nélkül komoly színháznál. Sohasem bírtam megszokni, nem bírom megérteni, hogy miért kell tipegő, nevetgélő, inesztétikus, alul hegyben végződő, répaalakú kis nőcskéket fiatal emberek helyett apródokul kiállítani olyan színházban, amelyet a női apródok mellett szóló két ok közül egyik sem támogat; ezen két ok elseje maga a női apródok eredete. A színpad nézete őskorában szükség volt ott férfiakban; mindenki tudja, hogy a színdarabokban, mint magában az eleven életben, férfiak játszsza a szerepek túlnyomó részét; egy-néhány felesleges nőcske, feleség és leány-családtagok azonban mindig akadtak a színház körül, akiket szükség esetén nadrágba bujtattak, melyet ők maguk öltögettek a testükre, mikor néma személyekre volt szükség a színpadon. Innen a női apród eredete. Igaz, hogy a szükséghez hozzájárult az asszonyok rajongása a nadrágért, mert nincs olyan begyes és búbos kis pályatársnőnk, aki visszautasítana egy nadrágos szerepet bájainak túltengése miatt. (Itt a szedő bátran tévedhet is egy betűvel.) Sőt valószínűnek tartom, hogy ezt az ősrípacs szokást ez a hajlandóság tartja ma is életben az ész és esztétika ellenére, komoly színházaknál is. Hogy mi tartja életben az úgynevezett saját zsebükre vállalkozó színházaknál? Azt ők hiszik, hogy tudják, pedig nem tudják; mert egy

sor trikóból dudorodó női comb már régen elvesztette a varázsát a színpadon, — habitüektől tudom, akiket most az egyszer én interjuoltam meg ez irányban és ők esküsznek rá, hogy az eltakart «bájak» százszoros veszedelmet rejtenek magukban. Példa: Koreában csak nemrég hoztak törvényt a női mellek eltakarása ellen, mint tűrhetetlenül ingerlő és erkölcstelen újítás ellen!

Ha a női apródok kiküszöbölését is megérhetném, mint ahogy — dicsekszem vele — a jelenetek után való tapsokra a visszajövés és hajlongás émelyítő izetlenségét Paulay jóízlése az én kérésemre látta be és törülte el, ezért a sikerért nem tartanám túlságos áldozatnak apród-pályatársnőim neheztelését elviselni.

A «halálos végű» felvonások után a tapsra visszatérés a lámpák elé még eddig függőben lévő apró differenciáknak okozója, azonban reményelem, hogy ennek az ízléstelenségnek békés elmúlását is megérem még.

Mindent összevéve azonban, kétségtelen, hogy nekem színházat kellett volna építenem a magam számára: hogyha már nem játszhattam a fiókomnak vagy műtermemnek, mint az író, szobrász vagy festő, legalább a kortársaim számára érvényesültem volna.

Beszámoltam kellékeimről, mikkel a sors pályámra bocsátott.

Jó rekvizitium volt hozzá ez a telhetetlen lélek.

TARTALOM.

	Oldal
Színész és közönség	5
Első szerepem	33
Művészet-e a színészet?.....	41
A kivesző színészet	52
Hogyan készül el egy szerep	58
Interviewk	64
Életemből.....	67
Petőfi és a színészet.....	76
Hogyan tanultam én Petőfit szavalni	94
A divatról	96
A mi koponyánk	102
Cleopatráról.....	108
Egy színészlélek	126